

TEX TO LOGI CA

Szerkesztő

Dobi Edit

A szövegösszefüggés
elméleti és gyakorlati
megközelítési módjai

Poliglott terminológiai
és fogalmi áttekintés

Petőfi S. János 80. születésnapjára

OFFICINA TEXTOLOGICA

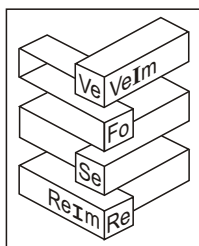
16.

A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai

Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés

Szerkesztette

Dobi Edit

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011

Officina Textologica 16.

Főszerkesztő:
Petőfi S. János

Szerkesztőbizottság:
Csűry István (Francia Tanszék)
Dobi Edit (Magyar Nyelvtudományi Tanszék)
Kertész András (Germanisztikai Intézet)
Pelyvás Péter (Angol Tanszék)

Szerkesztő:
Dobi Edit

Lektorálta:
Pelyvás Péter

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.

© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2011

ISSN 1417–4057
ISBN 978–963–318–114–0

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Technikai szerkesztő: Dobi Edit

Borítóterv: Varga József

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében.

11-150

Köszöntő

Petőfi S. János 1997-ben indította útjára a Poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogramot az akkori Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén azzal a szándékkal, hogy összefogva a debreceni és más magyarországi egyetemek kutatóit lehetőséget teremtsen a folyamatos szövegtani eszmecserére. A szövegtani diszkusszió fórumaként hívta életre az Officina Textologica sorozatot.

Ez a kutatóprogram rendkívül értékes, de pusztán kis részlete annak a kiterjedt tudományszervező tevékenységnek, amellyel Petőfi S. János a hazai és a külföldi szövegkutatás egyik legmeghatározóbb alakjává vált.

Szövegtani szemlélete a szemiotikai textológia keretében teljesedett ki. A szövegleírás tudománya neki köszönheti azt az elméletet, amely a szövegek interdiszciplináris megközelítését lehetővé teszi, és azt az apparátust, amely alkalmas a szövegek explicit reprezentációjára.

Petőfi S. János tudományszervező, iskolateremtő tevékenységéért számos hazai és külföldi elismerést kapott, több egyetem, köztük a Debreceni Egyetem is díszdoktorává fogadta, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta.

Az Officina Textologica sorozat szerkesztőbizottsága és a kutatóprogram résztvevői ezzel a kötettel fejezik ki tiszteletüket és köszönetüket Petőfi S. János professzor úrnak 80. születésnapja alkalmából.

Tartalom

Előszó	9
DOBI EDIT	
A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban	
Terminológiai kérdések a magyar nyelv szövegtanában	11
FURKÓ BÁLINT PÉTER	
Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei?	
Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze	37
CSATÁR PÉTER—HAASE ZSÓFIA	
Koherencia és kohézió — Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján	57
KISS SÁNDOR—SKUTTA FRANCISKA	
A szövegösszefüggés megközelítési módjai a francia szövegnyelvészeti szakirodalomban.....	81
CSÚRY ISTVÁN	
A konnektor mint diskurzusjelölő-osztály tárgyalásmódjai	95
NAGY ANDREA	
A névmási referencia pragmatikai megközelítése a francia nyelvű szakirodalomban	109
BODA I. KÁROLY—BODÁNE PORKOLÁB JUDIT	
Korreferencialitás és hipertextuális kapcsolatok a poétikai kommunikációban	117
<i>Officina Textologica 16. Abstract</i>	131

Előszó

E kötet szerzői arra vállalkoznak, hogy különböző, azaz magyar, angol, francia és német nyelvű szövegtani szakirodalom feldolgozásával értékelő áttekintését adják bizonyos — hol tágabb, hol szűkebb — szövegtani terület terminológiájának.

A különféle szemléletű tudományos megközelítések talaján születő fogalmi összevetések eleget tesznek az *Officina Textologica* sorozat egyik fő törekvésének, amelyet a periodika alapítója és szerkesztője, Petőfi S. János a következőképpen fogalmazott meg az első, programadó kötetben (Petőfi 1997: 7–8):

„Ennek az eszmecserefórumnak szándékolt sajátossága kettős:

– egyrészt poliglott kíván lenni, már csak abból a meggyőződésből kiindulva is, hogy egyetlen nyelv (szövegeinek a) szövegtani-szövegnyelvészeti tulajdonságai sem ismerhetők meg a kívánt mélységig, ha azt nem nézzük legalább egy másik nyelv szemüvegén keresztül is;

– másrészt (természetesen a lehetőségek határain belül) integratív kíván lenni, amennyiben szeretné elősegíteni, hogy a különböző érdeklődésű és nyelvű kutatók a vizsgált szövegtani-szövegnyelvészeti jelenségeket közel azonos — vagy legalább explicit módon összemérhető — nézőpontból (vagy abból is) vizsgálják.”

Az *Officina Textologica* legutóbbi (15.) kötetében Petőfi S. János egyrészt a korábbi kutatási eredményeket értékelve, másrészt a szövegtani vizsgálódás időszzerű feladatait vázolja a szövegtani kutatómunka számára követendő programot ad. Ennek egyik első mozzanata a szövegtani terminológia poliglott vizsgálata. E kötet tanulmányai a szövegtani terminológia problémakörének első feltáró megközelítései, amelyek számos bizonytalanságra, tisztázandó kérdésre mutatnak rá, ezzel egyidejűleg segítséget nyújtanak a szövegtani-szövegnyelvészeti kutatóprogram további lépéseinek kijelöléséhez. A tanulmányok rendjének szándékolt szervező elve az, hogy az átfogóbb megközelítésektől haladunk a valamilyen vonatkozásban speciálisabb témák felé.

Dobi Edit a meghatározó magyar szövegtani irányzatokra összpontosítva tekinti át a legalapvetőbb terminológiai bizonytalanságokat, kérdéseket. A szövegekkel foglalkozó tudomány vázlatos történeti áttekintését a szemiotikai textológia szemléletbeli és elméleti újításainak bemutatása követi. Petőfi S. János komplexjelértelmezése számos érdekes összefüggést vet fel a szövegek reprezentációjában, illetve az összefüggőség vizsgálatában, ami az elméleti keret terminológiai sokszínűségében is megnyilvánul, és érdekes feladatokat vázol a szövegkutatás számára.

Furkó Péter a diskurzusjelölőkkel foglalkozó angol nyelvű kutatások értékelő áttekintésére vállalkozik, ami nem egyszerű feladat biztonságos alapot adó tipológia hiányában. A diskurzusjelölők többsikú jellemzése mellett szöveg-összefüg-

gésbeli szerepüket vizsgálja. Szerteágazó szakirodalom feldolgozásából származó tapasztalatainak fényében számos fogalmi bizonytalanságra, kérdésre mutat rá, amelyek tisztázása — az egységes tudományos leírás jegyében — sürgető feladat.

Csatár Péter és Haase Zsófia a német nyelvterületen végzett kutatások eredményeit dolgozzák fel, a kohézió és a koherencia jelenségére összepontosítva. Tudománytörténeti áttekintést adnak a két fogalom értelmezésének és egymáshoz való viszonyulásuknak a változásairól a transzfrasztikus, a kommunikatív-pragmatikai és a kognitív irányzat bemutatása mentén.

Kiss Sándor és Skutta Franciska francia nyelvészeti alapokon álló áttekintéséből kiderül, hogy a francia nyelvtudomány „némi késéssel fogadta be” a szövegnyelvészet meghatározó modelljeit. A szövegekkel való foglalkozás tudományát kezdetben szintaktikai, stilisztikai, illetve pszichológiai szempontok vezérelték, csak később bontakoztak ki olyan megközelítések, amelyek a mai francia szövegnyelvészet előzményeinek tarthatók. A szerzők négy ilyen irányzat jellemzésével vezetik be a mai francia szövegtudomány bemutatását, kiemelve a pragmatikai motivációjú megközelítések térhódítását.

Szintén a diskurzusjelölők egy csoportjával foglalkozik tanulmányában Csűry István a francia nyelven megjelent szakirodalom alapján. A szerzőnek korábban, a sorozat 13. köteteként önálló értekezése jelent meg a témában, a konnektorok kutatásában említésre méltó eredményekre jutott. Jelen tanulmányának egyik központi mozzanata a diskurzusjelölők és a konnektorok közötti viszony megmutatása, valamint utóbbiak kimerítő jellemzése, támpontnak Furkó Péter e kötetbeli tanulmányát tekintve.

Nagy Andrea szintén pragmatikailag motivált témát dolgoz fel a francia szakirodalomra támaszkodva. A névmási referencia kérdése csak első megközelítésre tűnik a korreferencialitás viszonylag egyszerűen megragadható jelenségének. A szerző eltérő szemléletű megközelítések tükrében, példák elemzésével igyekszik minél részletesebb képet rajzolni a névmási referencialitás megítéléséről, a referencialis viszonyok interpretációjában felhasznált ismeretek jellegéről.

Boda I. Károly és Porkoláb Judit a szövegek egy sajátos csoportjával foglalkozik: tanulmányukban a poétikai kommunikáció jellegzetességeit mutatják be T. S. Eliot *Átokföldje* című költeménye elemzésével. A poétikai szövegek értelmezéséhez, illetve értelmező reprezentációjukhoz szükségesnek vélik az intertextualitás fogalmát különválasztani a hipertextualitás fogalmától. A szerzők érdekesen mutatnak rá arra, hogy egy szöveg hipertextuális szerveződése mennyiben módosítja a koherencia fogalmának értelmezését.

Jelen kötet tanulmányai remélhetőleg kifejezően szemléltetik a terminológiai problémák alaptermészetét, és egyidejűleg igazolják annak szükségességét is, hogy homogén szempontrendszer követve vállalkozzunk a szövegekkel való tudományos foglalkozás teljes fogalomrendszerének értékelő áttekintésére.

1.

A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban

Terminológiai kérdések a magyar nyelv szövegtanában¹

DOBI EDIT

A szövegtani kutatómunka az utóbbi évtizedekben értékes eredményeket hozott mind az elméletalkotás területén, mind pedig a szövegek empirikus vizsgálatában. Ez megmutatkozik a megközelítések és az általuk kidolgozott szempont- és kategóriarendszer sokszínűségében is.

Ennek a tanulmánynak szándékoltan kettős célja van:

– Az egyik az, hogy segítsen képet alkotni a magyar nyelvű szövegtani szakirodalom változatos szemléletéről, terminológiájáról, az előforduló fogalomértelmezési nehézségekről. Cikknyi terjedelemben sajnos nemigen van arra lehetőség, hogy részletekbe menően értékeljük az egyes fogalmi rendszereket, így a legdominánsabb irányzatok mentén tekintjük át a terminológiai kérdéseket arra törekedve, hogy érzékelhetővé váljon az egyes fogalmak használatának ideológiai háttere is.

– A másik cél — az előbbivel szoros összefüggésben — az, hogy Petőfi S. János iskolateremtő és önálló irányzatot megalapozó tudományos munkája iránti tiszteletünknek adjunk hangot, bemutatva az általa meghatározott diszciplináris keret fogalmi apparátusát.

1. Tudománytörténeti vázlat

A magyar nyelvű szövegtani szakmaiságot áttekinteni nem is olyan egyszerű, hiszen annak ellenére, hogy a magyar szövegtani tudományosság elég fiatalnak nevezhető (története nagyjából a 70-es évek végéig nyúlik vissza), rendkívül dinamikus fejlődés és figyelemreméltó tudományos eszmecsere jellemzi. Ahhoz, hogy a terminológiai kérdéseket és összefüggéseket megfelelő tudományos kon-

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

textusban értékelhessük, elsőként vázlatosan érdemes áttekinteni a magyar szövegtudomány létrejöttének és fejlődésének legfontosabb szakaszait.²

A szövegekkel való tudományos foglalkozás indulásaként (magyar vonatkozásban) az 1976-ban Telegdi Zsigmond és Szépe György szerkesztésével megjelent *Általános nyelvészeti tanulmányok XI.* számát, valamint a kaposvári szövegtani konferencia 1979-ben Szathmári István és Várkonyi Imre által kötetbe rendezett anyagát szokás megnevezni.³ Az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* kötetében nyomon követhető mind az akadémiai vagy a generatív grammatikára visszavezethető mondatközpontú formális-logikai irány, mind pedig az a szemlélet, amely a szöveget tartja a nyelvi közlés alapegységének. Békési Imre Deme László mondat- és szövegfelfogását a konstrukció szempontjából értékeli; Csúri Károly a szövegelemzés generatív lehetőségeit mérlegeli; Pléh Csaba és Radics Katalin a névmásítás szabályait kutatja a mondat határán belül és kívül; Antal László a formális nyelvi elemzés lehető legtágabb keretét igyekszik meghatározni, a formális nyelvleírást mondatrepresentációs lehetőségnek véelve; Kiefer mellérendelő mondatok elemzése alapján kutatja egy lehetséges szövegelmélet kidolgozásának alapvető kérdéseit.

² A tudománytörténeti áttekintés fő mozzanataiban összezseng 2002-ben megjelent értekezésemmel (Dobi 2002).

³ A szövegtan kialakulása számára „jövődolgozó” mondatnani kutatások között feltétlenül említést érdemel többek között Antal László (1976, 1979), Bánréti Zoltán (1979a, 1992), Berrár Jolán (1967, 1977), Benkő László (1968, 1988), Dániel Ágnes (1990) munkássága. Különösen nagy jelentőségű ebből a szempontból Deme László tevékenysége, aki — bár tisztán grammatikailag megalapozott mondatnani keretet alkotott — azzal, hogy a mondat határán túlmutató jelenségekre is figyel (pl. mondatok kapcsolódása, téma-réma szerkezet), szövegtani irányt alapozott meg. Elméleti kerete is ideális egy szövegtudomány alapvetéséhez, ugyanis rámutat arra, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze, a mondat — a szöveg alapegységeként — nyelvi és nem nyelvi környezetének függvénye.

A mondat aktuális tagolásának kérdésével foglalkozó tanulmányok is áttörnek a mondatnani keret határait. Dezső László, Szépe György írásaiból (1967) kiderül, hogy a téma-réma szerkezet a mondatnál komplexebb nyelvi szint formálója is. Elekfi László hagyományos nézőpontból vizsgálta a kérdést (1973), Kiefer Ferenc az előfeltevések tükrében mutatta be a mondatok aktuális tagolását (1976), Szabolcsi Anna generatív alapon elemzte a mondat funkcionális perspektíváit (1980) (Máté 1991: 80).

Funkcionális mondatnani alapon különösen Brassai Sámuel, Hadrovics László, Rácz Endre, Szemere Gyula, később Békési Imre kutatásai mutatnak a szöveg felé, különösen a mondatok közötti kapcsolóelemek vizsgálatában (l. Hadrovics 1969). A mondatgrammatikai jelenségeknek az a bőséges tára, amely Rácz Endre kutatásaiból született, értékes adalék szövegnyelvészeti elemzésekhez is.

A magyar kutatók egy csoportja a generatív grammatika keretén belül marad. É. Kiss Katalin hatásos tanulmányt írt az anafórikus névmásokról, amely azért is jelentős, „mert főleg a szöveggrammatikának, de a szövegelmélet más területein is, a generatív metodológia jelenti azt a szilárd elméleti és módszertani alapot, amelyet sokan az egész szövegelméleti stratégia alapjának tekintenek” (Máté 1991: 80).

A kaposvári szövegtani konferencia eredményeit összefoglaló kötet is azt igazolja, hogy ez a korszak bővelkedik a szöveg, a szövegtudomány, a szövegelmélet meghatározását célzó törekvésekben.

A 80-as évek elejének magyar szövegtani kutatásairól ad képet a *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* című cikkgyűjtemény 1983-ból Rácz Endre és Szathmári István szerkesztésével. Ebben az időszakban sem beszélhetünk még egységes magyar szövegtanról, a korszak leginkább Nagy Ferenc, Deme László, Békési Imre, Balázs János, Szabó Zoltán kutatásaival jellemezhető.

Nagy Ferenc a hagyományos grammatika keretén belül maradvá vizsgálja a szövegi jelenségeket, elzárkózik a kommunikáció-központú szemlélettől, amely szerint a szöveg nem — vagy legalábbis nem tisztán — grammatikai jelenség.

Békési Imre az egyik leghatásosabb és legmaradandóbb szövegtani elméletet hívja életre, újat mutatva azzal, hogy a szövegtani elemzés tárgyaként komplexitását tekintve a mondat és a szöveg között álló konstrukcionális egységet, a konstrukciótypust jelöli meg. Békési Deme szemléletéből indul ki, mellérendelő tartalmi-logikai kapcsolatok mondaton belüli és mondatok közötti típusait, eszközeit elemzi. Amellett, hogy a szöveg alapegységének a mondatot tekinti, strukturalista és újgrammatikus hagyományokat követ, túllép a mondatközpontú szemléleten, a mondatgrammatikai jelenségek szöveggrammatikai funkcióját vizsgálva. Annak oka, hogy eredményei nem használhatók fel maradéktalanul a szövegtani elemzésben, éppen szemléletének újszerűségében keresendő. Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy a rövidszövegek sajátosságai rávetíthetők-e bonyolultabb jelentésszerveződésű szövegekre is. Annyi bizonyos, hogy ha a rövidszövegek kutatásai alapján megfogalmazott eredményeire maradéktalanul nem is támaszkodhatunk, az a szempontrendszer, amely a mondatnál komplexebb egységek elemzésében eredményesen alkalmazható, támpont lehet komplexebb szövegek leírásában is.

Az első magyar átfogó szövegtan megalkotójának Balázs János tekinthető. Arra törekszik, hogy a szövegtani elemzést a nyelvtudomány keretén belül tartsa, ezért szemléletében a mondatok szintaktikai kapcsolatai az elsődlegesek a szemantikai és a pragmatikai viszonyokkal szemben. Egyeztetni a retorika szövegszerkezeti és a strukturális grammatika kategorizáló rendszerét. Nem a nyelvészetből, hanem a retorikából indul ki, ez leginkább a pragmatikai síkú leírásban mutatkozik meg a beszédhelyzet mind logikai, mind retorikai keretben történő tárgyalásakor.

Az 1990-es évek magyar szövegtanának helyzete leginkább Petőfi S. János kutatásaival jellemezhető. A szerkesztésével született *Szemiotikai Szövegtan*, valamint az *Officina Textologica* sorozatok szövegtani műhelyekké váltak, és ez a szövegtan részterületeivel foglalkozó és az egységes szövegelmélet létrehozására törekvő kutatásokat egyaránt megélénkítette. Utóbbiak közül kiemelkednek

Kocsány Piroskának a szöveggrammatika kérdéseivel és a szövegtan elméleti problémáival foglalkozó írásai (Kocsány 1985, 1989, 1997).

A 90-es évek általános szövegtani kutatásait Tolcsvai Nagy Gábor négy fő tulajdonsággal jellemzi:

- kettéválik az elméleti kutatás és az empirikus szövegvizsgálat;
- a nyelvtani alapú szövegvizsgálatok mellett teret hódít a kognitív pszichológiai alapozású kutatási irány;
- a kommunikációkutatás még szorosabb kapcsolatba kerül a szövegértelmezéssel;
- egyre inkább a kognitív tudomány fogja össze (Tolcsvai Nagy 2001: 33).

Az ezredforduló szövegtana Tolcsvai Nagy szerint „a korábbi eltérő nézőpontok (és tudományágak: grammatika, szemantika, pragmatika, kommunikációelmélet, cselekvésemélet, kognitív pszichológia) elméleti és módszertani összeegyeztetésével foglalatoskodik [...] leginkább kognitív tudományos és metatudományos keretben” (Tolcsvai Nagy 2001: 37).

Egy-egy magyar kutató ez idő tájt megjelenő szövegtani áttekintése egyrészt a tudomány eddigi történetének lényeges mérföldköveként említhető, másrészt ezek az összefoglaló és egyben értékelő írások kiválóan tükrözik a magyar szövegtudomány aktuális helyzetét, megoldatlan problémáit, feladatait is.

Körülbelül párhuzamosan érvényesült, ugyanakkor más szövegtani kutatásokkal együtt nyilvánvalóan egymásra is hatott az a három magyar szövegtani tudományos munka, amelyet abból az időszakból emelek ki, amikor a szövegtani kutatások az addigi nemzetközi és hazai tapasztalatokat felhasználva látványos fejlődésnek indultak.

Szikszaíné Nagy Irma 1999-ben megjelent szövegtani írását akár a magyar nyelv rendszerező szövegtanának is nevezhetjük. A szerző bevallása szerint nem a teljességre törekedett, jóval inkább az addigi szövegtani irányzatok szemléletbeli, elméletbeli sokszínűségét kívánta bemutatni, széles szempontrendszer szerint ismertetve az egyes megközelítések fogalmi és elemző apparátusát, legfőbb kutatási területeiket. Szikszaíné Nagy Irma *Leíró magyar szövegtana* a terminológiai palettán való tájékozódás szempontjából is értékes adatokkal szolgál.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001-es szövegtani áttekintése, *A magyar nyelv szövegtana* nemcsak az adatok gondos tárgy tudományos rendszerezését adja, hanem problémacentrikus és értékelő szemlélettel azokra a kérdésekre összpontosít, amelyek jelenleg éppen a szövegtudomány dinamikus fejlődésének okozói. A szöveget is dinamikus jelenségként ragadja meg. A szövegírási elméleti és gyakorlati keretének jellemzésében hasznosítja a strukturalista, a generatív és a pragmatikai megközelítések eddigi tapasztalatait, valamint támaszkodik a kognitív és a funkcionális grammatika eredményeire is. (Tolcsvai Nagy 2001: 7)

Petőfi S. János szemiotikai szövegtanát, számos magyar és idegen nyelvű előzmény után magyar nyelven a 2004-ben kiadott *A szöveg mint komplex jel*

című írás foglalja össze. Ez a kötet ismerteti a nyelvészeti célú szemiotikai szövegtani kutatás tematikáját, elméleti apparátusát. Részletesen kidolgozva mutatja be a szövegvizsgálat diszciplináris összefüggéseit arra törekedve, hogy modellt kínáljon a szövegek szemiotikai textológiai háttérű értelmező reprezentációja számára.

Természetes, hogy — bár időközben a magyar szövegtan is önálló tudománnyá nőtte ki magát — a mai napig érezhetők más nemzetek szövegtani irányzatainak szemléletformáló hatásai. A nemzetközi eredmények a magyar szövegkutatásban egy-két évtizednyi eltolódással hatnak. A magyar és a nemzetközi szövegtani kutatások közötti leglényegesebb eltérésként azt emelhetjük ki, hogy hazánkban épp csak kialakulóban van az a szövegtudomány, amely alapegységének a kommunikációs cselekvésként, illetve a kommunikáció nyelvi eszközöként értelmezett szöveget tartja. Bár a szövegkutatás egyre inkább hangsúlyozza a szöveg dinamikus, aktuális kommunikációhoz igazodó jellegét, a szövegvizsgálatokban még mindig a mondatgrammatikai vetület érvényesül erőteljesebben.

A magyar szövegtan tudományos kontextusának értelmező ismertetése megkívánná, hogy a magyar szövegtani szemléletre ható nemzetközi kutatásokat is áttekintsük, erre azonban jelen kötet más tanulmányai vállalkoznak az idegen nyelvű szövegtani szakirodalom feldolgozásával. Az alábbiakban pusztán azokat a legfőbb áramlatokat említem, amelyek maradandót teremtettek a magyarországi szövegkutatásban is.

A 60-as évektől a 80-as évek elejéig a szöveg meghatározásában és a szövegleírásban egy kitágított mondatgrammatikának nevezhető elméleti irányzat uralkodott. Kallmeyer strukturalista nyelvtanban gyökerező elmélete — a mondatan kategóriáit használva a szövegelemzésben — a szöveget mondatok szintaktikai kapcsolatából vezette le. A generatív grammatikából kinövő próbálkozások — Isenbergé, Petőfié, Van Dijké, Dressleré — a szöveget is a generatív grammatika keretében próbálták leírni a mondatreprezentáció mintájára (Tolcsvai Nagy 2001: 19). Kiindulási alapjukat tekintve ezek az elméletek nem tudhatták kielégítően jellemezni sem az egyes szövegmondatok kapcsolatát, sem a mondatok és a szöveg közötti viszonyt, mert elméleti keretükből hiányzott a pragmatikai aspektus. Tolcsvai Nagy szerint ezek a megközelítések „a szöveget kívánták a generatív grammatika tartományává tenni, a szövegkompetencia és -performancia rendszerében akarták a jólformáltság és a szemantikai elfogadhatóság kategóriáját alkalmazni, s a szöveget bontották mondat szekvenciákra, azokat pedig mondatokra a mondatelemzés ágrajzának mintájára” (Tolcsvai Nagy 2001: 19–20).

Ha az említett irányzatokat az alapul vett két fő szemléletmód — a grammatika-, illetve a kommunikáció-központú megközelítés — által behatárolt skálán próbáljuk elhelyezni, akkor Van Dijk, Petőfi és Halliday elméletéről azt mond-

hatjuk, hogy átmenetek a mondatgrammatikai keretbe zárt és a kommunikációs helyzet által motivált megközelítés között.

Van Dijk elmélete a generatív szemantika talaján született. A mondatkapcsolatok felszíni struktúrájának vizsgálatától közelített a mélyszerkezeti jelenségek felé. A mondatok között nem pusztán grammatikai-szintaktikai, hanem pragmatikai viszonyt is feltételezett. Elméletében nagy előrelépésnek tekinthető, hogy nemcsak a mondatok lineáris kapcsolódására fordított figyelmet, hanem a szöveg globális szerkezetére is. Mivel elméletében a szöveg, a szövegösszetevők szövegbe való beépülése, illetve az egyes összetevők szövegbeli funkciója csak a kontextus és a beszédzett ismeretében magyarázható és írható le, vizsgálatának szempontjai megkívánták a pragmatikai hátteret. Van Dijk ezáltal már átlépte a mondatgrammatika határait. Tolcsvai Nagy van Dijk szerepét hangsúlyozza abban a folyamatban, amely a szöveghez kapcsolódó pragmatikai kategóriák fogalomként való értelmezése, illetve a fogalmi sémák (keretek, forgatókönyvek) alkalmazása által a szövegtan statikus jellegének feloldását eredményezi.

A nemzetközi szakmaiság jelentős irányzataként tartjuk számon Petőfi korai felfogását, a „szövegstruktúra-világstruktúra elmélet”-et (TeSWeST, Textstruktur--Weltstruktur Theorie), amely a szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szerveződését reprezentálta. Petőfi a 80-as évektől modelljét más alapokra helyezte, tágabb elméleti kerete a szemiotika lett. Jelértelmezésében ma is hatásosan keveredik a de Saussure-féle jelösszetevő-elmélet és a kommunikációs szituáció kitüntetett szerepére összpontosító megközelítés is. Felfogását mindvégig kíséri a nyelvi síkhoz való ragaszkodás, a kommunikációs helyzet befolyásoló szerepének figyelembevétele, a világ nyelvi leképezésének kognitív megközelítése, valamint a változó mértékű formalizáló törekvés.

Van Dijkkel és Petőfivel megközelítőleg egy időben harmadik meghatározó irányzatként Halliday szisztémikus-funkcionális elmélete érdemel figyelmet. Ez a jelentést tartotta a nyelv elsődleges funkciójának, ezért a nyelvi rendszer működését nem a mondatok szintjén, hanem lexikális szinten ragadta meg. A nyelvi változatokat, a nyelv társadalmi értelmezését állítva középpontba szem előtt tartotta a nyelvi jelek szituációba ágyazottságát is. Halliday szemléletének tanulságos következménye a szövegleírásban az, hogy a kohéziót nem a mondatok közötti, hanem a mondathatároktól független összetartó erőnek tekinti, szerinte ugyanis „a kohézió a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikkal, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (Halliday—Hasan 1976: 8, hivatkozik rá Tolcsvai Nagy 2001: 25). Ezen a ponton tehát ez a felfogás látványosan elszakad a mondat szerkezeti vizsgálatától, illetve a mondatgrammatikától.

A mondatgrammatika keretén belül maradni igyekezett a Prágai Nyelvész kör újabb nemzedékének 70-es évekbeli irányzata. A tematikus progresszió kategóriájának bevezetésével és az aktuális mondattagolás szövegszintű alkalmazásával

a szövegmagyarázatot nyelvtani alapokra helyezték. Ennek a megközelítésnek jelentős képviselője többek között Daneš, illetve Viehweger. Az elmélet elégtelensége abban rejlik, hogy a tematikus progresszió a szöveg jelentésszerkezetének leírására nem alkalmas.

Az a kognitív szemléletű elméleti keret, amelyet de Beaugrande és Dressler az előző korszak összegzéseként, tanulságaként alkotott, és a 80-as évek elején ismertetett, jelentős fordulatot hozott a szövegek megközelítésében. Ez ugyanis a szöveget már nemcsak a nyelvészeti leírás tárgyának, hanem alkotási és befogadási (kognitív) folyamatnak is tekintette. Ennélfogva minden — valamely szituációban létrejövő — megnyilvánulás szöveg, ha eleget tesz az általuk hét pontban összefoglalt szövegszerzési feltételeknek: azaz kohezív; koherens; szándékolt; a hallgató által elfogadható; hírértéke van; az adott szituációhoz illeszkedik; illetve kapcsolatot teremt más szövegekkel, szövegtípusokkal, azaz megfelel az intertextualitás kritériumának. De Beaugrande és Dressler szövegfelfogása láthatóan a pragmatikai, kommunikációs tényezőket is bevonta a szöveg elemzésébe, és ezáltal olyan kutatási irányt képviselt, amelynek nem lehetett kielégítő kerete a mondatgrammatika.

A szöveg kognitív megközelítésének 80-as évekbeli térhódítása visszahatott az elméleti keret nyelvészeti háttérére is, aminek eredményeképpen újabb funkcionális nyelvészeti összefoglalások jelentek meg. A teljesség igénye nélkül megemlítenők itt Brown és Yule, van Dijk, illetve Kallmeyer kutatásai. Tolcsvai Nagy legfrissebb áttekintésében a 80-as évek nemzetközi szövegtanát úgy jellemzi, hogy „a szövegtanról szóló tudományos diszkurzus megegyezni látszott egyes alapvető szempontok és a hozzájuk tartozó kategóriák értelmezésében, amelyet a legjobban talán a konnexitás, a kohézió és a koherencia hármassága képvisel. [...] E hármasság egyúttal a korszak átmeneti jellegét is bizonyítja: a három szint valójában a grammatikai kiindulás maradványa, megkerülhetetlen módszertani szükségszerűség, ám közben már előre mutat a kommunikációs és procedurális feldolgozások felé” (Tolcsvai Nagy 2001: 30).

A 80-as évektől fogva egészen máig — kissé leegyszerűsítve — a Van Dijk, Petőfi, Halliday, de Beaugrande–Dressler nevével jelezhető irányok éreztetik hatásukat, úgy, hogy hol egyikük, hol másikuk, hol pedig több modellből kialakított szemlélet szolgál alapjául egy-egy újonnan születő elméletnek.

2. Terminológiai kérdések a szemléletkülönbségek tükrében

Nem egyszerű vállalkozás terminológiai problémákról beszélni úgy, hogy ne bocsátkozzunk mélyebb elvi és tudományelméleti állásfoglalásokba. A magyar szövegtani fogalmak használatában megnyilvánuló bizonytalanság okait firtatva két tényezőt érdemes kiemelni: az egyik a hazai tudományos kontextusban keresendő; a másik pedig a nemzetközi hatásokban. A magyar szövegtudomány

kontextusa annyiban teremt lehetőséget terminológiai bizonytalanságokra, amennyiben különböző szövegtani megközelítések elméleti és elvi vitáinak a színtere. A külföldi szövegtanok tudományelméleti és terminológiai problémái — amelyekről itt nem áll módomban mélyebbre ható véleményt megfogalmazni — szintén óhatatlanul formálták és formálják a magyar szövegtani tudományos szemléletét is, ami nyilvánvalóan a fogalmi kérdésekben is megmutatkozik.

Az alábbiakban néhány olyan terminológiai problémát eleveníték fel, amelyekkel jellemezhető az egyes szöveg-megközelítések közötti szemléletkülönbség is.

Ha az eltérő szöveg- vagy szövegtan-felfogásokból adódó terminológiai különbségeket (a leírás szintjén) mindenáron kategorizálni kívánjuk, ezek első megközelítésben nagyjából kétfélek:

- egyrészt előfordul, hogy az egyes szövegtanokban egyaránt használatos fogalmak értelmezései térnek el többé vagy kevésbé: ez nagyvonalakban magában foglalja azt az esetet, hogy ugyanazt a jelenséget nevezzük meg különféleképpen (például magának a tudományágnak az elnevezései), valamint azt az esetet is, hogy ugyanaz a fogalom mást-mást jelent a különböző szemléletet képviselők számára (jól mutatja ezt például a szöveg fogalmának többféle meghatározása);
- másrészt a más szövegtani megközelítésekhez képest sajátosabb szövegfeldolgozások kívánnak és ezáltal produkálnak új fogalmakat, egyedibb fogalomhasználatot.

Az előbbi jelenség alapvető oka maga a szöveg, pontosabban a szöveg rendeltetése, funkciója által meghatározott dinamikus karaktere. A mondat keretén belül maradvá ugyanis az egyes nyelvi formák és ezek összefüggései grammatikailag (és persze szemantikailag is) olyan erősen meghatározottak, hogy kategorizálásuk és magyarázatuk egy adott nyelv grammatikai szabályai alapján szilárdan definiálható rendszer szerint történhet. A mondat viszonyrendszerét, szerkezeti keretét tekintve egyazon formában adott bármilyen szemléletű mondatnyi megközelítés számára.⁴ A szöveg ezzel szemben dinamikus rendszer, amely számos nem nyelvi körülményhez is igazodik. Annak ellenére, hogy nagyjából mindannyian hasonlóan képzelünk el egy prototipikus szöveget, a mondatkutatás alapértelmezéséhez képest a szövegtanban sokkal inkább adódnak tisztázandó kérdések, elvi viták.

⁴ A Deme által 1971-ben publikált, majd Kiefer és Békési által is elfogadott és megerősített mondat szerkezeti definíció a mondat mint nyelvtani jelenség felső határaként az alárendelő összetett mondatot, alsó határaként pedig az egyszerű mondatot, illetőleg az összetett mondat tagmondatát jelöli meg. (Deme 1971: 45, 72)

2.1. A szövegekkel foglalkozó tudomány megnevezése

Magának a szövegekkel foglalkozó tudománynak az elnevezését is érzékelhető bizonytalanság és számos tisztázatlan kérdés övezi. A szövegekkel foglalkozó tudományt az egyes szakirodalmak leggyakrabban a *szövegnyelvészet*, *szövegtan*, *szövegtudomány*, *textológia* elnevezéssel illetik. Ezek mindegyike kifejezi azt, hogy a tudományos vizsgálat a szövegre irányul, egyúttal arra is utalnak, hogy a szövegnek mint rendkívül összetett jelenségnek mely tulajdonságára összpontosítanak. A szövegtani megközelítések alapvetően két irányba mutatnak: az egyik felfogás a mondatgrammatika kiterjesztése, ebből adódóan a szövegre jellemző jelenségeket a mondatreprezentáció eszközeivel igyekszik leírni; a másik kutatási irány teljesen szövegközpontú, azon a feltevésen alapul, hogy a nyelv szövegek formájában valósul meg, amelyek kommunikációs helyzetekbe vannak ágyazva.

A *szövegnyelvészet* elnevezést a nyelvészeti indíttatású szövegtanok kedvelik, arra törekednek, hogy nyomatékosítsák az irodalmi és a nyelvészeti szempontú szövegelemzés közötti különbséget. Én magam is szívesen használom a *szövegnyelvészet* elnevezést az olyan szövegleíró keretekre, amelyek a szöveget elsősorban mint mondatokból építkező nyelvi képződményt tisztán nyelvészeti eszközökkel reprezentálják, miközben rámutatnak vagy csak rávezetnek a nyelvészeti szövegprezentáció korlátaira.

A tudomány *szöveggrammatikaként* való említése az előbbinél szűkebb keretre utal, és használatát — elsősorban a kommunikációközpontú kutatások táljáról, de a mondatgrammatikával foglalkozók oldaláról is — elég sok kritika éri. Kiefer Ferenc szerint a szöveg fogalma nem határozható meg egy grammatika keretén belül, aminek legfőbb oka köztudottan az, hogy a szöveg meghatározásában a grammatikán túl nyelven kívüli ismereteink is fontos szerepet játszanak. (Kiefer 1979: 217) Szerinte a szöveggrammatikának esetleg más értelmezése is elképzelhető: „a szövegalkotás grammatikai kihatásait érthetjük rajta. A szöveggrammatika ebben az értelemben azt vizsgálja, hogy a mondatgrammatika milyen jelenségei jutnak szerephez a szövegalkotásban (szórend, névmáshasználat, határozott névelő használata stb.)” (i. h.). Az azonban határozottan kimondható, hogy a mondatgrammatikával „párhuzamos” értelemben használt szöveggrammatikáról nem beszélhetünk. Kiefer a szöveg nyelvtudomány keretén belüli vizsgálatára a *szövegnyelvészet* terminust javasolja, hangsúlyozva a szövegnyelvészet interdiszciplináris kapcsolódásait.

A magyar szakirodalomban legelterjedtebb talán a *szövegtan* elnevezés, amely a nyelvi szintek szerinti nyelvléírás legfelső szintjeként értelmezendő, és mint ilyen, a nyelvvel foglalkozó tudományos keret részeként (nyelvészeti diszciplínaként) kezelendő. Ez a felfogás tehát voltaképpen ugyancsak a fentebb

említett korlátokba ütközik, hiszen a szöveg rendeltetésénél fogva nem reked meg a nyelv síkján.

Tágabb értelmezési lehetőséget kínál a *szövegtudomány* elnevezés. Lehetőséget ad annak kifejezésére, hogy a szövegekkel való foglalkozás tudományos kerete a szövegeknek nem csak a nyelvtudományi leírását teszi lehetővé, hanem magában foglal nem tisztán nyelvészeti aspektusokat is: mint például pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, stilisztikai, retorikai szempontokat.

Egészen új összefüggés-rendszerbe helyezi a szövegrepresentációt a *szemiotikai textológia*. Az elnevezés utal egyrészt arra, hogy ez a megközelítés a jel-tudomány része; másrészt azt is, hogy felfogása nem teljesen azonos a más elnevezésekkel jelölt diszciplínákéval.

2.2. A szövegtanok tárgya, a *szöveg*

A szövegekkel foglalkozó tudomány meghatározásával és elnevezésével kapcsolatos bizonytalanság szorosan összefügg a szövegtani jelenségek terminológiai sokszínűségével is, a fogalmak következtlen, egymással össze nem hangolt használatával. A szövegtan (az egyszerűség kedvéért nevezzük így) tárgyaként emlegetett **szöveg** fogalmának meghatározása is az egyes megközelítések szemléletétől függ.

A szöveg definiálásában alapvetően ugyanaz a két irány érvényesül, mint amelyek felé a szövegtani kutatások is mutatnak. Egyre kevesebben vannak azok az irányzatok, amelyek a szöveget — generativista, strukturalista szemléletnek hódolva — a legkomplexebb nyelvi jelnek tekintik, és azt hangsúlyozzák, hogy a szöveg mondatokból épül föl, és a szöveg szövegségét elsősorban a szöveg mondatainak többsikű (grammatikai, szemantikai) összefüggései teremtik meg. Egyre inkább a kommunikáció-központú szövegfelfogás érvényesül, amely a szövegre mint az emberi kommunikáció eszközére, megvalósulására tekint. Ez az irányzat gyakran többféle szemléletet ötvöz.

Kiefer Ferenc véleménye azért informatív, mert ő a nyelvtudomány keretében szemléli a mondat és a szöveg karakterét. Ebből a szempontból a mondat és a szöveg fogalmi meghatározásának leglényegesebb különbsége az, hogy „a mondat fogalma nem adható meg grammatikán kívül: a mondatot mindig csak egy adott grammatikára nézve határozhatjuk meg” (KIEFER 1979: 217). Míg azonban a mondatnak adekvát definíciója lehetséges egy grammatikán belül, „a szöveg fogalma nem definiálható (még részlegesen sem) nyelvészetiileg, hiszen nincs és nem is lehet olyan szöveggrammatika, amely a szöveg fogalmát meghatározná” (i. h.).

A kommunikáció eszközeként értelmezett szöveg meghatározásával kapcsolatban nem kerülhető meg Deme László értelmezése, akinek szemléletében a funkció és a konstrukció szempontja is érvényesül, és amelyet a kérdéskörben

elég gyakran idéznek: „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva a teljesség és lezártság érzetét is felkeltse.” (Deme 1979: 59) Érdekes mozzanat Deme felfogásában, hogy a mondatot és a szöveget is a beszéd síkján helyezi el: „A beszéd dinamikus, parttalan működés, a kommunikációnak mintegy a folyamata; s benne a szöveg, a beszédmű a »makroegység«, a mondat pedig a »mikroegység« [...] a maga nagyságrendjében tehát mindkettő »mű«, — de persze a működés sodrában, és annak termékeként” (Deme 1979: 59). A beszéd szintjén a szöveget — mint az adott kommunikációs helyzethez igazodó, dinamikus jelenséget — tartja a természetes megjelenési egységnek, amely „nagyságában és jellemzőiben a beszéd és a mondat között áll. Az elsőnek — a beszédnek — adott helyzetben megjelenő egységnyi formája; az utóbbinak — a mondatnak — egy teljes közleményt kitevő teljes többszöröse (a szorzószám persze lehet 1 is)” (Deme 1979: 58). Kissé különösen hangzik a szöveget a beszéddel egy halmazba sorolni. A beszéd maga a nyelvhasználat; a szöveg ennek terméke, eszköze, folyamatában történő megvalósulása, ahogy vesszük, attól függően, hogy a szöveget statikusan vagy dinamikusán közelítjük-e meg.

A kommunikációelméletben gyökerezik, de nem nélkülözi a konstrukcionális szemléletet Balázs János szövegdefiníciója sem: a szöveget funkcióját tekintve a legkomplexebb egységnek tartja, ugyanakkor a „nyelvi kommunikáció szerkezeti kereté”-nek nevezi, amelybe „szerveződhetnek a mondatok mint legkisebb kommunikációs egységek...”. (Balázs 1985: 9)

Petőfi S. János szemléletének is fontos sajátossága a szöveg komplex jelként való felfogása, amelyben a konstrukció szempontja is érvényesül, de a fentiekhez viszonyítva másképpen: Tolcsvai Nagy informatív és lényegretörő jellemzése szerint Petőfi elméletében a szöveg „komponensekre bontható, ezek a komponensek azonban nem a grammatikából származnak, hanem a szemiotikából, az egyszerű jel mintájára” (Tolcsvai Nagy 2001: 22).

Szikszainé Nagy Irma a szöveg fogalmának meghatározására egyedi, rendkívül célravezető módszert választ: Miután számos példával illusztrálva megvilágítja a prototipikus szöveg és a tőle eltérő, azaz szövegszerűtlen alakulatok (álszöveg, antiszöveg, agrammatikus szöveg stb.) sajátosságait, a szöveget egyrészt a mondathalmazzal, másrészt pedig a szövegmondattal oppozícióba állítva jellemzi a meghatározó jegyekre összpontosítva. Többféle szemléletet ötvöző terjedelmes szöveg meghatározásának fő motívumai a következők:

- nyelvi elemek többnyire szerves kapcsolatából létrejövő írásos vagy szóbeli közlés;
- a nyelvi kommunikáció alapegysége, azaz kommunikációs szerep van;

- a nyelvhasználat legmagasabb szintjén szerveződött legkomplexebb nyelvi jelcsoport;
- globális struktúrájú egységes egész;
- a nyelviség és a kommunikatív szerep definitív, a szerkesztettség csupán domináns jellemzője;
- összetett funkciójú;
- jelentését tekintve teljes értékű;
- funkcióját és megszerkesztettségét tekintve is lezártnak hat;
- beszédett;
- olyan nyelvi univerzálé, amely a kommunikációnak formailag is elkülönülő önálló jelentésű komplex jelsora. (Szikszainé Nagy 1999: 53)

2.3. A szövegösszefüggés alapfogalmai

Hogy a terminológiai kérdéseket a szövegelemzés kontextusában is valamilyen rendszerbe helyezve közelíthessük meg, itt is érdemes a szemléletbeli különbségekből kiindulnunk. A szövegösszetartó elemek vizsgálatában alapvetően két fő megközelítés emelendő ki, amelyek eltérő szemlélete tükröződik alapfogalmaik meghatározásában. Több tudományelméleti áttekintés foglalkozik az egyes megközelítések elemzésével (többek között Tolcsvai Nagy 2001 és Szikszainé Nagy 1999), alapvetően ezekre támaszkodva ragadok ki néhány lényeges mozzanatot, amelyek láttatják a két alapvető szövegösszefüggés-kutatás szemléletbeli különbségeit.

Az egyik Morris szemiotikai rendszere alapján a szövegösszefüggés létrejöttének szintaktikai, szemantikai és pragmatikai síkját különbözteti meg: általában véve az összefüggést megteremtő szintaktikai eszközöket a konnexitás, a szemantikaiakat a kohézió, a pragmatikaiakat pedig a koherencia kategóriájába sorolja. A szövegösszefüggést megteremtő jelenségeknek ebbe a három kategóriába sorolása — bár némelyek számára a problémakör meglehetősen leegyszerűsítést sugallja — nem jelenti azt, hogy például a fonetikai, prozódiai, stilisztikai jelenségek a szövegtani vizsgálat keretein kívül rekednének. Bármilyen, ami a szöveg összefüggéséhez hozzájárul, annak alapján sorolható egyik vagy másik halmazba, hogy a szövegfelépítés mely síkján jut szerephez. (Ilyen értelemben beszélhetünk például akusztikai vagy stíluskohézióról, kompozicionális konnexitásról.) Ez a rendszerezés a magyar szövegtanokban is elterjedt annak ellenére, hogy elég gyakran bírálják a jelenségek merev elhatárolása miatt.

Kocsány Piroska szerint a rendszer bizonytalanságának legfőbb oka az, hogy a szöveg összefüggéséért felelős nyelvi elemek mindegyike a szöveg értelméhez járul hozzá, tehát ebben a megközelítésben a szintaktikai és a pragmatikai eszközök is jelentéstaniak. Ez az érv cáfolhatatlan, ugyanakkor Kocsány az említett rendszer problémáját úgy tartja áthidalhatónak, ha a kategóriák definiálása-

kor kiemeljük eltérő jellegüket és belső szerkezetüket: „... a szintaktikai (a konnexitást adó) elemek nem vagy nem feltétlenül terjednek ki a szöveg egészére, a szemantikaiak (a kohéziót adók) kiterjedhetnek, a pragmatikaiak (a koherenciát adók) pedig a nyelvtanilag kifejtett elemeken kívül, külső tényezők segítségével foga(hat)ják össze a szöveget.” (Kocsány 1989: 26–43) Ebben a problémakörben különösen lényeges kérdés a szintaktikai összefüggés értelmezése, mivel a szövegnek nincs olyan szintaktikai struktúrája, mint a mondatnak, amely őt formailag, szerkezetileg meghatározná.

Kocsány Piroska véleménye alapján elgondolkodtató a lineáris kohézió fogalma. (Eben az esetben nem az egyes megközelítések felfogásbeli különbségéről beszélhetünk, hanem a fogalom alkotóelemeinek értelmezésében az összefüggéssíkok összehangolatlanúságáról.) A mondatok egymásutánját szöveggé tevő jelenségek jellemzően a grammatikaiak. A szövegtanok általában ide sorolják az egyeztetést, a névmásítást, a határozott névelők használatát, a szórendet, az igemód és az igeidő használatát mint a konnexitás eszközeit. (Léteznek olyan megközelítések, amelyek szöveggrammatikai jelenségként jellemzik a téma-réma tagolódást, az ellipszist, az előfeltevéseket is. Mások szerint ezek használatát jóval inkább a szemantika vagy a pragmatika motiválja.) A *lineáris kohézió* elnevezés *lineáris* összetevője tehát az említett szöveg-összetartó jelenségeknek azt a sajátosságát fejezi ki, hogy az egyes mondatok között hatnak, ami tehát jellemzően grammatikai jegy; a *kohézió* fogalma azonban a kifejezés értelmezését a szemantika felé tereli, mert ez az eszközöknek éppen nem grammatikai sajátosságára utal, hiszen a szövegtani szakirodalom a *kohézió* elnevezést a jelentéstani szövegösszefüggés számára foglalja le.

A szövegösszefüggés három alapfogalmát, a konnexitást, a kohéziót és a koherenciát a magyar szövegtanok többé-kevésbé hasonló értelemben használják, a nemzetközi szakirodalom a magyarnál jóval változatosabb felfogásokat tükröz. Abban viszont az egyes szövegtanok eltérhetnek egymástól, hogy melyik sikot tekintik dominánsnak, és milyen feltételrendszert feltételeznek közöttük.

Az említett három fogalom a szemiotikai szöveg megközelítésben egy negyedikkel, a *konstringenciával* bővül, amely teljesen új megvilágításba helyezi a szövegek reprezentációját, mivel beépíti leírásukba az általuk vélhetően ábrázolt valóságot is.

Nagyrészt a Kocsány Piroska által említett bizonytalanságok kiküszöbölésére (és nyilvánvalóan más irányzatok hatására is) a szöveg összetartásáért felelős elemeknek egy másfajta kategorizáló megközelítése is elterjedt. Ez a szemlélet a különböző jellegű szövegösszetartó eszközöket abból a szempontból ítéli meg, hogy a szöveg szerveződésében milyen terjedelemben hatnak, mondattani-logikai fogalommal élve: milyen hatókörűek. Eszerint a szövegalkotó nyelvi elemek mikro-, mezo- és makroszinten foghatják össze a szöveg részeit vagy egészét.

A mikroszint fogalmát a magyar leíró szövegtanok általában véve a kis hatókörű szövegalkotó elemek jellemzésében használják: azok a (főleg grammatikai) nyelvi elemek tartoznak ide, amelyek a szöveg egyes mondatainak grammatikai és értelmi összekapcsolódását teremtik meg például egyeztetés, névmási utalás stb. által, de hatókörük ennél tovább nem terjed. Esetükben két nyelvi elem egyszeri kapcsolatáról van szó, így ezek az átfogó szövegértelem szempontjából nem mérvadóak.

A mezoszint szövegalkotó elemeinek hatóköre nagyobb, ezek több szövegmondat értelmi összefüggését teremtik meg. Az elemek közötti viszony jellemzően nem egyszeri grammatikai kapcsolat, hanem ennél összetettebb: a nyelvi elemek tartalmi-logikai kapcsolata által egy szövegrészlet értelmi egysége és folytonossága teremtdik meg. Például jellemzően mezoszintű jelenség a tömbösödés, amely több mondat jelentése között létrejövő (grammatikailag nem feltétlenül kifejezett) viszonyrendszer.

Makroszintű jelenség egy szöveg vagy nagyobb szövegegység jelentéshálózata vagy szerkezete, amelyeket olyan szövegelemek hoznak létre, melyek hatóköre a teljes szövegre vagy szövegegységre kiterjed. Ide sorolható például a fogalmi séma érvényesülése egy szöveg egészének vagy témájában elkülönülő egységének értelmi összefüggőségében.

Ez a három szint pusztán definitív jegyeik alapján alkot látszólag hierarchikus rendszert; a szöveg létrehozása valamint értelmező (akár reprezentációs szándékú) befogadása során ezek úgy értelmezendők, mint a szövegen végrehajtott műveletek hatókörei.

A szöveg-összetartó elemek hatókör szerinti megítélése sem egységes a szövegtani szakirodalomban az alapfogalmak eltérő értelmezése miatt. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt Petőfi S. János szöveg- illetve szövegtan-felfogását érdemes kiemelni, amely az említett kategóriáknak másfajta értelmezését teszi indokolttá.

A mikro-, a mezo- és a makroszintet eltérő szemlélténél fogva másként értelmezi Petőfi S. János szemiotikai szövegtani rendszerében. Petőfi a szövegre többet között mint kompozícióra tekint, és ennek jellemzéséhez idomítja a három szint értelmezését: a mikroszint a szavak morfológiáját; a mezoszint a szövegmondatok belső viszonyrendszerét jelenti; a makroszinthez pedig a szövegmondatnál komplexebb egységek tartoznak a szöveg egészéig.

Bár a magyar szövegtani szakirodalom különösebb figyelmet nem fordít a hatókör szerinti szintek és a lineáris kohézió – globális kohézió közötti analógia elemzésére, különösebb bizonyítás nélkül is belátható, hogy ezek a fogalmak (szemlélettől függetlenül) a szövegnek azonos természetét ragadják meg.

Az itt vázolt két fogalomrendszer (a Morris nyomán létrejött és a hatókör szerinti) egyike sem teszi lehetővé — bár mindegyikük a szövegösszefüggést teremtő elemek tipologizálásának törekvésével jött létre —, hogy a kommuniká-

cióban tetten érhető (aktuálisan megvalósuló) szövegek szövegségéért felelős jelenségek bármelyikét az explicitésre törekedve jellemezhezzük általuk.

3. A szemiotikai textológia terminológiai újításai

Petőfi S. János szövegtana, a szemiotikai textológia sok újdonságot hoz mind a szöveg felfogásában, mind a szövegek reprezentációjára alkalmas tudomány meghatározásában, és ezek szükségszerű következményeként a szövegtan fogalomrendszerében, illetve kiváltképpen egyes fogalmak értelmezésében is. Petőfi szöveg- és szövegtan-felfogását tanulmányok és könyvek sora ismerteti, a tudomány terminológiai rendszere mentén jelen tanulmány keretében pusztán nagyvonalakban vázolhatók azok az összefüggések, amelyek Petőfi szemléletét jellemzik, és amelyek révén a szemiotikai szövegtan elkülönül más szövegtanoktól.

A magyar szövegtudomány sajátosságainak történeti felvázolása fentebb több adalékkal szolgál Petőfi szemléletét illetően: Petőfi S. János jó ideig nem magyar nyelven publikált, a generatív nyelvleírásból merítő szöveg-felfogása idegen nyelven már a 60-as, 70-es években olvasható volt, tudományos munkásságában ez az időszak egyfajta átmenetnek tekinthető a mondat- és a szöveggrammatikai szemlélet között. Petőfi szöveg-felfogása azért volt lényeges mozzanat a szövegkutatás szempontjából, mert a tisztán szintaktikai szemléletű generatív nyelvtani keretet kitérítve érvényesülni engedte elméletében az abban az időszakban kibontakozó kommunikációs-pragmatikai szemléletet (Austin beszédaktus-elméletére, Halliday szisztémikus-funkcionális nyelvtanára, Pike tagmemikájára, Morris pragmatikai elméletére, Hymes és Labov szocionlingvisztikájára, Lewis és Grice interakció-kutatására hagyatkozva). A szemiotika a 80-as években vált Petőfi tudományos szemléletének tágabb elméleti keretévé, elmélete ekortájt lett magyar nyelven is elérhető.

Petőfi S. János szövegelméleti elképzelésének legsajátosabb motívuma az, hogy a szövegek reprezentációjában a nyelvi megformáltság és az ábrázolt valóság párhuzamos leírását kívánja lehetővé tenni. Szövegstruktúra-világstruktúra elméletét (Textstruktur-Weltstruktur Theorie, TeSWeST) természetes nyelvi szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai struktúrájának leírására alkotta meg. Elméleti keretének ezzel összehangolva három fő komponense a szöveggrammatikai összetevő, a lexikon és a világszemantikai alkotóelem. Bókay — zömmel Petőfit idézve — úgy jellemzi ezt az elméletet, hogy „empirikusan motívált logikai orientációjú elmélet, mely a szöveget mint komplex jelet írja le (intenzionális szemantikai leírással), illetve lehetséges extenzionális interpretációkat ad az intenzionálisan-szemantikusan leírt szövegekhez. Az extenzió és az intenzió carnapi értelmében — ahol az intenzió a nyelven belüli jelentésszerkezetet, az extenzió pedig a jelentéssel bíró nyelvi elemek világ-vonatkozását jelzi”

(Bókay 1979: 51). Petőfi azért, hogy az extenzionális jelentés leírására is modellel szolgál, az interpretációt (illetve az interpretáció körülményeit) is bevonja a szövegelemzésbe, ezáltal a szövegnek mint komplex jelnek a leírása már nemcsak nyelvészeti alapokon áll.

A TeSWeST-elméletet félreértelmezve többen azt bírálták, hogy Petőfi a világ reprezentálására törekszik. Ennek elosztatása végett az elmélet elnevezése VeSReST-re ('Vehikulumstruktúra-relátumstruktúra-elmélet'-re) módosult, amelynek összetevői voltaképpen már kifejezik a szemiotikai textológia leglényesebb jellemzőit. A világra utaló „We” helyébe a „Re”, azaz a relátum lépett, amely a szöveg mint nyelvi manifesztáció által jelölt valóság elnevezése; majd hogy a „Te” összetevő ne adjon alapot arra a feltételezésre, hogy az elmélet a szövegnek csupán a nyelvi megformáltságát kívánja modellálni, és nem tud mit kezdeni a multimediális jelenségekkel, ezt a „Re” összetevő váltotta fel, amely a szövegnek általánosabb értelemben vett fizikai megnyilvánulását jelöli. Ehhez a felfogáshoz képest már pusztán terminológiai változtatás a *szemiotikai textológia* elnevezés.

A *szemiotikai textológia* elnevezés és az általa jelölt diszciplína kategóriáinak a meghatározása változó fogadtatásra talál a nyelvtudománnyal foglalkozók körében. Petőfi szerint a *szöveggrammatika*, a *szövegtan*, a *szövegnyelvészet* és a *szövegelmélet* elnevezések helytelen következtetésekre adnak lehetőséget, a *textológia* fogalmának használatával ezeket kívánja elkerülni. A *szemiotikai* jelzővel a diszciplína három lényeges jellemzőjét sugallja:

- a kommunikátumokat sajátos 'jelölő-jelölt'-struktúrájú jelkomplexusoknak tekinti, ezzel voltaképpen de Saussure jel-fogalmához nyúl vissza;
- a kommunikátumok felépítésében verbális és nemverbális (pl. képi-illusztratív, zenei) jelrendszerek elemeinek szerepét is reprezentálni tudja;
- a kommunikátumokat szintaktikai (általános értelemben véve formai) felépítésük, intenzionális és extenzionális szemantikai felépítésük, valamint pragmatikai felépítésük (adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációbeli használatuk) szempontjából is elemzi.

Az utóbbi tétellel kapcsolatban megjegyzi, hogy ezek szerinte is (mint a legtöbb szövegtudományos elmélet szerint) egymástól elválaszthatatlan részdizciplínák (Petőfi 1996: 8–9). Az interdiszciplinaritás kívánalma — ahogyan a szövegtani kutatás többi alapvető sajátossága is — alapegységének, a szövegnek a meghatározásából szükségszerűen adódik.

Petőfi a szöveget tehát komplex jelnek tekinti, szemlélete a jelölő komponenssel kapcsolatban alapvető újítást eredményez a szövegek megítélésében: „dominánsan nyelvi szövegekről” beszél, amelyeknek szükségszerűen van verbális jelölő-összetevőjük, de a nyelvi eszközök mellett más mediális (akár hangzó) elemek is (kép, zene, tánc stb.) alkotják őket.

Egyes szöveg-megközelítések összevetése alapján belátható, hogy egy szövegtani modell jellegét, ezáltal elemző apparátusát is alapvetően befolyásoló álláspont a kommunikációs helyzet figyelembevétele vagy figyelmen kívül hagyása a szöveg-reprezentációban. Petőfi elméletében a kommunikációs helyzetnek kiemelkedő szerep jut, a komplex jel jelölt komponense kizárólag az aktuális kommunikációs helyzet függvényében értelmezhető: „alkotója vagy valamely befogadója számára egy nyelvi objektum akkor minősül szövegnek, ha egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-situációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak tekinthető. Ez általában azt jelenti, hogy egy adott vagy feltételezett kommunikációs-situációt tekintve összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető) tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, aminek következtében nyelvi konstrukciója is valamiféleképpen összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető)” (Petőfi 1988: 224). Az így értelmezett szöveget Petőfi *kommunikátumnak* nevezi.

A kommunikátum meghatározásából kiindulva az alábbiak szerint jellemzi szövegtani keretének tárgyát, célját és módszerét:

- „intuitíve szövegnek minősíthető (nem szükségképpen csak lexikai verbális elemekből álló) kommunikátumokat tekint kutatási tárgyának — szűkebb értelemben azt, hogy mi módon lehet ezekhez a kommunikátumokhoz felépítés- és jelentésleírás(oka)t hozzárendelni”;
- „célja elsősorban elméleti, azaz a kommunikátumok jelentésére és felépítésére vonatkozó ismeretek optimális megismerése és rendszerbe foglalása”;
- „módszerében nemcsak nyelvészeti ismeretekre támaszkodik (mert tárgyát és célját tekintve nem támaszkodhat csak arra!), hanem egyrészt más jelrendszerekre (nem verbális médiumokra), másrészt általában a világra vonatkozó ismeretekre is — de módszere alapelveinek a maximális mértékű explicit-ségre törekvést tartja” (Petőfi 1996: 8).

Ezeket a tényezőket szem előtt tartva Petőfi az alábbiak szerint fogalmazza meg a szemiotikai textológia alapvető tulajdonságait:

- 1) „a lehetséges kommunikációs-situációk, a lehetséges (uni- és multimediális) jelrendszerek, valamint a lehetséges uni- és multimediális kommunikátumok tipológiájára támaszkodik, sem valamely médiumhoz (sem valamely természetes nyelvhez), sem valamely kommunikátumtípushoz nem kötött;
- 2) a kommunikátumokat nem egyszer s mindenkorra statikusan adott objektumokként, hanem fizikai megjelenési formájuk (fizikai manifesztációjuk) és megjelenési forma (manifesztáció) mindenkor befogadói (interpretátorai) interakciójának eredményeként kezeli;
- 3) sajátos komplexjel-összetevőket megkülönböztető kommunikátummodellel operál;
- 4) a kommunikátumok felépítésére vonatkozóan sajátos organizációformákat értelmez, amelyek között a kompozicionális organizáció [...] centrális helyet foglal el;

- 5) különféle kommunikátummegközelítés-módok és interpretációtípusok között tesz különbséget, a kommunikátummegközelítés-módok között jelentős szerepet szán a kreatív-produktív megközelítésnek, az interpretációtípusok között centrális jelentőséget tulajdonít az értelmező interpretációnak;
- 6) a kommunikátumok létrehozása és interpretálása folyamán a kommunikátorok által felhasznált bázisok (tudás-, hipotézis-, preferencia- és diszpozíció-rendszerek) létrehozásainak különféle lehetőségeivel számol;
- 7) a bázisok és az interpretációk (mint végeredmények) explicit bemutatása számára különböző reprezentációs nyelvek (rendszerek) alkalmazását tartja szükségesnek;
- 8) [...] a fentiekben felsorolt tulajdonságaiból következően interdiszciplína” (Petőfi 1996: 9).

Petőfi fogalomhasználata elméletének újszerűsége miatt a magyar szakirodalomra jellemző gyakorlattól eltér.

Komplex jel fogalmát tekintve nem vezet félre a de saussure-i jelfelfogásra vonatkozó asszociációnk, amelyben a jelnek a jelölő és a jelölt komponensét ő is viszonyként értelmezi: egy jelölő szerepű verbális elem és az általa jelölt valóságdarab, tényállás viszonyaként. Köztudottan ezt a kapcsolatot tekinti a jelentéskutatók jó része jelnek.

Petőfi jelelméletének újszerűsége leginkább az, hogy jelértelmezésébe a jel használóját is bevonja, mind a *jelölő*, mind pedig a *jelölt* összetevőt kognitív aspektusból közelíti meg. Ezáltal mindkettő szétválik egy objektivált (vagy objektíválható) és egy beszélő/hallgató által leképezett síkra.

Az értelmező szövegreprezentáció szolgálatában Petőfi a jelölő és a jelölt összetevőt is elemeire bontja, hogy a szövegleírás egyes aspektusainak tárgyát ezekkel a részkomponensekkel adhassa meg. A *jelölő* összetevőnek Petőfi elméletében a *szignifikáns* (Ss) felel meg, a *jelölt*nek pedig a *szignifikátum* (Sm).

A közlőtől, a befogadótól és a kommunikációs helyzet minden tényezőjétől független kommunikátum megjelenési formáját *vehikulum*nak (Ve), ennek a felsoroltaktól szintén független valóságvonatkozását pedig *relátum*nak (Re) nevezi. Amint ezek bekerülnek a szövegalkotás vagy -befogadás folyamatába, a megjelenési formának is, és a valóságvonatkozásnak is a mentális lenyomatáról beszélhetünk: a *vehikulum-imágó*ról és a *relátum-imágó*ról.

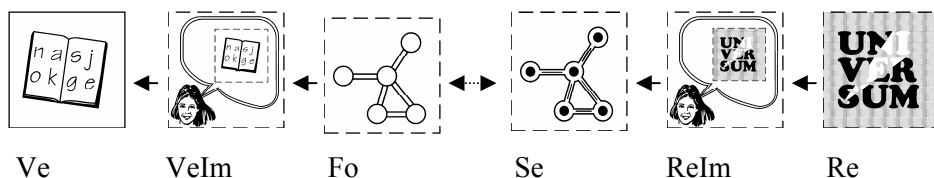
A *vehikulum-imágó* ebben a vonatkozásban tehát az a mentális kép, amely az alkotóban vagy a befogadóban a *vehikulum*ról, a nyelvi objektum fizikai megjelenési formájáról létrejön; a *relátum-imágó* pedig az észlelhető szövegben (jelölőben) feltehetően kifejezésre jutó tényállás-konfigurációnak a mentális képe, amelyet az alkotó létrehoz, és/vagy amely a befogadóban létrejön. Ebben a két fogalomban is Petőfi kognitív szemlélete tükröződik, az alkotó és a befogadó szerepe a kommunikáció folyamatában.

Mindkét mentális képhez hozzárendelhető a természetüknek megfelelő felépítés: a vehikulum-imágóhoz a formális organizáció, azaz a *formáció*; a relátum-imágóhoz pedig az az értelem, a *szenzus* (Se), amely a vehikulum-imágóval és a benne kifejezett (vagy kifejezhető) tényállás-konfigurációval (relátum-imágóval) kapcsolatba hozható.

A *formáció* két síkon valósul meg: egyrészt fizikai síkon (mint például betűtípus, sorhosszúság, szedéstípus, sorköz, ritmus stb.), másrészt szemiotikai síkon (fonológia, morfoszintaktis, szintaktis stb.). Petőfi ezek elnevezésére külön fogalmakat vezet be: a *figura* (FO) a vehikulum mint fizikai objektum (mentális képének) formális organizációját; a *notáció* (N□) pedig a vehikulum mint szemiotikai objektum (mentális képének) formális organizációját jelenti.

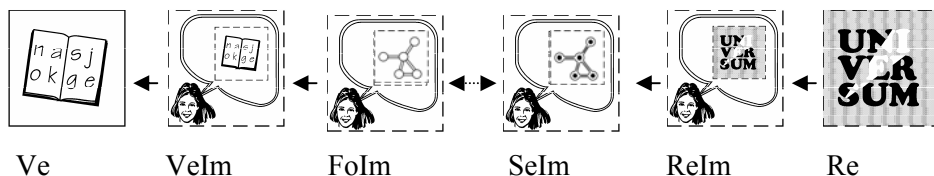
A *szenzus* — a formációhoz igazodva — szintén két síkon nyilvánul meg: a vehikulummal (azaz a fizikai megjelenési formával) kapcsolatba hozható értelem (Se_{ve}) az egyes lexémák értelméből és a morfoszintaktikai elemek viszonyjelenségeiből áll össze. A relátummal (azaz a szövegben feltehetőleg kifejezésre jutó tényállás-konfigurációval) kapcsolatba hozható értelem” (Se_{re}) arra a tényállás-konfigurációra utal, amelyet az alkotó az adott nyelvi környezetben és/vagy az adott kommunikációs helyzetben kifejez, és/vagy amely a befogadóban az adott nyelvi környezetben és/vagy az adott kommunikációs helyzetben létrejön. Egyébként Petőfi értelem-reprezentációja — a kognitív folyamatok komplexitását követve — rendkívül összetett, az explicitéség kedvéért számos értelem-meghatározással operál. Ezek kielégítő értelmező bemutatása ebben a keretben túlságosan messzire vezetne, többek között Petőfi 1996-ban a téma kimerítő részletezése olvasható. (Petőfi 1996: 11–17)

Az alábbi ikonikus rajz, amelyet Petőfi a komplex jel szemiotikai tényezőinek ábrázolására vezetett be, mára elméletének védjegyévé vált.

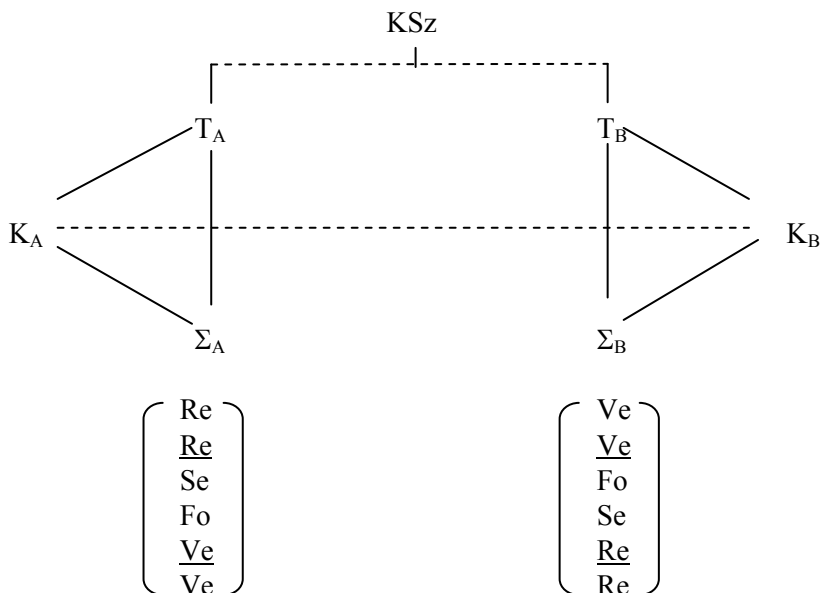
Az *Officina Textologica* legutóbbi (15.) kötetében megjelent írásában, amelyben a szöveg-összefüggőségről vallott nézeteit pontosítja, a formáció és a szenzus értelmezésén (ennek megfelelően jelölésükön) is módosít. Mindkettőt mentális képként értelmezi, aminek magyarázata az, hogy „az Fo-val kezdődően valamennyi műveletet a Ve mentális képen (a VeIm-en) hajtunk végre, és azok eredményei természetszerűleg maguk is mentális képek” (Petőfi 2009: 76).

Ez az ikonikus ábrában is változást hoz:

Az eddigiek azt igazolják, hogy Petőfi szövegrepresentációs modelljében a kommunikációs helyzetnek meghatározó szerep jut. Egy nyelvi megnyilatkozás vehikuluma a kommunikációt meghatározó tényezők függvényében formálódik, amiből az következik, hogy bármilyen nyelvi-fizikai megjelenési forma csak a közlés/befogadás aktuális körülményeinek ismeretében elemezhető.

Petőfi szerint a kommunikációt a következő tényezők határozzák meg: valamikor, valahol, valaki, valaki(k)nek, valamilyen okból/célból, valamiről, valamilyen formában, valamit kommunikál. Ezeket a tényezőket az alábbi ábra egyszerűsítve, de szemléletesen tartalmazza. (Vö. Petőfi 1988: 222.)

Az ábra szimbólumai az alábbiak szerint értelmezendők:

KSz: a kommunikációs szituáció; a két oldalt egybefogó vonal szaggatottsága arra utal, hogy a szituáció két összetevőjének nem fontos azonos időben és azonos helyen egymással összekapcsoltnak lennie;

K_A és K_B: a közlő és a befogadó szerepét betöltő két kommunikáló fél;

T_A: az a téma, amelyről K_A intenciója és meggyőződése szerint kommunikál;

Σ_A : a K_A (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel;

Σ_B : a K_A (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel K_B (befogadó) által történő rekonstrukciója, azaz az Σ_A vehikulumához K_B által rendelt interpretáció;

T_B : az a téma, amelyről K_B (befogadó) meggyőződése szerint az Σ_B (az alkotott fizikai megjelenési forma rekonstrukciója) alapján K_A kommunikál.

Petőfi ezeknek a tényezőknek egymáshoz kapcsolódását elemezve megjegyzi, hogy az Σ_A és az Σ_B legtöbb esetben különbözik egymástól. A sikeres kommunikáció feltétele csupán az, hogy meghatározó összetevőikben egyezzenek meg. Előfordulhat továbbá a T_A és a T_B különbözősége is. A fenti formában sematizált kommunikáció egyedül a kommunikáció célját/okát nem tartalmazza. (Vö. Petőfi 1988: 222–223.)

A szövegkutatás központi kérdésének Petőfi is — a legtöbb szövegleíró modellhez hasonlóan — az összefüggés és a teljesség vizsgálatát tartja, ezek mindegyike egyszerre több aspektust foglal magában. Komplexjel-értelmezése hozzásegít ahhoz, hogy a szöveg összefüggésének síkjait — a szövegtanokban általánosan megszokott grammatikai, szemantikai és pragmatikai szempontokhoz képest — valamivel pontosabban határozhassuk meg.

Petőfi a szövegösszefüggés globális megközelítésének eredményeképpen különbséget tesz a szövegkonstitúció, illetve a szövegben feltehetően kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció összefüggése és teljessége között. (A teljesség szövegsíkok szerinti differenciálására az alábbiakban azért nem fordítok külön figyelmet, mert a *teljesség* fogalom egyértelműen kifejezi azt az ítéletet, amely a szövegalkotás és -befogadás során a közlőben és a befogadóban kialakul.)

A szövegkonstitúciónak összefüggése (amely a szöveg vehikulumát, a közlőben/befogadóban kialakult vehikulum-imágót, a formációt és a szöveg vehikulumával kapcsolatba hozható értelmet foglalja magában) két síkon jön létre: a szövegkonstitúció horizontális/lineáris szervezettségét Petőfi *textúrának*, vertikális/hierarchikus szervezettségét pedig *kompozíciónak* nevezi. Mind a textúrára, mind a kompozícióra vonatkozóan a *vehikulum* (azaz a szöveg fizikai megjelenési formája), a formáció (azaz a jelölő formális organizációja) összefüggésével kapcsolatban pedig a *konnexitás* terminust használja. A vehikulummal kapcsolatba hozható *értelem* (Se_{ve}) összefüggését a *kohézió* terminussal jelöli. Megjegyzi azonban, hogy a tényállás-konfiguráció összefüggése a fenti két sík összefüggésénél sokkal bonyolultabb és összetettebb kérdés. A szövegtani szakirodalomban a pragmatikai összefüggés fogalma sokszor minden szövegjelenséget magában foglaló kategóriának tűnik.

Egy szöveg *koherenciája* az alkotó/befogadó ítéletalkotásán alapul, amely tulajdonképpen a relátum/relátum-imágó (a szövegben ténylegesen, illetve az alkotó/befogadó által feltételezetten kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció) és a relá-

tummal kapcsolatba hozható értelem (Se_{Re}) viszonyának megítélését jelenti. Ebben fontos szerep jut az alkotó/befogadó ismeret- és hiedelemrendszerének, azaz az általuk birtokolt „modell”-nek. Ha a vehikulumhoz (a szöveg fizikai megjelenési formájához) kapcsolható értelem (Se_{Ve}) és az alkalmazott modell(ek) alapján létrehozható egy olyan relátummal (azaz a feltételezhetően kifejezésre jutó tényállás-konfigurációval) kapcsolatba hozható értelem (Se_{Re}), amely az alkotó/befogadó által relátumként elfogadható tényállás-konfiguráció mentális képével (relátum-imágó = Re_{Im}) egybehangzónak tartható, akkor az adott szöveg koherens (Petőfi 1988: 225).

Petőfi — ahogy ezt a morrisi rendszer kapcsán már említettem — az összefüggés negyedik síkját *konstringenciának* nevezi. A *konstringencia* egy szöveg valóságvonatkozásának, pontosabban a valóság részét képező tényállás-konfigurációnak az összefüggőségét jelenti, függetlenül a nyelvi megformáltságától. Petőfi — a másik három összefüggőség-típus feltételrendszerébe illesztve a konstringenciát — az egyes síkok viszonyát úgy jellemzi, hogy a koherenciának a konstringencia alapfeltétele, a konnexitásnak azonban nem, mivel egy szöveg grammatikai összefüggése közvetlenül nem feltételezi az ábrázolni kívánt tényállás-konfiguráció összefüggését is. (Petőfi 1996: 18)

Kicsit merészebben fogalmazva: nem értelmes vagy témájában logikátlannak tűnő szöveg mondatai is lehetnek grammatikailag helyesen összeszerkesztve. (Gondolhatunk például képzelődő vagy halucináló betegek beszámolójára; vagy egy irreálisnak ható fantázia vagy hazugság megszövegezésére.)

Érdemes lehet a grammatikai sík és a valóságvonatkozás fordított viszonyán is elgondolkodni: Vajon egy szöveg konnexitása feltétele-e annak, hogy a szöveghez feltételezésünk szerint rendelhető tényállás-konfigurációt konstringensnek tartsuk?

Ez az összefüggés jól illusztrálható a beszédet tanuló kisgyermekek szövegeivel, vagy bizonyos típusú afáziás betegek megnyilvánulásaival. A szövegalkotás szempontjából a közlők e két csoportjában az a közös, hogy a grammatikai szabályok ismerete valamilyen okból hiányos: a kisgyermekek fokozatosan sajátítják el számos analógia és alternatív szabályalkotás során egy nyelv grammatikáját; az afáziás betegek egy bizonyos típusa pedig általában valamilyen agyi sérülés következtében veszít szövegalkotó képességéből, ami gyakran a grammatikai szabályok hiányos vagy helytelen használatában mutatkozik meg.

Az alábbi szöveg létrehozója egy három és fél éves kisgyermek. Az előbbi felvetés igazolására egyrészt a konnexitást teremtő eszközökre összpontosítunk, másrészt pedig arra, hogy a vehikulum-imágó által kifejezett értelmet (amely a lexémák és a viszonyok jelentéseiből adódik össze), valamint a feltételezhető valóságvonatkozást összefüggőnek érezzük-e.

A kismalac

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kismalac. Ez a kismalac nagyon szeretett vásárolni. Történt egyszer, hogy elementek vásárolni, hogy vásároljon

három téli fagyit. Azért téli fagyit, mert olvadás fagyit, csak akkor eszünk, ha reggel rövidnadrágba öltözünk.

Vásárolt három téli fagyit, hazavitte, és megették.

Itt a vége, fuss el véle!

A szöveget olvasva minden bizonnyal valamennyi befogadóban létrejön valamilyen mentális kép arról a valóságról, amit a szavak és a közöttük kifejeződő viszonyok együttesen jelölhetnek. Ezek a mentális képek eltérőek lehetnek aszerint, hogy az egyes befogadók milyen tudáskeret, hiedelemrendszer, szociokulturális háttér, előfeltevések stb. birtokában értelmezik a szöveget. Ez annyit tesz, hogy egyikünk-másikunk számára máshogy festhetnek a történet szereplői (a személyeket és a tárgyakat is beleértve), az események szinterei, esetleg más-más módon zajlanak a cselekvéssorok. Mindettől függetlenül annyi bizonyos, hogy a szöveghez rendelhető feltételezett valóságvonatkozás (függetlenül a befogadó és a befogadás egyedi körülményeitől) konstringens, azaz összefüggő.

A verbális sík összefüggését tekintve legmarkánsabban a mese műfaji sajátosságai szervezik a szöveget, valamint a szemantikai folytonosságot létrehozó elemek: a teljes vagy részleges szóismétlések.

Az Egyszer volt, hol nem volt..., a *Történet egyszer...* és az *Itt a vége, fuss el véle!* a szöveg három fő szerkezeti egységét jelzi a mesében. Olyan szerkezeti és szemantikai keretet ad a történetnek, amely globálisan szervezi a szöveget kerek egésszé.

A részleges vagy teljes szóismétléseknek a mondatok jelentéstani folytonosságában van szerepük: *a kismalac, egy kismalac, ez a kismalac; vásárolni, vásárolni, vásároljon, vásárolt; téli fagyit, téli fagyit, olvadás fagyit, téli fagyit.*

A szöveg grammatikai síkján szembetűnnek az egyeztetésbeli hiányosságok. Az ige többször többes számú, pedig egyetlen többes számú alany sincs a szövegben. A többes szám első személyű igékre (*eszünk, öltözünk*) ráfoghathatjuk, hogy akár általános alany kifejezői lehetnek, a többes harmadik személy azonban a szövegkörnyezet alapján nyilvánvalóan konkrét utalás (*elmentek, megették*), amely fogalmi jelentése nyelvileg nincs kifejezve. Ez az értelmi hiány a befogadók saját tudati tartalmának mozgósításával tölthető fel. A szöveg tehát a grammatikai utalásokat tekintetében nem tökéletesen összefüggő, az általa feltételezhetően jelölt valóság mentális képe, valamint maga a tényállás azonban igen.

A fenti felvetésre tehát — amely a konnexitás és a konstringencia viszonyának egy újabb vetületét ragadja meg — azt a választ adhatjuk, hogy a példa alapján úgy tűnik, hogy egy szöveg konnexitása sem alapvető feltétele a konstringenciának.

4. Kitekintés

A szemiotikai textológia alapelvei és fogalmai gyökereiben változtatják meg a szövegreprezentációhoz való viszonyulást, lehetőséget adva arra, hogy a szövegek szövegségét a megszokott szempontokon túl újabb nézőpontokból is elemezhesük. A Petőfi-féle kognitív szemléletű szöveg-megközelítés azzal, hogy a komplex jelként értelmezett szöveg értelmező reprezentációjába beépíti a kommunikációs folyamat résztvevőit és az ábrázolni kívánt valóságvonatkozást is, a szövegreprezentációt messze kivezeti a valaha legtágabban értelmezett nyelvészeti keretből is. A szöveg extenzionális szemantikai megközelítése (az intenzionális mellett) a szöveg lényegi funkcióját ragadja meg: a relátumhoz kapcsolódó értelemnek (mint komplexjel-összetevőnek) a reprezentációja a szöveg ábrázoló funkciójának — a szövegtanban nem nagyon jellemző aspektusú — ábrázolása.

Az előbbi szövegvizsgálat csupán felvillantása annak a komplexitásnak, amely a Petőfi S. János-féle szövegösszefüggés-fogalmak rendszerét jellemzi. Az összefüggőség-síkok között feltételezhető függőségi viszonyok számos további izgalmas kérdést vetnek fel a szöveg-összefüggés értelmezésének és leírásának vonatkozásában, és ösztönzik a kutatót további szövegvizsgálatokra, elméleti összefüggések átgondolására.

- A fenti elemzés igazoló erejéből kiindulva minden bizonnyal értékes eredményeket hozhat nem prototipikus szövegeknek — mind a négy síkra összpontosító — összefüggőség-vizsgálata.
- Ez a kutatás elkerülhetetlenné teszi a szövegértékűség fogalmának adott keretbeli meghatározását arra nézve, hogy melyek azok az alapvető összefüggőség-kritériumok, amelyeknek eleget kell tennie egy nyelvi megnyilvánulásnak ahhoz, hogy szövegnek tekinthessük.
- Kellően nagyszámú elemzés a szövegtipológia vonatkozásában is figyelemre-méltó lehet: az összefüggőség-síkok közötti viszonyok jellemzőek lehetnek egyik vagy másik szövegtípusra (l. pl. a mese esetében).
- Az összefüggőség-síkokkal szoros kapcsolatban vetődhet fel azoknak az eseteknek a vizsgálata, amelyekben a komplexjel-összetevőknek vagy a kommunikációs helyzet összetevőinek valamelyike tér el a szabályostól.

Petőfi komplexjel-értelmezése, valamint az értelmező szövegreprezentáció folyamata tehát szemléletesen érzékelteti, hogy bármilyen nyelvi jel, így a szöveg komplex elemzése is szempontok sokaságát kívánja meg. Ezeknek egy kis része nyelvi vagy nyelvhez köthető, ezért a nyelvészet kompetenciájába sorolható; másik része egyrészt olyan kérdéseket érint, amelyek nyelvi síkon megragadhatóak, de vizsgálatukhoz a nyelvészet túlságosan szűk keretnek bizonyul, másrészt olyan jelenségeket tárgyal, amelyek az emberi kogníció kérdéskörébe tartoznak, és nyelvi vetületük csak másodlagos kérdés.

Irodalomjegyzék:

- Antal László 1979. Szöveg, nyelv, tartalom. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 67–72.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bánréti Zoltán 1979a. Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. *Magyar Nyelv*, 406–415.
- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 715–796.
- Békési Imre 1976. A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének vizsgálatáról. In: Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*, 15–25.
- Benkő László 1968. Halmazott mondatrészes mondatok. *Magyar Nyelvőr* 92: 446–452.
- Benkő László 1988. A szöveghatározó és. In: Kiss Jenő—Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 186–193.
- Berrár Jolán 1967. A mondatípusok története. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 457–486.
- Berrár Jolán 1977. Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez. In: Rácz Endre—Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 171–188.
- Bókay Antal 1979. A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 47–55.
- Dániel Ágnes 1990. *Szó — szöveg — szer — szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 57–65.
- Dezső László—Szépe György 1967. Adalékok a topic – comment problémához. *Nyelvtudományi Közlemények* 69: 365–388.
- Dobi Edit 2002. *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. Officina Textologica 8*. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Elekfi László 1973. Közlésméletek, grammatika, aktuális mondatagolás. In: Telegdi Zsigmond—Dezső László (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX*, 65–85.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kiefer Ferenc 1976. A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. In: Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*, 197–222.
- Kiefer Ferenc 1979. Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet. *Magyar Nyelvőr* 103/2: 216–225.
- Kocsány Piroska 1985. Az aforizma mint szövegtípus. In: *Studia Poetica*, 59–74.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közöny*, 26–43.
- Kocsány Piroska 1997. Pro-drop und Textkoherenz: Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektpronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica*, 385–411.
- Máté Jakab 1991. A magyar szövegtani kutatások mai helyzete I-II. In: Petőfi S. János—Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai Szövegtan* 2–3. Szeged: JGyTF Kiadó. 73–116, 105–143.
- Petőfi S. János 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112/2: 219–229.
- Petőfi S. János 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. Linguistica, Series C, Relations, 8. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Petőfi S. János 1997. *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Petőfi S. János 2004. A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegselejtelembe. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János 2009. *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II*. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Rácz Endre—Szathmári István (szerk.) 1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabolcsi Anna 1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 82: 59–82.
- Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.) 1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.) 1976. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

2.

Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze¹

FURKÓ BÁLINT PÉTER

Jelen tanulmány célja a diskurzusjelölőkkel² foglalkozó, angol nyelven írt, elsősorban angol és amerikai szakirodalom tartalmi–fogalmi áttekintése a cím-ben szereplő problémafelvetések vonatkozásában, melyek azt igazolják, hogy a terminológiai sokféleség, illetve az egyes szerzők koherenciamodelljei és funkcionális tipológiái között megfigyelhető ellentmondások a kohézió és a koherencia, illetve az implikáció (azon belül az implikatúra) eltérő értelmezéseiben is megmutatkoznak. Először a diskurzusjelölők jellemzőit és e jellemzőkből adódó fogalmi–meghatározásbeli problémákat vázolom fel, majd rátérek a kohézió és a koherencia lehetséges értelmezéseire, illetve az implikatúra és a koherencia viszonyára, végül a három problémakör összefüggési pontjaira próbálok rávilágítani.

Az elmúlt néhány évtizedben a diskurzusjelölőkre irányuló kutatások száma — mind az elméleti, mind az empirikus jellegű munkák tekintetében — ugrás-szerűen megnövekedett, sokak szerint e vizsgálódási terület „virágzó üzletággá” fejlődött (l. pl. Fraser: 1999). A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos megfigyelések fényében számos nyelvészeti fogalmat újra kellett értékelni, köztük a grammatikalizáció folyamatát és velejáróit, a pragmatika és a szemantika határfelületeit, és nem utolsósorban a koherencia fogalmát is, olyannyira, hogy Hansen (2006) például a diskurzusjelölők kutatását „lándzsahegy-tudománynak”³ keresztelte el.

Az elméleti vonzerő és a gombamódra szaporodó tanulmányok ellenére, vagy talán éppen a nagy érdeklődés következményeként, a terület meglehetősen heterogén maradt: egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne,

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² Az angolszász szakirodalomban a leggyakrabban használt terminus, a 'discourse marker' magyar fordítása.

³ 'Spearhead discipline'.

másrészt a diskurzusjelölők tekintetében nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna.

Mindez azért sem meglepő, mert már az angolszász diskurzuselemzés (discourse analysis) gyökerei is szerteágazóak. A tágabb értelemben vett diskurzuselemzés, valamint a diskurzusjelölők megközelítési módjainak rendszerezése szempontjából a következő dimenziók szolgálhatnak útmutatóul:

1. a diskurzusjelölők mint az elemzés elsődleges/másodlagos tárgyai;
2. a vizsgált szövegek típusai, a korpusz/intuitív adathalmaz jellege (pl. írott/beszélt nyelvi, spontán/tervezett, monológ/dialógus stb.);
3. az elméleti keret tágabb értelemben vett jellege (formális/strukturális, illetve funkcionális jellegű);
4. az elméleti keret(ek) szűkebb értelemben vett jellege és (legtöbbször multidiszciplináris) összetétele (beszédaktus-elmélet, pragmatika, relevancia elmélet, konverzációelemzés, etnometodológia, [interakciós] szociolingvisztika, pszicholingvisztika, kognitív szemantika stb.);
5. az elemzés tágabb értelemben vett célja (elméleti, leíró, kritikai stb.);
6. az elemzés szűkebb értelemben vett célja (a szövegösszefüggés/kommunikációs folyamat/interpretációs folyamat stb. vizsgálata);
7. az elemzés fókusza és hatóköre (a diskurzus mint produktum/a diskurzus mint folyamat).

Az első dimenzió értelemszerűen csak a diskurzusjelölők vizsgálatára vonatkozó megközelítési szempont: míg a legtöbb ide tartozó kutatásban a vizsgálódás elsődleges tárgyai maguk a diskurzusjelölők, vannak olyan elemzések is, ahol a különböző elméleti kérdések kerülnek a középpontba, és a diskurzusjelölők ezen kérdések megválaszolásában kapnak (másodlagos) szerepet. Így például a retorikai struktúrák elméletében (Rhetorical Structure Theory) a mondatok (más esetben a megnyilatkozások/beszédaktusok) közti relációk a vizsgálódás elsődleges tárgyai, a diskurzusjelölők szerepe ezen relációk explicitté tételében rejlik. Ezzel szemben számos, a relevanciaelmélet⁴ körébe tartozó megközelítés elsősorban az egyes megnyilatkozások által megindított interpretációs folyamatokat vizsgálja. A diskurzusjelölők szerepe ilyen értelemben csupán az, hogy a megnyilatkozások feldolgozását optimalizálják, azaz az interpretációs folyamatot mintegy felgyorsítják azáltal, hogy az előtérbe kerülő megnyilatkozások, illetve a közös kognitív környezet egyes elemei közötti kapcsolatokra nézve instrukciókat (szemantikai megszorításokat) adnak.

A fent említett második dimenzió tekintetében könnyen belátható, hogy a szövegtípus kiválasztása nagyban befolyásolja az egyes kutatók megközelítési módját, a tipológia felállítását, sőt már az egyes nyelvi elemeknek ebbe a kate-

⁴ Más néven pertinencia-elmélet.

góriába sorolását (inkluzivitást, illetve exkluzivitást) is. Az alábbi listák közül az első kettő főként beszélt nyelvi elemeket, a harmadik ezzel szemben beszélt nyelvi és írott szövegekre is jellemző nyelvi elemeket tartalmaz:

oh, well, but, and, or, so, because, now, then, I mean, y'know, see, look, listen, here, there, why, gosh, boy, this is the point, what I mean is, anyway, whatever (Schiffrin: 1987);

when, as, while, meanwhile; (and) then, next, now, before, after, because, (and) so, after that, all this time, well, okay, you know, I mean, mind you, anyway(s) (Redeker: 1990);

consequently, also, above all, again, anyway, alright, alternatively, besides, conversely, in other words, in any event, meanwhile, more precisely, nevertheless, next, otherwise, similarly, or, and, equally, finally, in that case, in the meantime, incidentally, OK, listen, look, on the one hand, that said, to conclude, to return to my point, while I have you (Fraser: 1990).

Az inkluzivitás/exkluzivitás kérdéskörével összefüggésben lévő másik problematika a diskurzusjelölők körül kialakult terminológiai zűrzavarban mutatkozik meg, ennek oka pedig a fentebb felsorolt harmadik és negyedik dimezióból és az ezekből adódó (járulékos) dimenziókból, azaz a célkitűzésekből, fókuszokból és hatókörökből adódik. A szakirodalomban gyakran ugyanazok a nyelvi elemek esetenként *diskurzuscsatoló elemként* (*discourse connective*), *diskurzusoperátorként* (*discourse operator*), *pragmatikai jelölőként* (*pragmatic marker*), *diskurzusjelölőként* (*discourse marker*), *szünetjelzőként* (*pause marker*), *diskurzuspartikulaként* (*discourse particle*), *indulatszóként* (*interjection*), *interakciós jelzőként* (*interactional signal*), *célzást kifejező szóként/frázisként* (*cue word/phrase*), *a pragmatikai hatást befolyásoló elemként* (*pragmatic force modifier*) vagy éppen *pragmatikai kifejezésként* (*pragmatic expression*) szerepelnek annak függvényében, hogy mi a szerző célja, például a koherencia, az interpretációs folyamat, interakció stb. vizsgálata a retorikai struktúrák elmélete, relevanciaelmélet, beszédaktus-elmélet, grice-i pragmatika stb. szemszögéből. Az alábbi táblázat a terminológiai sokféleséget hivatott érzékeltetni: az egyes sorokban feltüntetett terminusok nem csupán ugyanarra a nyelvi elemre (*well, of course, oh* stb.) utalnak, hanem azonos (nem-propozicionális) használatukra is.

DP: discourse particle,
DM: discourse marker,
PE: pragmatic expression,
PM: pragmatic marker,
int: interjection,

- cue: cue word/cue phrase,
 IS: interactional signal,
 PP: pragmatic particle,
 PFM: pragmatic force modifier,
 *: a megnyilatkozásban elfoglalt helyüktől függően különböző terminusok vannak használatban.

	<i>well</i>	<i>of course</i>	<i>oh</i>	<i>ah</i>	<i>now</i>	<i>I mean</i>	<i>but</i>	<i>you know</i>
Schourup '85	DP	-	DP	DP	DP	DP	-	DP
Schiffrin '87	DM	-	DM	-	DM	DM	DM	DM
Erman '87	PE	-	-	-	-	PE	-	PE
Fraser '90 and '99	DM / pause marker*	DM	int / pause marker	pause marker	DM	'90-PM '99-DM	DM	PM
James '74	int	-	int	int	-	-	-	-
Wierzbicka '91	-	-	int	int	-	-	-	-
Hirschberg and Litman '93	cue	-	-	-	cue	-	cue	-
Stenström '94	DM/IS*	-	IS	-	DM/IS*	IS	-	DM/IS*
Holmes '95	PP	PP	-	-	-	PP	-	PP
Kroon '95	DP	-	-	-	-	DP	DP	DP
Nikula '96	PFM	PFM	-	-	-	PFM	-	PFM
Fuller 2003	DM	DM	DM	-	-	DM	-	DM

A terminológia sokszínűségét a definíciók változatossága is tovább tarkítja: még az azonos terminust használó anglo-amerikai (koherenciaelméleteken alapuló) úgynevezett 'diskurzusjelölő tradíció' képviselői is (pl. Östman 1982; Schourup 1985; Schiffrin 1987; Stenström 1990; Fraser 1990, 1996, 1999) más-más módon közelítik meg a diskurzusjelölők funkcionális osztályát, definícióikban a diskurzusjelölők más és más jellemzőit helyezik előtérbe. A két talán legfontosabb kérdés, amely tekintetében nem alakult ki konszenzus, egyrészt az, hogy a diskurzusjelölőknek lehet-e inherens/kontextustól független proposíció-

nális jelentésük; másrészt pedig az, hogy a diskurzusjelölők kizárólag a kontextusra nézve jelölnek-e relációkat, vagy pedig a szöveg és a kontextus elemei közti kapcsolatokat jelölő elemeket is közéjük sorolhatjuk-e. Közös nevezőként elmondható azonban, hogy a diskurzusjelölők alapvető tulajdonságának azt tartják, hogy diskurzusátmeneteket jelölnek, és a diskurzuskoherenciához járulnak hozzá.

Fraser 1990 definíciója szerint például „[a diskurzusjelölők] az általuk bevezetett szegmens (S2) és az azt megelőző szegmens (S1) interpretációja közti viszonyt jelzik”⁵. E definíció alapján a beszédturnus elején szereplő *well* (1) diskurzusjelölőnek mondható, a mediális pozícióban lévő (2) viszont nem:

1. A: *I want another candy.* B: ***Well***, *there are six left.*
2. A: *I want another candy.* B: *There are ... well ..., six left.*

A megnyilatkozáson belül előforduló elemek mellett Fraser azokat az elemeket sem tekinti diskurzusjelölőknek, amelyek nem jelölnek két helyiértékű viszonyt⁶, azaz nem verbális előzményre utalnak, emellett azokat sem, amelyeknek van propozicionális jelentésük.

Redeker (1990, 1991, 2005) ennél tágabban definiálja a diskurzusjelölőket⁷, azaz olyan nyelvi elemekként, amelyek elsődleges funkciója az, hogy a hallgató figyelmét felhívják az adott diskurzusegység és a közvetlen diskurzuskontextus közti kapcsolatra.⁸ Redeker nem határozza meg közelebbről azt, hogy mit ért diskurzuskontextuson, nála olyan elemek is diskurzusjelölökként szerepelnek, amelyeket Fraser pragmatikai jelölökként értelmezne (pl. *frankly*, *obviously*, *stupidly*). Emellett Redeker nem zárja ki a propozicionális jelentésű elemeket sem, sőt külön helyet szán tipológiájában az ún. 'ideational marker'-eknek (konceptuális jelölők), melyek között vannak határozószóként (pl. *then*, *after that*) és kötőszóként használt elemek is (pl. *and*, *but*).

Schiffrin (1987) definíciója szerint a diskurzusjelölők egyrészt a folyamatban lévő diskurzus kontextuális koordinátái⁹, másrészt „olyan szekvenciálisan függő (kötött) elemek, amelyek diskurzusegységeket kapcsolnak össze”¹⁰. Schiffrin,

⁵ „[discourse markers] signal a relationship between the interpretation of the segment they introduce, S2, and the prior segment, S1.”

⁶ „Two place relationship”.

⁷ Ezeket diskurzusoperátoroknak nevezi.

⁸ „[a DM has] the primary function of bringing to the listener's attention a particular kind of relation between the discourse unit it introduces and the immediate discourse context” (2005: 3).

⁹ „[DMs provide] contextual coordinates for ongoing talk” (p312).

¹⁰ „sequentially dependent elements which bracket units of talk” (p31).

Redekerhez hasonlóan, felsorol proposicionális jelentésű nyelvi elemeket, és rajtuk kívül non-verbális elemeket is (pl. gesztusok, tekintet).

A diskurzusjelölők jellemzői közül a legtöbbet talán Hansen említi definíciójában, mely szerint a diskurzusjelölők „változó hatókörű, nem-proposicionális, konnektív elemek, melyeknek kizárólag procedurális jelentésük van, és a beszélőnek a hallgató felé irányuló instrukcióiként funkcionálnak abban a tekintetben, hogy a hallgató milyen módon integrálja a gazdaegységet a diskurzus koherens mentális reprezentációjába”¹¹ (Hansen 1998: 358).

A fentebb említett, már-már klasszikusnak számító definíciókon kívül számtalan egyéb meghatározással találkozunk, melyekre szintén jellemző, hogy az egyes szerzők több-kevesebb jelentőséget tulajdonítanak a diskurzusjelölők egyik-másik jellemzőjének, illetve csak azokat említik meg, amelyek megközelítésükben előtérbe kerülnek. Vannak olyan szerzők is¹², akik áttekintést nyújtanak mindazokról a jellemzőkről, amelyek a diskurzusjelölők tárgyalása során felvetődhetnek, vagy már felvetődtek. A következőkben ezeket a jellemzőket igyekszem rendszerbe foglalni.

Formális–szintaktikai jellemzők:

Opcionalitás¹³ (szintaktikai leválaszthatóság¹⁴)

A legtöbb ide sorolt elem (kifejezetten és csakis szintaktikai értelemben) opcionális, azaz elhagyásukkal általában nem sérül a grammatikai struktúra/a grammatikalitás.

Multikategorialitás

A diskurzusjelölők eredetük tekintetében heterogének, kialakulásuk kezdetén különböző szintaktikai osztályokhoz tartoznak, találunk köztük kötőszókat (pl. *and, but, because*), indulatszókat (pl. *oh, ah, huh*), igéket (pl. *say, look, see*), határozószókat (pl. *well*), mellékneveket (pl. *fine, right*), tagmondatokat (pl. *you see, I mean, you know*), elöljárós szó szerkezeteket (pl. *in other words*) stb.

¹¹ [DMs are] non-propositional connective items of variable scope, whose meaning is entirely procedural, and which function as instructions from speaker to hearer on how to integrate their host unit into a coherent mental representation of the discourse.

¹² Pl. Schourup 1999, Brinton 1996.

¹³ Optionality.

¹⁴ Weak clause association.

Szegmenskezdő pozíció

Leggyakrabban a (beszéd)turnus, illetve a megnyilatkozás elején fordulnak elő. Amennyiben a szintaktikai értelemben vett mondat/tagmondat végén találjuk őket, legtöbbször a korábbi nyelvállapotról jellemző, 'magközeli' jelentésük van.

Szemantikai–pragmatikai jellemzők:

Nem-propozicionális jelentés

Általánosan elfogadott tény, hogy bizonyos diskurzusjelölők (pl. *well, however*) nincsenek hatással a mondat igazságfeltételeire, vagyis nem érintik a gazdaegység propozicionális jelentését. Más elemek (pl. *I think*) esetében azonban vita alakult ki a szakirodalomban abban a tekintetben, hogy (akár szinkron, akár diakron perspektívából nézve) van-e propozicionális jelentésük.

Procedurális jelentés

Általában az is köztudott, hogy a diskurzusjelölők procedurális, nem konceptuális jelentésűek: a szöveg szintjén, esetleg interperszonális szinten töltenek be funkciót. Sok szerző azonban nem tesz különbséget a procedurális és a nem-propozicionális jelentés között, Schourup (1999) például a kompozicionalitás-tesztet alkalmazza, miközben az angol *in addition* igazságfeltételeket befolyásoló hatását igyekszik bizonyítani:

1. *Owens is a respected drama critic. I tell you in addition that she has written...*
2. *Owens is a respected drama critic. In addition, she has written ...*

Multifunkcionalitás (szemantikai leírások szerint poliszémia)

Köztudott, hogy a legtöbb nyelvi elemhez több, egymáshoz kapcsolódó vagy egymástól független jelentés rendelhető, ez azonban az esetek legnagyobb részében nem vezet egy adott szöveggörnyezetben/megnyilatkozásban is többértelműséghez. A diskurzusjelölőkre azonban nem csupán az jellemző, hogy különböző szöveggörnyezetekben a (textuális, interakcionális, interperszonális, attitűdjelölő stb.) funkciók széles körét látják el, hanem az is, hogy egy adott kontextusban egy adott gazdaegységen belül is több módon befolyásolják a megnyilatkozás értelmezését. A poliszémia-elképzelés szerint magjelentésük van, a kontextus csupán specifikusabb értelmezésüket alakítja ki. A homonímia-elképzelés szerint egy adott diskurzusjelölőnek számos jelentése van.

Kontextusfüggőség/indexikalitás

Sokak szerint a diskurzusjelölők a mutatószókhoz hasonló szerepűek¹⁵, mivel funkciójuk a kommunikatív szituáció egyes elemeitől függ, indexikális kapcsolatot létesítenek velük. A kapcsolat jellege azonban egyes esetekben magjelentésükkel hozható összefüggésbe, olyannyira, hogy az inherens jelentés együtt jelenik meg a kontextusfüggő funkcióval.

Konnektivitás

Mint fentebb láttuk, ezt a jellemzőt is különbözőképpen lehet értelmezni. Fraser szerint például csak azokat az elemeket nevezhetjük diskurzusjelölőknek, amelyek diskurzus egységeket kapcsolnak össze, azaz elsődleges funkciójuk konnektív (összekapcsoló) jellegű.

Változó hatókör

A diskurzusjelölők hatókörébe esetenként egyetlen lexikális elem, máskor a teljes megnyilatkozás, beszédturnus, korábban elhangzott beszélgetés/leírt szöveg is tartozhat.

Fonológiai jellemzők:

Fonológiai redukció

A diskurzusjelölőkre gyakran jellemző a gyengén ejtett/rövidített illetve redukált fonológiai forma, pl. *you know* – *y 'know/ya kna*, *of course* – *'course*.

Prozódiai függetlenség, 'coma intonation'

Egyes esetekben a diskurzusjelölők külön intonációs egységet alkotnak, szünet, törés figyelhető meg elhangzásuk után.

Egyéb stilisztikai jellemzők:

Csoportosulás (clustering)

Gyakran több diskurzusjelölő fordul elő egymás közvetlen közelében, sokszor egymás funkcióját erősítve (*OK then*), máskor teljesen új funkciót létre-

¹⁵ Levinson (2004) például diskurzusmutató-szóknak nevezi őket.

hozva (pl. *yeah well*). Egyes esetekben azonban csupán az a funkciójuk, hogy a beszélő időt nyerhessen ahhoz, hogy a diskurzusjelölőket követő megnyilatkozást megfogalmazhassa/a megfelelő szót, kifejezést mentális lexikonából előhívhassa (lexical search function).

Felcserélhetőség

Bizonyos funkcióikban (főleg a fentebb említett 'időhúzással' kapcsolatba hozhatókkal) nem érzékelhető funkcióvesztés/funkcióváltás akkor sem, ha egy adott diskurzusjelölőt egy másikkal helyettesítünk.

Oralitás — (bizonyos nyelvváltozatok esetében) gyakori előfordulás — stigmatizáció

Mivel a szakirodalomban tárgyalt legtöbb diskurzusjelölő elsődlegesen a beszélt nyelvben fordul elő, sokan az oralitást is ezen nyelvi elemek szembevető jellegzetességei közé sorolják. Egyrészt azonban az írott és a beszélt (spontán/tervezett) nyelvváltozat között nem figyelhető meg éles határvonal, jellemzően kontinuumot alkotnak; másrészt a gyakori használat a grammatikalizációs (illetve pragmatikalizációs) folyamat szükséges összetevője és felgyorsítója, még a 'lexikális keresés' funkció (l. fentebb) esetében sem indokolt 'túlzott használatról' beszélni, illetve a stigmatizációt helyeslő megállapításokat tenni.

Összefoglalva tehát a különböző szerzők definícióikban az alábbi jellemzőket emelik ki:

	seq.	context	oral.	synt.	proced.	poly-func.	attitude	scope	non-prop.	inv.
Schiffrin 1987	x	x	x	x			(x)			
Fraser 1990 and 1999	x	x		x	x				x	
Redeker 1990 & 1991	x	x					(x)			
Stenström 1994	x		(x)							
Kroon 1995	x	x								x
Knott and Sanders 1998	x									
Andersen 1998	x		x				x			
Hansen 1998	X		(x)				(x)	x	x	

Risselada and Spooren 1998	x			x						
Romaine and Lange 1998	x		(x)				(x)			
Blakemore 1987&2002					x					
González 2004					x	x	x			

2. táblázat

A diskurzusjelölők jellemzőinek megjelenése az egyes szerzők definícióiban, az alábbi rövidítésekkel:

seq.:	sequentiality – coherence – connectivity (szekvencialitás – a koherencia elősegítése – konnektivitás),
context:	context-dependence (kontextusfüggőség),
oral.:	orality (oralitás),
synt.:	syntactic diversity (szintaktikai diverzitás, multikategorialitás),
proced.:	procedural meaning (procedurális jelentés),
poly-funct.:	poly-functionality/multifunctionality (multifunkcionalitás),
attitude:	marking attitudes (attitűdjelölő funkció),
scope:	variable scope (változó hatókör),
non-prop.:	non-propositional content (nem propozicionális tartalom),
inv.:	invariable form (konstans alak).

A diskurzusjelölők jellemzőiből adódó fogalmi–meghatározásbeli problematika felvázolása után most rátérek a kohézió és a koherencia lehetséges értelmezéseire, melyek tükrében a fentebb leírtak is jobban átláthatóak.

A kohézió definícióit áttekintve egyértelműen elmondható, hogy a legtöbb szerző a mai napig Halliday és Hasan (ezentúl H&H) 1976-ban megjelent „Cohesion in English” című munkájára utal¹⁶, González (2004) szerint magát a *kohézió* szót (eredeti jelentése ’tapadás, összetart(oz)ás’) is ők használták először a szövegösszefüggés egyik aspektusaként¹⁷. Ebben a műben több helyen is találunk elméleti, illetve operatív definíciókat mind a kohézióról, mind a kohezív kapcsolatokról, ezekből a következők derülnek ki:

¹⁶ Widdowson ezt a munkát a kohézióról írt művek standardjaként említi. (2004: 63)

¹⁷ „The [...] term [...], cohesion, is fully represented by the pioneering work of Halliday and Hasan (1976), who coined the term to explain the linguistic mechanism that made an English text cohesive.” (p. 41.)

- H&H a kohéziót jelentésbeli¹⁸, nem strukturális¹⁹ fogalomként kezeli;
- H&H párhuzamot von a mondaton belüli és a mondatok között fennálló szemantikai kapcsolatok között, de csak az utóbbiakat tartja a kohézió eszközeinek²⁰;
- H&H a kohéziót (minimum) két nyelvi elem közti kapcsolatként kezeli, ahol
 - o az egyik elem jelenléte feltételezi a másikat;
 - o az egyik elem jelenléte elengedhetetlenül szükséges a másik elem értelmezéséhez²¹;
 - o a kapcsolat jellege alapvetően szemantikai preszuppozíció (előfeltevés)²²;
- H&H modelljében a kohéziót biztosító (nyelvi) elemek a szöveg egységét (és folytonosságát) biztosító elsődleges erők²³.

A kohézió típusai (referencia, helyettesítés, ellipszis, összekapcsolás és lexikai kohézió)²⁴ közül a diskurzusjelölők szempontjából az 'összekapcsolás' a legrelevánsabb. H&H példái között egyaránt megtalálunk az írott és a beszélt nyelvre jellemző, konceptuális és procedurális jelentésű, egyértelműen konnekatív (fraser-i 'két helyiértékű') kapcsolatot, valamint főleg pragmatikai kapcsolatot jelölő elemeket. Az alábbi listában szereplő példák olyan (a fenti típusok szerint osztályozott) nyelvi elemeket tartalmaznak, amelyek a későbbi szakirodalomban diskurzusjelölökként, illetve pragmatikai jelölökként szerepelnek. H&H tipológiájának magyar fordítását az *Officina Textologica* 15. számának 3. fejezetéből vettem át²⁵.

¹⁸ The concept of cohesion is a semantic one; it refers to relations of meaning that exist within the text, and that define it as a text. (p. 4.)

¹⁹ Cohesive relations are relations between two or more elements in a text that are independent of the structure. (vii o.)

²⁰ A semantic relation of this kind may be set up either within a sentence or between sentences; with the consequence that, when it crosses a sentence boundary, it has the effect of making the two sentences cohere with one another. (p vii)

²¹ Cohesion is a semantic relation between an element in the text and some other element that is crucial to the interpretation of it. (p. 8.)

²² The potential for cohesion lies in the systematic resources of reference, ellipsis and so on that are built into the language itself. The actualization of cohesion in any given instance, however, depends not merely on the selection of some option from within these resources, but also on the presence of some other element which resolves the presupposition that this sets up. (p. 5.)

²³ „... the linguistic means whereby a text is enabled to function as a single meaningful unit” (p. 30.).

²⁴ Angol terminusok: *reference, substitution, ellipsis, conjunction, lexical cohesion*.

²⁵ Petőfi 2009.

- 1) Szövegtípus alapján csoportosítható elemek:
 - a) (elsősorban) az írott (tervezett/formális stb.) nyelvváltozatokra jellemzők: *furthermore* (összekapcsoló), *alternatively* (alternatív), *incidentally* (komplex, deemfatikus), *thus* (szemléltető), *on the contrary* (jelentést helyesítő) stb.;
 - b) (elsősorban) a beszélt (spontán/informális stb.) nyelvváltozatokra jellemzők: *by the way* (komplex, deemfatikus), *actually* (kontrasztív), *I mean* (kifejezést helyesítő) stb.;
 - c) mindkét nyelvváltozatra jellemzők: *and*, *and also* (összekapcsoló), *or*, *or else* (alternatív), *that is*, *in other words* (magyarázó), *(for) example* (szemléltető), *in fact* (kontrasztív) stb.
- 2) Jelentéstartalom alapján csoportosítható elemek:
 - a) konceptuális (kompozicionális) elemek: *in other words* (magyarázó), *by the way* (komplex, deemfatikus), *on the contrary* (jelentést helyesítő), *in fact* (kontrasztív);
 - b) procedurális (nem-kompozicionális) elemek: *I mean* (kifejezést helyesítő), *now*, *well*, *anyway* (egyéb 'folytató').
- 3) Konnektivitás alapján csoportosítható elemek:
 - a) konnektívák (Fraser szerinti diskurzusjelölők): *furthermore* (összekapcsoló), *however* (emfatikus), *in other words* (magyarázó), *thus* (szemléltető);
 - b) nem konnektívák (Fraser szerint nem diskurzusjelölők, hanem pragmatikai jelölők): *well*, *of course*, *surely* (egyéb 'folytató').

Ami a koherencia tárgyalását illeti, vannak, akik tévesen azt gondolják, Halliday és Hasan egyáltalán nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Mey (2001) például azt állítja, hogy H&H nem is említi a koherencia fogalmát, a koherencia csupán implicit módon, az összefüggő és az összefüggéstelen (jól formált/nem jól formált) szövegek közti különbségtétel kritériumaként jelenik meg²⁶. Mások²⁷ azt a (szövegkörnyezetéből kiragadott) mondatot idézik H&H művéből, mely szerint „a kohezív kapcsolatok a textúra [a szöveg nyelvi szövetének] kizárólagos forrásai”²⁸.

²⁶ „'Cohesion' is defined by Halliday and Hasan (1976: 29–30) as '... the linguistic means by which a text is enabled to function as a single meaningful unit'. Note that there is no mention of 'coherence' in these authors' work: however, one may consider it to be implicitly presupposed as that which makes the text different from a non-text...” (Mey 2001: 330)

²⁷ Többek között Brown and Yule (1983), González (2004).

²⁸ „cohesive ties [...] are the ONLY source of texture” (p. 9.).

Valójában — annak ellenére, hogy (mint fentebb említettem) H&H modelljében a kohezív elemek a szöveg egységét biztosító elsődleges erők, a textúra²⁹ elsődleges forrásai — a koherencia fogalmának tárgyalásakor a kohezív elemek mellett már H&H is megemlíti egyéb összetevőket. H&H a regiszter fogalmát tekinti a kohéziót kiegészítő, illetve társfogalomnak, a kettő együtt biztosítja a szöveg-összefüggőséget³⁰. A szöveg definiálásakor pedig már H&H is különbséget tesz a szövegösszefüggést biztosító nyelvi és nem-nyelvi, illetve kontextusfüggő és kontextusfüggetlen elemek között, valamint mindkettő típusnak koherenciateremtő szerepet tulajdonít. H&H szerint a szöveg kétféle értelemben véve koherens: belső konzisztenciáját a kohézió adja, külső (azaz a szituáció tekintetében megfigyelhető) konzisztenciáját pedig a regiszter³¹. A két fogalom (kohézió és regiszter) kiegészítik egymást, egyik sem létezik a másik nélkül, viszont az egyik megléte nem vonja maga után a másikat³².

A fenti megállapításokat a kohézió és a koherencia fogalmi kapcsolatára kivetítve az következik, hogy a koherencia H&H-nál tágabb, a kohéziót is magában foglaló fogalom, viszont egy adott szöveg lehet koherens anélkül, hogy kohezív elemeket tartalmazna, és tartalmazhat kohezív elemeket anélkül, hogy koherens lenne.

A Halliday és Hasan (1976) után, illetve a szeminális mű nyomán írt munkák szerzői a kohézió és a koherencia fogalmát a következő értelmezésekben használják³³:

- vannak, akik felváltva használják a két fogalmat a szöveg-összefüggőség verbális és nonverbális összetevői tekintetében is;
- vannak, aki csak az egyiket használják az előző csoport képviselőihez hasonló inkluzív módon, vagy különböző altípusokat meghatározva;
- a legtöbb általam ismert szerző különbséget tesz a két fogalom között a verbális/nonverbális, szekvenciális (textuális)/kognitív (mentális), explicit/implicit, formális/funkcionális, propozicionális jelentés/nem-propozicionális jelentés dichotómiák egyikének mentén.

²⁹ Melyről a kissé cirkuláris definíció így szól: „a szöveg azon tulajdonsága, amely azt szöveggé teszi.” (23. o.)

³⁰ „The concept of COHESION can therefore be usefully supplemented by that of REGISTER, since the two together effectively define a TEXT.” (p. 23.)

³¹ „A text is [...] coherent in these two regards: it is coherent with respect to the context of situation, and therefore consistent in register; and it is coherent with respect to itself, and therefore cohesive.” (ibid.)

³² „Neither of these two conditions [belső/külső konzisztencia] is sufficient without the other, nor does the one by necessity entail the other.” (ibid.)

³³ Részletesebben l. González 2004: 41ff.

Hatch (1992) például azokat az explicit nyelvi elemeket, amelyek a diskurzus egységei közti kapcsolatok labirintusában mintegy útjelző táblákként szolgálnak, 'kohezív jelölőknek' nevezi. Ezek az elemek bizonyos ismerettípusokkal karöltve biztosítják a koherenciát (pl. beszédesemények [speech events] ismerete, forgatókönyvszerű ismeretek [scripts], a retorikai szerveződés [rhetorical organization] ismerete stb.). Van Dijk (1977) különbséget tesz lineáris és globális koherencia között, melyek közül az előbbi gyakorlatilag azonosítható a H&H-i értelemben vett kohézió fogalmával, utóbbi a szöveginterpretáció során a beszélőben és a hallgatóban végbemenő kognitív folyamatokat takarja.

A korábban említett anglo-amerikai diskurzusjelölő hagyomány képviselői a kohéziót a koherencia egyik síkjának tekintik; azok a diskurzusjelölők, amelyek (elsődlegesen) ezen a síkon játszanak szerepet, a szemantikai, fogalomalkotásbeli, konceptuális jelentések közötti kapcsolatokat jelölik.

Az alábbi táblázat három különböző koherenciamodell, a diskurzusjelölők három különböző taxonómiáját hasonlítja össze, a fejléceket követő negyedik sor Schiffrrin (1987), az ötödik Redeker (1990, 1991 és 2006), a hatodik Fraser (1988, 1993 és 1999) koherenciamodelljeit vázolja fel.

Koherencia-relációk				
Szemantikai relációk	Pragmatikai relációk			
Ideational (konceptuális)	Interactional (Interakcionális)		Textual (Textuális)	Inferential (Inferencia-relációk)
Ideational structure (konceptuális struktúra) <i>and, but, or so</i>	Action structure (beszédaktus-struktúra) <i>*well, *and, *but</i>	Participation framework (a kommunikációban résztvevő felek közti viszonyok kihatása a proposíciókra, beszédaktusokra, ill. -turnusokra) <i>well, I mean</i>	Exchange structure (a beszélőváltás mechanizmusa) <i>*well, *and, *but</i>	Information state (információ-feldolgozás: ismerettípusok rendezése, kognitív folyamatok) <i>oh, you know</i>
Ideational structure ('text world') (konceptuális struktúra, a 'szöveg világa') <i>then, after that</i>	Rhetorical structure ('discourse purpose') (retorikai struktúra, 'diskurzus-szándék') <i>well, you know</i>		Sequential structure (szekvenciális rendezettség) <i>but, so</i>	

	discourse activity markers (diskurzus-tevékenység jelölők) <i>admittedly, after all</i>		discourse topic markers (diskurzus-topikokat összekötő jelölők) <i>by the way, you see</i> message relationship markers (üzeneteket összekötő jelölők kivéve az inferenciajelölők) <i>but, despite, however</i>	inferential markers (inferenciajelölők, i.e. inferencia-viszonyokat jelölő DJ-k, az üzeneteket összekötő jelölők alcsoportja) <i>so, then, thus</i>
--	--	--	--	--

A fenti táblázat jól szemlélteti, hogy Fraser megközelítésében a diskurzusjelölők nem játszanak szerepet a szövegkohézió létrehozásában, pontosabban azok a nyelvi elemek, amelyek kohezívek, nem tekinthetők diskurzusjelölőknek. Schiffrin és Redeker koherenciamodelljeiben ezzel szemben megtalálunk proposicionális jelentésű és szemantikai viszonyokat explicitté tevő jelölőket is, abban azonban nincs egyetértés, hogy

- mely pragmatikai relációkat tekinthetjük a koherencia 'síkjainak' (Schiffrin-féle terminus, angolul 'planes');
- melyeket a koherencia 'szintjeinek' (Redeker szóhasználata, angolul 'level');
- pontosan hány 'síkot'/'szintet' különböztethetünk meg;
- az egyes diskurzusjelölők mely síkokon/szinteken játszanak szerepet.

Végezetül a diskurzusjelölő-kutatás 'lándzsahegyével' (Hansen: 2006) némileg „piszkáljuk meg” egyrészt a kohézió és a koherencia közötti kölcsönhatás-rendszert, illetve a két fogalom értelmezési lehetőségeit; másrészt az implikáció koherenciateremtő funkcióját. Az alábbi problémakörök vetődnek fel:

1. Amennyiben azt a felfogást vesszük alapul, hogy a kohezív elemek szemantikai viszonyokat jelölnek, a szöveg koherenciája pedig pragmatikai–implikációs viszonyok kapcsolatrendszeréből áll össze, a szemantika és a pragmatika határterületén funkciót ellátó diskurzusjelölők két szempontból is aláátmasztják a két terület szétválaszthatatlanságát:

- 1a) A diakron vizsgálatok rámutatnak arra, hogy a diskurzusjelölők a pragmatikálizálódás során fokozatosan elveszítik kontextusfüggetlen szemantikai magjelentésüket, ezzel párhuzamosan a pragmatikai funkciók széles körének jelölésére válnak alkalmassá, egy adott diskurzusjelölő pragmatikálizációja során nem létezik azonban olyan pont, ahol azt mondhatnánk róla, hogy innentől kezdve csak pragmatikai szerepet tölt be.

- 1b) A pragmatikalizáció folyamata a diskurzusjelölők szinkron vizsgálata során is tükröződik: a diskurzusjelölők multifunkcionalitásának részeként megfigyelhetjük, hogy egy adott pillanatban egy adott diskurzusjelölő az (interszónális és textuális) funkciók széles skáláját képes jelölni, egyes funkciói közelebb állnak magjelentéséhez, illetve összefüggésbe hozhatók vele, mások átláthatatlanabbak³⁴, a magjelentéstől annyira távol állnak, hogy szinkron perspektívából már nem hozhatók vele összefüggésbe.
2. Amennyiben azokat az elemeket tekintjük kohezívnek, amelyek az egyes szemantikai és pragmatikai viszonyokat explicitté teszik, felmerül a kérdés, hogy a diskurzusjelölők explicit vagy implicit módon jelölnek-e relációkat. A relevanciaelmélet szerint például a DJ-k ugyanis csak behatárolják a lehetséges viszonyok körét, és beindítják a hallgatóban azt az inferencia-folyamatot, amely során a megnyilatkozás (a DJ gazdaegysége) relevánssá, a szöveg ezáltal koherenssé válik. Másképpen fogalmazva kérdéses, hogy a pragmatikai jelölőknek van-e propozicionális jelentésük, a preszuppozíciókkal (előfeltevésekkel), a konvencionális vagy pedig a konverzációs implikatívakkal hozhatjuk-e őket összefüggésbe. Ismét felmerül a diakronitás kérdése is, mivel ezek az implikációtípusok gyakran egymásból adódnak, illetve az egyik a másikba fordul át.
3. A diskurzusjelölők implicitiségéből adódó másik érv a funkcionális tipológiák és taxonómiák, valamint a koherenciamodellek szűkebb-tágabb kategóriáinak felállítása ellen az, hogy az egyes mondatok, illetve beszédaktusok közötti viszonyok meghatározása egyáltalán nem szükséges ahhoz, hogy a kommunikáció sikeres legyen, azaz a szöveget a hallgató koherensként értelmezze. Egy adott (eleve nehezen behatárolható/kategorizálható) beszédaktus viszonya a szöveggörnyezethez gyakran szándékosan nem egyértelmű, melynek okát adott esetben udvariasság (pl. arcúlatvédés) vagy a grice-i maximák szándékos figyelmen kívül hagyása, esetleg azok ütközése adhatja.
4. A multifunkcionalitás másik aspektusa az, hogy (amint az empiria rámutat) nem választhatók el élesen egyrészt a kohezív és a nem-kohezív funkciók, másrészt az interszónális és a textuális viszonyokat jelölő funkciók. A diskurzusjelölőknek egyszerre lehet szerepük a diskurzus különböző síkjain: Schifffrin (1987) szerint adott DJ-nek adott szöveggörnyezetben elsődleges, illetve másodlagos funkciója van, Redeker (1990) szerint mindegyik DJ ellát bizonyos funkciókat mindegyik diskurzussíkon. Adott diskurzusjelölő nemcsak különböző szöveggörnyezetekben tölt be különböző funkciókat, hanem egy konkrét szöveggörnyezetben/adott gazdaegységben is a funkciók széles skáláját mutatja.

³⁴ Az angol terminológiában erre a jelenségre az 'opaque' melléknevet találjuk.

5. A diskurzusjelölők konnektivitásának, a konnektitásnak mint kritériumnak a kérdésében az is felmerül, hogy érdemes-e különbséget tenni a szövegen belüli és szövegen túlmutató viszonyok jelölése viszonylatában. A relevanciaelmélet mind a szövegelőzményt (co-text), mind a nem-nyelvi szövegkörnyezetet (situational context) a beszélő és a hallgató közös kognitív környezeteként (mutual cognitive environment) értelmezi, azaz például nem tesz különbséget a *so* (szóval/szóval akkor) diskurzusjelölő alábbi két (konnektív) funkciója között:

- (1) **A:** *A legközelebbi kereszteződésnél balra kell kanyarodni.*
B: *Szóval (akkor) nem megyünk el az egyetemig.*
- (2) **(A:** *Hatalmas, élelmiszerekkel teli szatyrokkal érkeznek.)*
B: *Szóval (akkor) az összes pénzed elköltötted.*³⁵

A fenti problémakörök mindegyike külön értekezés tárgya lehetne, jelen cikk célja azt volt, hogy a diskurzusjelölők kutatása során kialakult fogalmi, terminológiai és tipológiai heterogenitást a kohézió és a koherencia fogalmainak különböző értelmezéseivel hozza összefüggésbe.

Irodalomjegyzék:

- Andersen, Gisle 1998. The pragmatic marker *like* from a Relevance-theoretic perspective. Jucker, Andreas H. and Ziv, Yael. (eds.) *Discourse markers: descriptions and theory*. Pragmatics and Beyond Series, 57. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Blakemore, Diane 1987. *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Blakemore, Diane 2002. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brown, G. and G. Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erman, Britt 1987. *Pragmatic expressions in English: A study of you know, you see and I mean in face-to-face conversation*. = Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in English 69. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

³⁵ (1) **A:** *You take the first turning on the left.*
B: *So we don't go past the university (then).* (Blakemore 1987: 85)

(2) [Seeing someone return home with parcels]
So you've spent all your money. (Blakemore 1987: 86)

- Fraser, Bruce 1990. An approach to discourse markers. = *Journal of Pragmatics* 14: 383–395.
- Fraser, Bruce 1996. Pragmatic markers. = *Pragmatics* 6: 167–190.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? = *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Fuller, Janet M. 2003. Discourse marker use across speech contexts: A comparison of native and non-native speaker performance. = *Multilingua* 22: 185–208.
- González, Monserrat 2004. *Pragmatic markers in oral narrative — the case of English and Catalan*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halliday, M. A. K. and Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard 2006. A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. Fischer, Kerstin (ed.). *Approaches to Discourse Particles*. Oxford: Elsevier.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard 1998. *The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French*. Amsterdam—Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hatch, Evelyn 1992. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschberg, J. and D. Litman 1993. Empirical studies on the disambiguation of cue phrases. = *Computational Linguistics* 19: 501–30.
- Holmes, Janet 1995. *Women, Men and Politeness*. Longman, London.
- James, Deborah 1974. The Syntax and Semantics of Some English Interjections. = *Papers in Linguistics* 1: 3. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan.
- Knott, Alistair and Sanders, Ted 1998. The classification of coherence relations and their linguistic markers: An exploration of two languages. = *Journal of Pragmatics* 30: 135–175.
- Kroon, Caroline 1995. *Discourse particles in Latin*. Amsterdam: Gieben.
- Levinson, S. C. 2004. Deixis and Pragmatics. L. Horn & G. Ward. (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 97–121.
- Mey, J. 1993. *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell.
- Nikula, Tarja 1996. *Pragmatic Force Modifiers*. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Östman, Jan-Ola 1982. The symbiotic relationship between pragmatic particles and impromptu speech. Enkvist, Nils Erik. (ed.) *Impromptu speech: a symposium*. Abo: Meddelanden från Stiftelsen för Abo akademi forskningsinstitut. 147–177.
- Petőfi S. János 2009. *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. II. Adalékok a verbális szövegek szövegössze-*

- függőség-hordozóinak vizsgálatához*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Redeker, Gisela 1990. Ideational and pragmatic markers of discourse structure. = *Journal of Pragmatics* 14: 367–381.
- Redeker, Gisela 1991. Linguistic markers of discourse structure. = *Linguistics* 29: 1139–1172.
- Redeker, Gisela 2006. Discourse markers as attentional cues at discourse transitions. Fischer, Kerstin. (ed.) *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Risselada, Rodie and Spooren, Wilbert 1998. Discourse markers and coherence relations. = *Journal of Pragmatics* 30, 131–133.
- Romaine, Suzanne and Lange, Deborah 1998. The use of *like* as a marker of reported speech and thought: a case of grammaticalization in progress. Chesire, J. and Trudgill, P. (eds.) *The Sociolinguistics Reader Volume 2: Gender and Discourse*. Bristol: J W Arrowsmith.
- Schiffrin, Deborah 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, Lawrence 1999. Discourse markers: tutorial overview. = *Lingua* 107: 227–265.
- Stenström, Anna-Brita 1990. Lexical items peculiar to spoken discourse. J. Svartvik (ed.) *The London-Lund Corpus of Spoken English: description and research*. Lund, Lund University Press: 137–175.
- Stenström, Anna-Brita 1994. *An introduction to spoken interaction*. London and New York: Longman.
- van Dijk, T. A. 1977. *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman
- Widdowson, H. G. 2004. *Text, Context, Pretext*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wierzbicka, Anna 1991. *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 53). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

3.

Koherencia és kohézió — Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján¹

CSATÁR PÉTER—HAASE ZSÓFIA

„Petöfi war einer der ersten, der [...] das Erklärungspotential zentraler textlinguistischer Kategorien wie Kohärenz, Konnexität bzw. Kohäsion präzise zu bestimmen versuchte.”²

0. Kiindulópont

A szövegnyelvészet központi fogalmainak tárgyalása a német nyelvű szakirodalom alapján nem könnyű feladat. Ennek nem az az oka, hogy csupán elvétve találkozhatunk fogalmi reflexiókkal a fellelhető szakkönyvek lapjain, hanem éppen ellenkezőleg: Alig van olyan átfogó munka, amelyik ne foglalkozna behatóan a szövegnyelvészeti alapfogalmak tisztázásával, és ne sietne leszögezni, hogy melyik irányzat fogalmi apparátusát tartja a leginkább követendőnek. Ez minden bizonnyal annak is betudható, hogy a szövegnyelvészet mint önálló nyelvészeti diszciplína létrehozására való igény először német nyelvterületen fogalmazódott meg, mi több, ez a tudományos közösség még ma is a szövegnyelvészeti kutatások egyik központjának számít.

Az 1960-as éveket megelőzve kezdőpontként, a szövegnyelvészet rövid története során is több nagy kutatási iránnyal találkozhatunk. Csak a mérföldköveket megelőzve, beszélhetünk a kezdetekben teret hódító transzfrasztikus³ (*Transphrastik*) felfogásról, amelyet a rendszernyelvészet (*Systemlinguistik*) mint

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² „Petöfi az elsők között tett kísérletet arra, hogy pontosan definiálja a szövegnyelvészet olyan központi kategóriáinak a magyarázati potenciálját, mint a koherencia, a konnexitás, illetve a kohézió.” Vö. Heinemann—Viehweiger (1991: 275). A szövegben található német idézetek fordítása a szerzők munkája.

³ A szövegnyelvészet első nagy kutatási irányát több megnevezéssel is illetik. A transzfrasztikus felfogás mellett találunk még olyan elnevezéseket, mint például szöveggrammatika (*Textgrammatik*), propozicionális szövegfelfogás (*propositionale Textauffassung*) vagy nyelvi rendszer-központú kutatási irány (*sprachsystematischer Forschungsansatz*). Vö. Feilke (2000: 74). Tanulmányunkban felváltva használjuk a kontextusba leginkább illő megnevezést.

uralkodó nyelvészeti felfogás táplált. Ezt később a pragmatikai fordulat (*pragmatische Wende*) szorította háttérbe, amelyet ezután kognitivisták hatásai követtek. Minden nagy irányzat esetében a szöveggel való foglalkozás más és más aspektusai kaptak hangsúlyt, egyvalami azonban mindegyikben közös: A címben megjelölt két fogalom, a koherencia (*Kohärenz*) és a kohézió (*Kohäsion*) legmegfelelőbb meghatározása és vizsgálata minden szakaszban központi jelentőségű volt, másképp mondva, minden egyes irányzatban megvolt az a törekvés, hogy létrehozzon egy „saját” koherencia, illetve kohézió fogalmat.⁴

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a német nyelvterületen folytatott szövegnyelvészeti kutatásokat alapul véve tudománytörténeti áttekintést nyújtson e két fogalom értelmezésének, illetve egymáshoz való viszonyának változásairól.⁵ Időrendi sorrendben haladva bemutatjuk a kezdetekben uralkodó transzfrasztikus irányzatot, majd az ezt felváltó kommunikatív-pragmatikai, illetve a múlt század kilencvenes éveitől teret nyelő kognitivisták irányzatot. Ezt a tudománytörténeti vázlatot egészíti ki tanulmányunk második része, amelyben a koherencia és a kohézió fogalompár használatában bekövetkezett változást szemlélítjük egy konkrét elmélet kapcsán. Az anaforikus utalásokat kognitivisták modellben értelmező Schwarz monográfiája⁶ alapján azt mutatjuk meg, hogy milyen okok vezettek a kohézió szerepének megváltozásához a német nyelvű szövegnyelvészeti kutatásban.

⁴ A szövegnyelvészet más központi fogalmainak, így a szöveg, szövegtípus, konnexitás stb. újraértelmezése is a figyelem középpontjában volt az egyes kutatási fázisokban. A különböző szövegdefiníciókkal azonban itt nem foglalkozunk, legfeljebb közvetett módon.

⁵ Már ezen a ponton szeretnénk rámutatni arra, hogy a német szakirodalom a kohézió és a koherencia fogalmainak használata során alapvetően eltér az angolszász kutatás fogalomhasználatától. Az angolszász szakirodalom Halliday és Hasan munkássága (Halliday—Hasan 1976) nyomán kohézió a szöveg szemantikai összefüggésrendszerét érti, amelynek vannak grammatikai és lexikális aspektusai. A különbségeket jól szemlélíteti, hogy amit az egyik legbefolyásosabb német modell — Brinker (2005) integratív szövegelemzési modellje — koherencián ért, az csaknem teljes egészében annak felel meg, amit Halliday és Hasan a kohézióról gondol. Brinker külön is kitér rá, hogy a kohézió fogalma „felesleges” a szövegnyelvészeti kutatás számára (Brinker 2005: 18). Ebben a tanulmányban csak a német nyelvű szakirodalom egy szeletét áll módunkban feldolgozni, ezért csupán rögzíteni kívánjuk a meglévő különbséget, de nem térünk ki az eltérő fogalomhasználat (tudománytörténeti) okaira.

⁶ L. Schwarz (2000).

1. Koherencia- és kohéziófelfogások a különböző elméleti alapvetésű szövegnyelvészeti irányzatokban — Tudománytörténeti vázlat

1.1. Bevezetés

A modern szövegnyelvészet kialakulása óta a koherencia és a kohézió a német szövegnyelvészetben olyan központi fogalmaknak számítanak, amelyeknek van egy szűkebb és egy tágabb értelmezése. Szűkebb értelemben a szövegek egy-egy alapvető tulajdonságát jelölik velük: kohézió a szöveg grammatikai függőségi viszonyait, koherencián pedig a szöveg közvetítette értelem-összefüggést szokás érteni.⁷ Az így értelmezett kohézió–koherencia fogalompár egy nyelvészeti módszerekkel leírható, empirikus jelenségek körét takar. A kohézió és a koherencia fogalmai azonban szélesebb értelemben is használatosak. Ez a széles értelmezés azonban nem csak annyit jelent, hogy az újabb irányzatok újraértelmezik, és ennek során bővítik a koherenciához, illetve a kohézióhoz sorolandó jelenségek körét.⁸ Sokkal inkább arról van szó, hogy a koherencia és a kohézió fogalma több más szövegnyelvészeti szakkifejezés meghatározásában is egyre inkább szerephez jut. Vagyis olyan metaelméleti terminusként alkalmazzák őket a kutatók, amelyek arra szolgálnak, hogy a szövegnyelvészet által vizsgált jelenségeket jelölő elméleti terminusok jelentését magyarázzák. Ennek szellemében fogalmaz Bussmann nyelvészeti lexikonja, amikor azt írja, hogy a kohézió fogalmával „a mondat és a morfológia formális eszközei”, a koherencia fogalmával pedig „mindenelőtt a szemantikai struktúrák” ragadhatók meg.⁹

1.2. A nyelvrendszer-központú megközelítés

(Der sprachsystematisch ausgerichtete Forschungsansatz / Transphrastik)

A 20. század első felében uralkodó mondatközpontú strukturalista nyelvészet és a transzformációs generatív nyelvtan uralkodásának időszakát követően 1970 környékén már több olyan szöveg-meghatározást találunk, amely központi jelentőséget tulajdonít a szövegnek mind a nyelvi elemek hierarchikus szerveződésében, mind pedig a nyelvészeti leírás tekintetében. Hartmann¹⁰ a szöveget mint „eredeti nyelvi jelet” („*das originäre sprachliche Zeichen*”) fogja föl; Schmidt¹¹ szerint a nyelv kizárólag vagy „elsődlegesen szövegszerűen/szöveg formájában

⁷ Vö. Bussman (1990: 389), valamint Rickheit—Schade (2000).

⁸ De természetesen ezt is jelentette. Ehhez l. a következő szakaszokat.

⁹ Vö. Bussman (1989: 389).

¹⁰ L. Hartmann (1971: 10 sk.), idézi Hartung (2000: 86).

¹¹ L. Schmidt (1977: 33), idézi Hartung (2000: 86).

fordul elő” („*primär texthaft/textförmig vorkommt*”); Isenberg¹² pedig azt mondja, hogy „a nyelvi kommunikáció folyamatosan szövegek formájában történik”. Ezeken kívül előfordulnak olyan állítások is, hogy minden más nyelvi egység valójában nem is fordul elő, hanem csupán a szövegben nyeri el először az „értelmét”¹³.

A mondat szintre korlátozódó kutatások magasabb szintre történő kiterjesztésének törekvése tehát a múlt század 1960-as éveinek második felében, illetve az 1970-es évek első felében elindítja a szövegnyelvészet mint önálló diszciplína kialakulását. Az újonnan létrejövő diszciplína első, nyelvi rendszer központú (*sprachsystematisch-orientiert*) szakasza azt tekinti céljának, hogy feltárja, illetve szisztematikusan leírja azokat az általános elveket, amelyeken mind a szó- és mondatképzés, mind a szövegalkotás alapszik. Ez az irányzat a szöveget mint mondatok egymásutánját, vagy mint mondatok rendezett halmazát definiálja¹⁴, ami azt mutatja, hogy a mondatot a nyelvi rendszer hierarchiájának központi egységként tartják számon.

Koherencián a szövegmondatokban szereplő kifejezések referencialitását értik, azaz a szövegszavaknak azt a tulajdonságát, hogy vagy explicite, vagy impliciten referálnak egy másik szövegszó referensére. Annak függvényében, hogy két mondat kifejezései milyen értelemben referálnak egymás kifejezéseinek referenciáira, különféle szövegszervező elveket különböztetnek meg.¹⁵ A kohézió fogalmát gyakorlatilag nem használják, viszont a tudománytörténeti kutatások egybehangzóan azt állítják, hogy a koherencia fogalmától megkülönböztetik azokat a nyelvtani szabályokat mintájára kialakítandó szöveggrammatikai szabályokat, amelyeket később a szövegmondatok közötti grammatikai függőségi viszonyokkal szokás jelölni, és amelyet de Beaugrande és Dressler¹⁶ a szövegség egyik meghatározó tulajdonságának nevez.

Látható tehát, hogy a kutatásnak ebben a fázisában nem került sor az ekkoriban uralkodó generatív transzformációs grammatika kutatási perspektívájának megkérdőjelezésére, és szövegnyelvészetben a mondat nyelvészetének a szöveg szintre történő kiterjesztését értették.¹⁷

¹² L. Isenberg (1976: 47), idézi Hartung (2000: 86).

¹³ L. Hartmann (1971), idézi Hartung (2000: 86).

¹⁴ Vö. Isenberg (1977: 194); Agricola (1969: 31).

¹⁵ Vö. Isenberg (1977: 198–199).

¹⁶ Vö. de Beaugrande—Dressler (2000: 24).

¹⁷ Vö. „Eddig nem merültek fel olyan érvek, amelyek amellezt szólnának, hogy a grammatika hatóköre a mondatok területére korlátozódik.” (Isenberg 1977: 194)

1.3. A kommunikatív–pragmatikai megközelítés

(*Der kommunikativ-pragmatischer Ansatz / Kommunikationsorientierte und handlungstheoretisch ausgerichtete Ansätze*)

Az 1960-as években a filozófiában és a tudományelméletben, illetve majdnem az összes humán- és kultúratudományban észlelhető személetbeli, illetve gondolkodásmódbeli változást a „pragmatikai fordulat” (*pragmatische Wende*) címszóval szokták összegezni. Ez az új szemléletmód a szövegnyelvészetben kb. az 1970-es évektől fejtette ki hatását. A nagyon heterogén irányzatok konvergálódása következtében létrejött új gondolkodásmód legfőbb jellemzői: a tudományos megismerés társadalmi közvetítettsége felőli meggyőződés, a megmagyarázandó és leírandó tárgyak alapvetően társadalmi megalapozottságú összetétele, illetve az elméletalkotás társadalmi jelentőségére és gyakorlati relevanciájára való igény. Ezzel összhangban a szövegnyelvészetben bekövetkezett pragmatikai fordulaton a következőket értjük: Egyrészt a pragmatikai gondolkodás és módszertan alkalmazásának következményeit, másrészt a szöveggrammatikai orientáltságtól kezdetben élesen elhatárolódó szövegnyelvészeti irányzat létrejöttét az 1970-es években.¹⁸ A fordulatot követően egymás mellett él a rendszernyelvészeti (szöveggrammatikai) és a pragmatikai felfogás. Ha a két fő kutatási irány egymáshoz való viszonyát tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy a kommunikatív–pragmatikai vonal kezdetben a rendszernyelvészeti perspektíva teljes kiszorítására törekedett, a későbbiekben megfigyelhető, hogy a kutatások célja egy integratív modell létrehozása, vagyis a nyelvirendszer-központú szövegmodelleket integrálják a pragmatikai, illetve cselekvéseméleti kutatási irányzatokba, ezáltal létrehozva egy megfelelő szövegnyelvészeti leíró modellt. Az 1980-as években létrejövő integratív irányzatokról később szólnunk.¹⁹

A fordulat azonban — és a mi szempontunkból talán ez a legfontosabb — a szövegnyelvészet alapfogalmainak újraértelmezését is magával hozta. A szöveget már nem mint mondatok rendezett egymásutánját definiálják, hanem mint komplex nyelvi cselekvést. „Nyelvi cselekvésen” a következőket érthetjük: A

¹⁸ A pragmatikai fordulat a nyelvészeti pragmatika tudományos intézményesítésének folyamatát is beindította, ami a szövegnyelvészetben is éreztette hatását. Az 1970-es években fellendült az ez irányú kutatási tevékenység, amely azt eredményezte, hogy kongresszusok, viták, kötetek, kutatási beszámolók és antológiák sorozata látott napvilágot. Megemlítendő még itt a *Journal of Pragmatics* 1977-es kiadása és számos szövegnyelvészeti bevezető megjelenése (Dressler 1972; Kallmeyer et al. 1977; Coseriu 1994; van Dijk 1980; de Beaugrande—Dressler 2000; Brinker 2005; Heinemann—Viehweiger 1991; Vater 1994) és kézikönyv (van Dijk 1985). Minderről részletesebben lásd Feilke (2000: 64–82).

¹⁹ Vö. Brinker (2005); de Beaugrande—Dressler (2000).

beszélő vagy szövegalkotó azon kísérlete, melynek során egy bizonyos kommunikatív kapcsolatot hoz létre a hallgatóval vagy olvasóval.²⁰ A kommunikáció-orientált szövegnyelvészeti tehát a szövegek kommunikatív funkcióját tanulmányozza, vagyis azokat a célokat, amelyek végett szövegeket egy adott kommunikációs helyzetben felhasználhatnak és ténylegesen fel is használnak.²¹

Ezzel összhangban a koherencia fogalmát (mint a szövegség egyik alapvető tényezőjét) többé nem mondatok egymásutánjára vonatkoztatják, hanem cselekvések egymásutánjára egy szövegkontextus összefüggésében.²² A koherencia fogalmának újraértelmezése együtt járt a kohézió fogalmának átalakulásával. Már ekkor felismerték, hogy a kohézió sem nem szükséges, sem nem elégséges feltétele a szövegségnek, vagyis tulajdonképpen elvetették a kohézió szűk értelmezését, mely szerint egy szöveg akkor jólformált, ha kohezív.²³ A koherencia ezen újabb értelmezés szerint elsősorban (sőt egyáltalán) nem a felszíni struktúrában kimutatható korreferens vagy konnektív elemek jelenlététől vagy hiányától függ, vagyis a szöveg értelemközvetítő voltának a grammatikai jólformáltság sem nem szükséges, sem nem elégséges kritériuma. E felfogás szerint különböző nyelven kívüli ismeretrendszerek is biztosítják, hogy megnyilatkozások egymásutánját akkor is koherensnek ítéljük meg, ha a köztük lévő kapcsolat kevésbé explicit.²⁴

²⁰ Vö. „Unter pragmatischer (sprechakttheoretischer) Perspektive erscheint der Text nicht mehr als grammatisch verknüpfte Satzfolge, sondern als (komplexe) sprachliche Handlung, mit der der Sprecher oder Schreiber eine bestimmte kommunikative Beziehung zum Hörer oder Leser herzustellen versucht”. Brinker (2005: 15)

²¹ L. uo.

²² Vö. „[...] dass das Kohärenzkriterium nicht mehr auf die Abfolge von Sätzen, sondern auf Folgen von Handlungen in einem Text-Kontext-Gefüge bezogen wird [...]”. Feilke (2000: 73)

²³ A következő három mondatból álló szöveg kohezívnek tekinthető, mert a második és a harmadik mondat alanyaként funkcionáló *sie* személyes névmás anaforikusan utal az első mondat alanyára (*Maria*). A magyarban mindkét visszautalást null-anafora jelöli (Ø). Tartalmi összefüggés azonban nincs a mondatok között, ezért a szöveg nem tekinthető koherensnek: *Maria mag Katzen. Sie geht einkaufen. Sie liest einen Kriminalroman.* („Maria szereti a macskákat. Ø Elmegy bevásárolni. Ø Egy krimi olvas.”) Vö. még „[...] der explizite Ausdruck der Verbundenheit von Textsegmenten [ist] weder eine notwendige noch eine hinreichende Bedingung für Texthaftigkeit und das Vorliegen bzw. die Herstellbarkeit von Kohärenz.” (Adamzik 2004: 139)

²⁴ Nyelven kívüli ismeretrendszeren érthetjük például a tárgyi ismereteinket, vagy azokat, amelyekhez a szövegkontextus segít hozzá bennünket. A következő példa azt mutatja, hogy aki nem tudja, hogy Emil Nolde a 20. század egyik híres német festője volt, és a két világháború között a Keleti-tenger közelében élt, annak a következő szöveg nem feltétlenül bizonyul koherensnek. Azaz a második mondatban aláhúzott kifejezést nem feltétlenül tekinti visszautalásnak az első mondatban bekeretezett kifejezésre, azaz a

Már korábban említettük, hogy az 1980-as években megindultak bizonyos törekvések arra nézve, hogy létrejöjjön egy integratív szövegnyelvészeti leíró modell. Ennek oka abban is keresendő, hogy erre az időszakra a pragmatikai fordulat és az egymás mellett élő irányzatok sokfélesége révén a diszciplína egyre átláthatatlanabbá vált. Képviselői tehát arra tettek kísérletet, hogy „Bevezetések a szövegnyelvészetbe” címmel a fordulat egyfajta összegzését adják. Brinkernek²⁵ sikerült talán a legkonstruktívabban integrálnia a nagyon heterogén irányzatok különböző elemeit. Integratív modellje a koherencia fogalmának szűk értelmezését kitágítva egyszerre kívánja a szöveg értelem-összefüggését grammatikai, tematikai és pragmatikai szempontból megragadni.²⁶

Brinker a szöveget egyszerre tekinti nyelvi és kommunikatív egységnek.²⁷ Az ő felfogásában a mondatok egy koherens, azaz grammatikailag és tematikailag is összefüggő egymásutánja önmagában még nem elégíti ki a szövegség kritériumát. Ez pusztán a szöveg kommunikatív funkciója (*kommunikative Funktion*) által következhet be, amelyet a mondatok ezen egymásutánja egy adott kommunikációs helyzetben kap. Brinkernél a szövegpragmatika tehát központi jelentőségű, a szöveg témája és a témával szoros összefüggésben álló szövegszándék (*Textintention*) centrális fogalmakként jelentkeznek. Megjegyezzük, hogy a brinkeri szövegelemzés elsősorban monologikus szövegekre koncentrál. Felfogása szerint a dialógusok, illetve beszélgetések esetében általában több kommunikációs résztvevő megnyilatkozása alkot egy koherens nyelvi egységet. A javasolt szövegdefiníció alapjául szolgáló kommunikatív funkció fogalma azonban elsődlegesen egyes beszélőkre, szövegalkotókra vonatkozik. A dialogikus szövegek elemzése így a konverzációelemzés hatáskörébe tartozik.

Egy másik szerzőpáros nem törekedett arra, hogy a különböző elméleteket szintetizálja. De Beaugrande és Dressler²⁸ a szöveget mint „kommunikatív eseményt” (*kommunikatives Ereignis*) fogják föl, és a szövegséget (*Textualität*) hét kritérium alapján definiálják, amelyek nagyon különböző elméleti hátterek befolyását mutatják. Ezek közül a kohézió a szöveggrammatika, a koherencia pedig a szövegsemantika felől közelítve határozható meg. De Beaugrande és

festőre: *Emil Nolde kannte den Wirt noch von früher. Als der Maler in die Gaststube trat, saßen schon ein paar Leute da, Fischer und Bauern aus dem Nachbarsdorf.* („Emil Nolde még korábbról ismerte a vendéglőst. Amikor a festő belépett a vendéglőbe, néhány ember már ott ült, halászok és földművesek a szomszéd faluból.”)

²⁵ L. Brinker (2005).

²⁶ Vö. „[...] indem er den Kohärenzbegriff grammatisch, thematisch und pragmatisch expliziert [...]“ Schoenke (2000: 125)

²⁷ Vö. „Der Terminus ‚Text‘ bezeichnet eine begrenzte Folge von sprachlichen Zeichen, die in sich kohärent ist und die als Ganzes eine erkennbare kommunikative Funktion signalisiert.” Brinker (2005: 17)

²⁸ Vö. de Beaugrande—Dressler (2000).

Dressler szerint ezek a szövegség legfőbb és legszembetűnőbb kritériumai: „A szövegfelszínek kohéziója és a szövegvilágok emögött meghúzódó koherenciája a szövegszerűség legnyilvánvalóbb ismérvei.”²⁹

De Beaugrande és Dressler szerint tehát a szöveg alapját képező értelem-összefüggés, folytonosság (*Sinnkontinuität*) a koherencia alapja: „Ezt az értelmi folytonosságot tekinthetjük a koherencia alapjának, amely tehát nem más, mint fogalmak és viszonyok együttállásának (konfigurációjának) elemei közötti kölcsönös elérhetőség és relevancia [...]”³⁰ Továbbá: „A szöveg mögött meghúzódó konfiguráció a szövegvilág, amely egybevághat (vagy sem) a ‚való világ‘ általánosan elfogadott verziójával [...]”³¹

De Beaugrande és Dressler munkássága a kognitivisták irányzat előfutáraként is felfogható, amennyiben a procedurális felfogás egy sajátos szövegnyelvészeti megnyilvánulását képviseli. Eszerint a koherenciát is mint kognitív folyamatok eredményét definiálják, amelyek során a szöveg által aktualizált (illetve kikövetkeztetett) tudást dolgozzuk föl annak érdekében, hogy létre tudjuk hozni a szöveg értelmi összefüggését. Ez pedig azt jelenti, hogy de Beaugrande és Dressler a koherencia fogalmát kiszélesítik: „A koherencia nyilvánvalóan nem csupán a szövegek jegye, hanem a szövegek használóiban (hallgatóiban, olvasóiban) lezajló kognitív (gondolkodási) folyamatok eredménye.”³² Vagyis a „koherencia a jelentések aktualizálása annak érdekében, hogy egy szövegnek értelme legyen”³³

Ebből az utóbbi két idézetből világos, hogy a koherencia egyfelől ebben a felfogásban a szövegség egyik tulajdonságát takarja (szűkebb értelmezés); másfelől azonban olyan metaelméleti fogalom, amely azokat a kognitív folyamatokat jelöli, amelyek a szövegértelmezést segítik (szélesebb értelmezés). A kohézió fogalmát sem csak a szöveg folyamatosságát biztosító grammatikai függőségi viszonyok meglétére mint a szövegség egyik tulajdonságának a jelölésére alkalmazzák, hanem javaslatot tesznek arra, hogy mindazon eszközök (igeidő, igeszemlélet, anafora, katafora, visszatérés, kötés stb.) meghatározására is használják, amelyek elősegítik a szöveg folytonosságának biztosítását.

Ahogy ezt de Beaugrande és Dressler hangsúlyozza, a koherencia és a kohézió fogalma így kitágul, és ez sürgetőleg veti fel a két fogalom egymáshoz való viszonyának újraértelmezését. A szerzők mindazonáltal megelégszenek azzal, hogy megfogalmazzák a problémát, és abban látják a megoldást, hogy majd új elméletek váltják le a régieket. Brinker integratív modellje frappáns vá-

²⁹ L. de Beaugrande—Dressler (2000: 152).

³⁰ L. de Beaugrande—Dressler (2000: 120).

³¹ L. uo.

³² L. de Beaugrande—Dressler (2000: 28).

³³ L. de Beaugrande—Dressler (2000: 150).

laszt ad a de Beaugrande és Dressler által felvetett kérdésre: a kohéziót a koherenciateremtés grammatikai aspektusaként értelmezi, ezért a kohézióra mint a szövegszerűség önálló kritériumára már nincs is szüksége.³⁴ Hasonló elképzelés tárul fel majd a 3. részben, ahol az anaforikus utalások kognitivisták felfogását mutatjuk be.

1.4. A szöveg kognitivisták megközelítése (*Der kognitive Ansatz*)

„A kognitív nyelvészet a nyelvet minden kapcsolódásában és interakciójában mint szellemi ismeret- és feldolgozórendszert interdiszciplinárisan kívánja kutatni, és pszichológiailag adekvát, azaz kognitív plauzibilis modellekben kívánja magyarázni.”³⁵

A szövegnyelvészetben a kognitivisták felfogás az 1980-as évek végétől terjed el. A kognitív tudományok, különösen a kognitív pszichológia vizsgálati eredményeiből kiindulva olyan szövegnyelvészeti kutatások veszik kezdetüket, amelyek a szövegprodukción és -receptión folyamatait mint a tudásfeldolgozás kognitív folyamatait vizsgálják.³⁶ Kognitív szövegnyelvészetben (*Kognitive Textlinguistik*) tehát tulajdonképpen a nyelv olyan tudományos vizsgálatát értjük,

- amely számára a szöveg a tulajdonképpeni nyelvi jel;
- amely a szöveget a tudással, a gondolkodással, az emlékezettel és ezen kívül az érzékeléssel összefüggésben vizsgálja;
- amelynek tárgya a szövegek létrehozása és megértése közben lezajló folyamatok;
- amelyekre a folyamatokra mint az információfeldolgozás folyamataira tekint;
- amely interdiszciplináris kötelékben áll más tudományágakkal;
- amely informatikai fogalmakra támaszkodik.³⁷

³⁴ Vö. Brinker (2005: 18). Nemcsak Brinkernél, de más szerzőknél is hasonló álláspont-ra bukkanhatunk: „Végső soron a dolgokat csak a kommunikációs összefüggés, a konkrét megnyilatkozási helyzetek specifikus feltételeinek figyelembevételével lehet megmagyarázni. Többek között, és legtöbbször ez a helyzet, elegendő arra támaszkodnunk, amit a nyelvi környezetben, a szomszédos mondatokban találunk. Azonban ezek az explicit támpontok a szövegfelszínen (manapság gyakran a kohézió eszközeinek nevezik őket) bizonyos szempontból csak egy általánosabb jelenség, jelesül a tartalmi összefüggés (azaz a koherencia) különleges eseteinek tekinthetők.” Adamzik (2004: 19–20. Kiem. tőlünk: Cs.P.—H.Zs.).

³⁵ Vö. „Die Kognitive Linguistik will die Sprache als geistiges Kenntnis- und Verarbeitungssystem in all seinen Schnittstellen und Interaktionen interdisziplinär erforschen und in psychologisch adäquaten, d.h. kognitiv plausiblen Modellen erklären.” Schwarz (2008: 9)

³⁶ Az idevágó kutatások korábbi szakaszáról áttekintést ad Scherner (2000).

³⁷ Vö. Figge (2000: 104).

A kognitív szövegnyelvészeti kutatások szinte kizárólag interdiszciplináris keretben képzelhetők el, amelyben a kognitív nyelvészetten kívül más kognitív tudományok is szerepet kapnak, illetve olyan önmagukban is több tudományterületet ötvöző diszciplínák, mint például a pszicholingvisztika.

A célkitűzések változásával átalakultak a szövegnyelvészet bizonyos alapfogalmai, így a koherencia és a kohézió felfogása is. A koherencia és a kohézió fogalmát kognitív szövegnyelvészeti szempontból megragadva azt mondhatjuk tehát, hogy ezekre már nem csak mint szövegen belüli (*textinhärent*) tulajdonságokra tekintenek. E két fogalmat sokkal inkább a nyelvi produkció és recepció kognitív folyamataira vonatkoztatva definiálják. Így a koherencia például olyan tulajdonság, amely a szövegprodukción és -repción közben jön létre. A szóban forgó kognitív folyamatokról, tehát a produkcion és a recepción folyamatáról azt feltételezik, hogy ezek megfelelő rendszerben, a produkcion, illetve a recepcions rendszerben zajlanak le. Ha a produkcion rendszerben nincs stabil állapot, akkor ez a szöveg létrehozója számára azt jelenti, hogy szükséges további produkcionok (pl. reparatúrák) formájában előállítani a stabil állapotot. Instabilitás (inkoherencia) akkor léphet fel, ha a befogadó nem tudja a kívánt formában értelmezni a produkciont.³⁸

A recepción oldaláról nézve a koherencia, illetve a kohézió jelensége úgy ragadható meg, hogy a befogadónak sikerül az adott megnyilatkozást, illetve szövegrészt az addig recipiáltak reprezentációjába beilleszteni. Ha ez nem így történik, és ennek fonológiai, morfológiai vagy éppen szintaktikai természetű akadályai vannak, akkor kohézióproblémáról beszélhetünk, ha azonban a problémák tartalmi jellegűek, akkor koherenciaproblémával állunk szemben.³⁹

A két jelenség pszicholingvisztikai szempontú értelmezésének az is előnye, hogy a koherencia és a kohézió, tehát a szövegösszefüggés fokozatai legalább indirekt módon mérhetővé válnak. Ellenőrzött feltételek mellett megállapítható például a kísérleti személyek reakcióidejéből, hogy egy kapott szöveg vagy megnyilatkozás esetében mely nyelvi eszközök képesek a kohéziót, illetve a koherenciát előmozdítani, így a megértést elősegíteni, vagy éppen megnehezíteni.⁴⁰

A kognitivisták megközelítés azonban — legalábbis egyelőre úgy tűnik — nem volt olyan hatással a szövegnyelvészeti kutatásokra, mint amilyen mélyreható változásokat a pragmatikai fordulat okozott. Ezért — bár vannak olyan szerzők (mint például Adamzik), akik a kognitív megközelítést a szövegnyelvészet harmadik nagyobb tudománytörténeti fázisaként emlegetik⁴¹ — fontos

³⁸ Vö. Rickheit—Schade (2000: 279).

³⁹ Uo.

⁴⁰ Vö. Rickheit—Günther—Sichelschmidt (1992). Idézi: Rickheit—Schade (2000: 280).

⁴¹ Vö. Adamzik (2004: 1).

felhívni a figyelmet arra, hogy a kognitív megközelítés érvényesítése egyelőre nem vezetett egységes kognitív szövegnyelvészeti elméleti paradigma létrejöttéhez.⁴² Ezért a koherencia és a kohézió fogalmának sincs olyan tipikusan kognitivistá felfogása, amelyet szembeállíthatnánk a pragmatikai vagy integratív megközelítések fogalomértelmezésével.

2. Részösszefoglalás

Mielőtt áttérünk a példa elemzésére, próbáljuk meg röviden összegezni az eddig mondottakat, illetve azt, hogy milyen következtetések vonhatók le ezekből.

A szövegnyelvészet mint diszciplína már rövid története során is számos változáson, ha tetszik, paradigmaváltáson ment keresztül, ami természetesen betudható a tágabb tudományos környezetben kialakuló elméletek térhódításának vagy háttérbe szorulásának. Az elméleti háttér változásai természetesen hatással voltak a szövegnyelvészet terminológiájának, mint például a szöveg, a koherencia, a kohézió, a konnexitás, a szövegtípus stb. fogalmának az értelmezésére is.

A szövegösszefüggés két alapvető fogalmát megvizsgálva láttuk, hogy a koherencia és a kohézió közötti viszony kezdetben úgy jellemezhető, hogy a koherencia a szövegszavak transzfrasztikusan értelmezhető referencialitása, míg a kohézió azoknak a szabályoknak a rendszere, amelyek a szövegszavak referencialitáspotenciálja alapján leírja a szövegmondatok generálásának különféle módjait. Vagyis a nyelvi rendszer központú irányzat képviselői szerint a koherencia fogalmához tartozó referenciális tulajdonságok, valamint a kohézió fogalmával megragadható szövegszabályok rendszere együttműködik annak érdekében, hogy jólformált szövegmondatok jöjjenek létre.

A pragmatikai irányzatban megszűnik a két fogalom egymásmellettiése, mivel a beszédaktus-elmélet olyan fogalmaival a háttérben mint „cselekvés”, „illokúció” stb., a pragmatikai irányzatok a koherenciát azonosítják a textualitás fogalmával. A kohézió fogalmán pedig a transzfrasztikus kutatási irányzatból áthagyományozódott meghatározás szerint a szöveg felszíni struktúrájának grammatikai függőségi viszonyait értik.

A kognitivistá fordulattal egyidejűleg egy sikeres integrációs elképzelést fogalmaz meg Brinker,⁴³ aki a koherencia fogalmát több — grammatikai, pragmatikai és tematikai — aspektus integrálása révén definiálja. A kohézió fogalmáról Brinker teljes egészében lemond, ugyanakkor a koherencia fogalmát kiszélesíti. Ez általában is jellemző a kognitivistá megközelítésekre, amennyiben ezek a koherencia fogalmába tartozóként kezelik azokat a mentális aspektusokat is, amelyek a befogadó számára összefüggő értelemegésszé teszik a szöveget. Így a kohézió fogalma meg-

⁴² Vö. Figge (2000: 96).

⁴³ L. Brinker (2005).

maradni látszik a szöveg felszíni grammatikai viszonyrendszerait jelölő fogalomként, míg a koherencia fogalma kiszélesedik, amennyiben ontológiai értelemben több jelenséget kívánnak vele kifejezni a kutatók (a szöveg egyik tulajdonságát, a szövegfeldolgozás mentális aktusait, a szöveg felszín alatti értelmi összefüggését).

Összességében azt figyelhetjük meg, hogy a koherencia fogalma lényegében véve a szövegszavak egy tulajdonságának jelölésére bevezetett fogalomból olyan fogalommá vált, amelyet nemcsak bizonyos nyelvi kifejezések tulajdonságának a jelölésére, hanem ezen túlmenően más szakkifejezések meghatározása során is alkalmaznak. Jelölik vele a szövegszerűség egyik kritériumát (az értelmi összefüggést megteremtő eszközökre gondolva), illetve összefoglaló névként szolgál mindazon kognitív folyamatok jelölésére, amelyek megkönnyítik a szöveg mentális feldolgozását. Ebben az értelemben a koherencia empirikus vonatkozású terminusból metaelméletivé vált. A kohézió már kezdetben is metaelméleti fogalomként volt használatos: azoknak a grammatikai eszközöknek a tárházát jelölte, amelyek a szöveg grammatikai függőségi viszonyainak előállításában közreműködnek. Azonban míg a koherencia fogalmával kapcsolatban megfigyelhető egyfajta újraértelmezés az újabb és újabb nyelvészeti irányzatok térnyerésével, addig a kohézió fogalma megmarad a pragmatikai fordulat után rögzült értelmezésében.

A következő részben a koherenciának és a kohéziónak ezeket az értelmezéseit mutatjuk be egy példa elemzésével, az anaforikus utalás Monika Schwarz által kidolgozott kognitivistá modelljének bizonyos pontjaira támaszkodva.⁴⁴

3. Az anaforikus utalás — a kohézió vagy a koherencia eszköze?

3.1. Az anaforikus utalás

Az anaforikus utalás olyan szövegszintű jelenség, amely akkor áll fenn, ha egy kifejezés (az anafora) visszaautal a szöveg valamely előző pontjára. Az anaforáknak gyakorta kifejtett, más néven *explicit* antecedensük van az őket megelőző szövegrészletben. A kifejtett antecedens általában egy „főnévi csoport (NP) formájú szöveg-előzmény”⁴⁵:

- (1) *Vannak HATÉKONY MUNKAMÓDSZEREK. Ezek betanítása azonban időigényes.*
- (2) *A FIATAL CSALÁDOK nem utaznak messzire. Ők inkább közeli úti célokat választanak.*⁴⁶

⁴⁴ Vö. Schwarz (2000).

⁴⁵ L. Szikszainé Nagy (1999: 463).

⁴⁶ A példákban az anaforákat kövérrel, az antecedens kifejezést pedig kis nagybetűvel szedve jelöljük.

3.2. A korreferens anaforák

Az antecedens és az anafora viszonyát két tulajdonságjeggyel szokás megragadni: (i) A két kifejezés közötti grammatikai függőségi viszony, amelyet egyeztetéssel jelölhetünk, illetve (ii) az anafora és az antecedens korreferenciájával. A korreferenciát extenzionálisan definiáljuk, vagyis úgy értelmezzük, hogy két kifejezés (itt: az anafora és az antecedens) ugyanarra a dologra referál a szövegvilágban.⁴⁷ Minthogy a szövegszerveződési eszközök szöveggrammatikai megközelítése a kohézió eszközei közé sorolja azokat az eljárásokat, amelyek a szöveg grammatikai függőségi viszonyait rögzítik, az anafora a kohézió eszközének tekinthető.⁴⁸ A német nyelvű szakirodalom a korreferens utalási formákat újabban összefoglaló jelleggel az explicit utalás eszközeinek tekinti (*explizite Wiederaufnahme*).⁴⁹

A korreferens anafora — miként ez a fenti példákból is látható — leggyakrabban névmás (3), névmási határozó (4) vagy (a magyarra nyelvtipológiai szempontból jellemzően) null-anaforával álló igei személyrag (5) lehet, de állhat ebben a szerepben egy kifejtő nyelvi egység is (6):

- (3) *A turistacsoport EGYIK TAGJA eltűnt. Őt kereste az idegenvezető.*
- (4) *Az utca túloldalán láttak EGY KOCSMÁT. Oda nem mentek be, hanem továbbmentek a belvárosba.*
- (5) *A PORTÁS vett egy kávé. Kavargatta.*
- (6) *A gyerekek LABDÁZTAK. Fociztak egész délután.*

3.3. A nem korreferens anafora

A szövegelemzések során azonban olyan anaforikus kifejezések is előfordulnak, amelyeknek korreferens antecedense hiányzik a szövegelőzményből:

- (7) *Rendeltem EGY PIZZÁT. A feltét nem ízlett.*

Az efféle kifejezések a fenti definíció szerint nem tekinthetők egy az egyben anaforikusnak, mivel egyik meghatározó tulajdonságuk sem teljesül maradéktalanul: (i) az anaforikus kifejezés nincs grammatikai függőségi viszonyban, és (ii) nem is korreferens az antecedensével.

- (8) *Bezárom AZ AUTÓT. Az ajtók nem nyílnak, kivéve a hátsó.*

⁴⁷ L. Szikszainé Nagy (1999: 62); Brinker (2005: 27).

⁴⁸ Vö. pl. Heinemann—Viehweiger (1991: 35); Vater (1994: 32).

⁴⁹ Vö. Brinker (2005: 27–35).

- (9) *A faluba érve az első kereszteződésben jobbra FORDULUNK. A templom előtt található a szálloda bejárata.*
- (10) *Mi lehet A PROBLÉMA? A választ előre is köszönöm!*

Ezeket az eseteket a szakirodalom a *szemantikai kontiguitás* fogalmával írja le. Szemantikai kontiguitáson fogalmi közelséget (*begriffliche Nähe*) szokás érteni. Brinker Harweg (1968) munkásságára támaszkodva megkülönböztet (i) ontológiai (8) (ii) kulturális (9) és logikai (fogalmi) kontiguitást (10), és azt állítja, hogy ezek a kapcsolati formák a nyelvi tudásunk, jelesül a szemantikai tudásunk részét képezik.⁵⁰ Brinker felfogását azzal a terminológiai megjegyzéssel kiegészítve lehet elfogadni, hogy elképzelése szerint a szemantikai tudásba beletartozik a lexikális jelentésen túl az enciklopédikus jelentés, vagyis a világról szerzett tapasztalati tudás egy része is: vélhetően az, amely általános érvényű, azaz túlmutat az egyéni, epizodikus tudás fogalmán. Azonban ezt elfogadva is érzelhető, hogy (8–10) esetében olyan anaforákkal van dolgunk, amelyek nem elégitik ki a fenti definitív kritériumokat: (i) nem állnak grammatikai függőségi viszonyban az antecedensükkel, (ii) és a korreferenciájuk is kétséges.

Elfogadva, hogy a kohéziós eszközök „a szöveg egységei között fennálló grammatikai viszonyokon alapulnak”⁵¹, felvetődik a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők a kohézió eszközeinek a szemantikai kontiguitáson alapuló anaforák, ha ezek sem nem állnak grammatikai függőségi viszonyban, sem nem korreferensek az antecedensükkel?

Mint Schwarz megállapítja, további különbség, hogy ellentétben az explicit antecedensű anaforákkal a szöveg tematikus struktúrájának kibomlásában is eltérő a szerepük.⁵² Ugyanis ellentétben a korreferens anaforákkal — amelyek nem vezetnek be új referenst, ti. szerepük szerint továbbviszik a korábbi referensre történő utalást (és ily módon témafenntartó szerepük van) — a szemantikai kontiguitáson alapuló anaforák új referenst vezetnek be, és ezért rematikus funkciójuk is van.

Úgy tűnik tehát, hogy kétféle anaforát kell megkülönböztetnünk. A kohézió eszközeként használatos, az antecedensével korreferens anaforát; és a nem korreferens, de a témakifejtés, azaz a szövegértelem összefüggés-rendszerének biztosításában rematikus szerepet is játszó, és ezért elsősorban a koherencia eszközének tekinthető szemantikai kontiguitáson alapuló anaforát.

⁵⁰ L. Brinker (2005: 37).

⁵¹ L. Vater (1994: 32).

⁵² L. Schwarz (2000: 3, 49).

3.3.1. A nem-korreferens anafora

A szemantikai kontiguitáson alapuló anaforikus utalást sokféleképpen nevezik a szövegnyelvészeti és a pragmatikai szakirodalomban:

- kontiguitáson alapuló anafora⁵³,
- asszociáción alapuló anafora⁵⁴,
- antecedens nélküli anafora⁵⁵,
- indirekt anafora⁵⁶,
- jelöletlen anafora⁵⁷.

A pszicholingvisztikai szakirodalom az áthidalás (*bridging*)⁵⁸, illetve az akkomodáció (*accommodation*) műveleteivel jelöli azt a mentális folyamatot, amelynek révén a befogadó feldolgozza az indirekt anaforákat. A német szakirodalomban Vater (1994) Hawkins (1978) művére támaszkodva asszociatív anaforáról beszél (ahogyan egyébként a francia szakirodalom is⁵⁹).

3.3.2. Az indirekt anafora Schwarz felfogásában

Mivel a továbbiakban Schwarz elméletét mutatjuk be, ezért az ő terminológiáját alkalmazzuk, aki Erkü és Gundek (1987) munkájára hivatkozva vezeti be a német nyelvű szakirodalomba az indirekt anafora fogalmát. A korábbi felosztás helyett így direkt anaforának azok számítanak, amelyek korreferens viszonyban vannak az antecedensükkel, míg indirektnek azok, amelyek nem. A német nyelvészeti szakirodalomban is használatos *asszociatív anafora* elnevezést azért nem veszi át Schwarz, mert véleménye szerint ebben a kifejezésben az *asszociatív* szó maga is egy erőteljesen terhelt kifejezés, ezért a használata inkább kerülendő.

Schwarz felfogásában tehát az indirekt anafora olyan határozott főnévi csoport, amelynek — ellentétben a direkt anaforával — nincs korreferens antecedense⁶⁰ a szövegben, és nem is áll grammatikai függőségi viszonyban az antecedensével:

⁵³ Vö. Harweg (1968); Brinker (2005).

⁵⁴ Vö. Hawkins (1978); Petőfi—Dobi (1998).

⁵⁵ Vö. Yule (1979); Cornish (1996).

⁵⁶ Vö. Erkü—Gundel (1987); Schwarz (2000).

⁵⁷ L. Pause (1991: 555); Tolcsvai (2001: 195–196).

⁵⁸ L. Clark (1977/1997: 385–389).

⁵⁹ Vö. pl. Kleiber (2001).

⁶⁰ Schwarz *explicit antecedensről* beszél, ami megítélésünk szerint félrevezető, mivel van olyan kifejezés a szövegelméletben (ti. a „horgony”), amelyhez hozzá lehet kapcsolni az anaforát. Sokkal inkább az választja el az indirekt és a direkt anaforikus utalást egymástól, hogy az indirekt anafora referense közvetett módon utal egy referensre. Az

- (11) *Elmentünk EGY ÉTTEREMBE. Ø Tele volt. A VENDÉGEK türelmetlenek voltak. A pincér nem jött.*

Az indirekt anaforának mindazonáltal van antecedense a szövegelőzményben. Ennek a jelölésére Schwarz bevezeti a „horgony” kategóriáját,⁶¹ amelyet így jellemez: „A szövegelőzményben nem egy explicit antecedens, hanem egy vonatkozó kifejezés (*trigger*) található, amely alapvető az indirekt anafora értelmezésében. A horgony és az indirekt anafora referensei nem korreferens, hanem szűkebb, konceptuális viszonyban vannak egymással.”⁶²

A következő mondatfűzérben a határozott főnévi csoport anaforikusan utal egy szintén határozott főnévi csoportra:

- (12) *A hétvégén GYULÁN voltunk. A VÁROSBA későn érkeztünk meg. A vasútállomás teljesen kihalt volt.*

Az anafora és az antecedense között nem korreferens a viszony, hanem — miként erre már Erika Greber (1993) is rámutat —, a kontiguitáson alapuló anaforikus kapcsolat mögött (mentális) következtetési folyamatok rejlenek.⁶³ Schwarz szerint az anafora és a horgonykifejezés közötti következtetési viszonyrendszer feltárása szükséges annak meghatározásához, hogy az indirekt anaforák mely típusai különíthetők el egymástól. Az indirekt anaforák tipologizálásának programjában Schwarz abból indul ki, hogy az indirekt anaforák „[...] értelmezési függőségi viszonyban vannak a szövegelőzmény bizonyos kifejezéseivel és két szövegreferenciális funkciójuk van: új (korábban nem említett) szövegreferensek bevezetése, valamint a globális referenciális vonatkozás továbbvitele. Ily módon az indirekt anaforák a szöveg referencializálása során aktivációs és reaktivációs folyamatokat kapcsolnak össze egymással.”⁶⁴

Az értelmezés során a horgonykifejezések a szemantikai reprezentációjuk és a velük együtt aktiválódó tudástartományok (az enciklopédikus tudásunkat men-

indirekt anafora egyik referense ugyanis nem az antecedens közvetlen tudástartománya lesz, hanem a jelentése által aktivált tudástartomány.

⁶¹ Schwarz a *horgony* terminust Fraurud (1992: 17) alapján vezeti be. Vö. Schwarz (2000: 66).

⁶² L. Schwarz (2000: 50).

⁶³ A mentális következtetés fogalmát itt nem explikált formában használjuk. Schwarz Rickheit és munkatársai (Rickheit et al. 1985: 6) inferencia meghatározására támaszkodik: „a cognitive process by which the reader or hearer acquires new information starting out from the explicitly conveyed textual information and taking into account the context of the discourse.”

⁶⁴ L. Schwarz (2000: 49).

tálisan reprezentáló konceptuális rendszer elemei) révén meghatározzák és korlátozzák a befogadó számára az anaforikus határozott főnévi csoportok koherenciaképző szerepét. Vegyük a következő példát!

- (13) *AZ USZODÁBAN sokan voltak. A kinti medencében HIDEG VOLT A VÍZ. #?Tegnap esett az eső.*⁶⁵

A (13) példában csak akkor tekinthetjük koherensnek a mondatfüzért, ha befogadóként tudjuk, hogy az eső képes arra, hogy lehűtse a medencében a vizet. Ez azonban olyan tudás, amely az anaforaként szereplő *az eső* lexikális jelentésében nem szerepel, és csak egy következtetés révén juthatunk el odáig, hogy a két mondat között kauzális kapcsolatot tételezzünk fel. Vagyis az indirekt anaforák a koherenciateremtés olyan eszközei, amelyek az anaforikus kifejezés és a horgonykifejezés szemantikai és konceptuális kombinálhatóságán alapszanak.

Az indirekt anaforák leírása egy szövegfeldolgozási modellbe illeszkedik, amelyet Schwarz kognitív szövegvilág-modellnek nevez. Egy szövegvilág-modell úgy jön létre, hogy a befogadó egy szöveg feldolgozásakor a szöveg és az emlékezetében tárolt tudástartalmak alapján megkonstruálja a szöveg egy mentális szövegvilág-modelljét. Ez a szövegvilág-modell a szöveg *on-line* feldolgozása során fokozatosan bővül, mégpedig az új információk integrálása és a korábbiak megerősítése révén.⁶⁶

A befogadó Schwarz szerint alapvetően kétféle stratégiát alkalmaz az anaforikus utalások feldolgozása folyamán: (i) Szemantikai stratégiát abban az esetben, amikor az anafora és a horgonykifejezés között szemantikai kapcsolat van, például az anafora tematikus szerepe révén.

- (14) *KI AKARTA NYITNI az ajtót. A kulcsot viszont nem hozta magával.*

Ebben a mondatban a *kulcs* (instrumentális) tematikus szerepe révén kötődik a *kinyit* igéhez. Ugyanígy a következő mondatban egy főnévi csoport meronimikus viszonyban áll a horgonykifejezésével, amely szintén főnévi csoport.

- (15) *A FOCICSAPAT kijött az öltözőből. A focisták elkezdtek melegíteni.*

Az értelmezői eljárások másik nagyobb csoportját Schwarz (ii) konceptuális stratégiának nevezi:

- (16) *A KÓRHÁZTEREMBEN tért magához. A műtős éppen akkor ment ki.*

⁶⁵ A #? azt jelöli, hogy az adott mondat koherenciája felől bizonytalan lehet a befogadó.

⁶⁶ Vö. Schwarz (2000: 41).

A *műtős* horgonykifejezése a *kórházterem*. Anafora és antecedense között itt nem rész-egész viszony van, hiszen a *kórházterem* jelentésének nem része a *műtős* jelentése. Ezért a koherencia megteremtéséhez, vagyis a szövegösszefüggés értelmezéséhez egy tudástartomány, mégpedig a KÓRHÁZ tartományának az aktiválása szükséges, vagyis nem pusztán a nyelvi rendszerben tárolt szemantikai információ aktív ebben az esetben, hanem egy hozzá kapcsolódó konceptuális, enciklopedikus tudástartomány is.⁶⁷

(17) *VÁSÁROLNI akartam. A pénztárcámat otthon hagytam. / #A sapkámat otthon hagytam.*

Ebben a példában a befogadó még a VÁSÁRLÁS tartomány aktiválása mellett sem képes koherenssé tenni a *sapkát húzni* és a *vásárlás* jelentéseket tartalmazó szövegrészeket. A VÁSÁRLÁS tartományában ugyanis normál esetben nem lehet lehorgonyozni a *sapkát húzni* aktusát. Az tehát, hogy *sapkát* kell húzni, nem is lehet indirekt anaforája a *vásárolni* kifejezésnek. Ebben az értelemben az indirekt anaforikusság egyik legfontosabb korlátozó elve az, hogy az anaforának reaktiválnia kell a horgony által korábban aktivált tudástartományt.

3.3.3. Az indirekt és direkt anafora viszonyának újragondolása

Mint arra Schwarz rámutat, a kapcsolat a direkt anafora és az antecedense között — hasonlóan az indirekt anaforák egyik típusához — szintén szemantikai alapú, ti. mind az antecedens, mind az anafora ugyanarra a szövegvilág-modellbeli entitásra referál. A köztük lévő különbség a referensrögzítő mentális eljárás komplexitásában keresendő. Míg a direkt anaforák és az antecedensük refe-

⁶⁷ A szemantikai információk és az enciklopedikus tudás kapcsolata korántsem tisztázott kérdés, ezért annak tárgyalásába nem bocsátkozunk, hogy a szemantikai információ és az enciklopedikus tudás viszonya úgy képzelendő-e el, hogy két különálló mentális egység (modul) reprezentációinak az aktivációja egymással összehangoltan zajlik (moduláris felfogás), vagy úgy, hogy az enciklopedikus tudás tulajdonképpen magában foglalja a szemantikai tudásunkat (holista felfogás), és valójában csak az enciklopedikus tudás aktiválódik, és amit szemantikai tudásnak gondolunk, az valójában absztrakció. Schwarz a modularista felfogás híve, és úgy képzei el az indirekt anaforák mentális feldolgozását, hogy az elme első lépésben az anaforikus elem szemantikai információi alapján próbálja meg azonosítani a horgonykifejezést a szövegelőzményben, majd ha ez nem kielégítő, akkor az anaforához köthető, a szövegelőzmény motiválta enciklopedikus tudás is (re)aktiválódik. Schwarz felfogásában a szemantikai tudás végső soron mindig kiegészül olyan elemekkel, amelyek az anafora és a horgonykifejezés kijelölte konceptuális tudástartományból származnak. Vö. Schwarz (2000: 135).

renciája már a szemantikai információk alapján egybeesik, és ez garantálja a kapcsolatot a két kifejezés között, addig az indirekt anaforák esetében a referenciális kapcsolat létrehozásához elengedhetetlenül szükséges valamilyen mentális aktiválási művelet, amely a horgonykifejezéshez kapcsolódó tudástartományt és az anaforikus kifejezés jelentését egymással összehangolja.

Az indirekt anafora és a horgonykifejezés aktiválta tudástartományok viszonyát a fentiekben csak nagyvonalakban vázoltuk fel. Több olyan kérdés is felmerül azonban ezzel a modellel kapcsolatban, amelyekre adható válaszok nem egyértelműek. Ezekre azonban itt nem tudunk kitérni, mivel célunk nem Schwarz modelljének kritikai vizsgálata. Mindazonáltal annyit megállapíthatunk, hogy Schwarz értelmezési kerete képes egységesen kezelni a direkt és az indirekt anaforákat. A közös értelmezési keret alapja, hogy a két utalásforma egyaránt valamilyen referenciális művelet révén kötődik az antecedenséhez.

Ezzel egyébként olyan utalásformák is belekerülhetnek Schwarz modelljébe (bár ő maga ezekre nem tér ki), mint az ismétlés vagy a parafrázis, amelyeknek — hasonlóan a direkt anaforákhoz — kifejtett korreferensük van a szövegfelületen, illetve — hasonlóan az indirekt anaforákhoz — nemcsak tematikus, hanem rematikus szerepük is lehet.

4. Következtetések

Schwarz elgondolása az anaforikus utalásról azt mutatja, hogy lehetséges olyan egységes modellt alkotni, amelyben a grammatikai függőségi viszonyok nem játszanak olyan alapvető szerepet egy szövegszintű jelenség értelmezésében, mint amelyet a korábbi mondatközpontú szövegnyelvészeti elméletek a grammatikának tulajdonítottak. Vagyis a hipotézisünk abban a formában, ahogyan korábban megfogalmaztuk, Schwarz eredményeinek tükrében nem tartható fenn.

A direkt és az indirekt anaforát nem a grammatikai függőségi viszonyaik formális rendszerének különbözősége, hanem eltérő koherenciaképző szerepük révén lehet elhatárolni egymástól. Míg a direkt anaforáknak a korreferencia révén csupán tematikus funkciójuk van, addig az indirekt anaforáknak a horgonykifejezés referenséhez tartozó tudástartomány reaktiválása révén kétféle szerep is jut: egyrészt szintén tematikus, másrészt azonban a saját új referensük bevezetésével, azaz egy új elem aktiválásával rematikus elemként is lehet funkciójuk a szövegösszefüggés fenntartásában is kifejtésében.

A direkt és az indirekt anaforák viszonyának egységes elméleti keretben történő értelmezése arra is rávilágít, hogy milyen elgondolások vezettek oda, hogy a kohézió fogalma (az angolszász és a francia szövegnyelvészeti terminológiától némileg eltérően) háttérbe szorulhatott a koherencia fogalmával szemben: A kohézió eszközeként számon tartott és grammatikailag jelölt utalások ebben a

modellben egy olyan leíró keretbe illeszkednek, amely a koherencia eszközeként ragadja meg az anaforát.⁶⁸ Ennek következtében pedig úgy tűnik, hogy a kohézió–koherencia fogalmi distinkcióján alapuló osztályozás értelmét veszti, végső soron pedig elbizonytalanít bennünket a *kohézió* terminus használhatóságát illetően.⁶⁹

Azonban — mint erre Schwarz is rámutat — gyakran érvényesülnek szintaktikai elvek is az anaforák értelmezésekor. Ilyen például a párhuzamosság elve vagy a közelség elve:

(18) *A tanár meglátta A TANÁRNŐT. Odament hozzá.*

(19) *A TANÁR meglátta a tanárnőt. Az odament hozzá.*

(20) *A fiú meg AZ ÖCCSE odajöttek hozzám. Adtam neki egy almás sütit.*

(21) *A FIÚ meg AZ ÖCCSE odajöttek hozzám. Annak adtam egy almás sütit (ennek meg egy csokit).*

Ezeknek az elveknek az érvényesülése, illetve más, itt nem tárgyalt problémák — pl. a mentális feldolgozás elveinek egymáshoz való viszonya, hierarchiája — arra utalnak, hogy a kohézió fogalmával jelölt grammatikai (morfo-szintaktikai) jelenségek beillesztése a modellbe korántsem tekinthető lezárt kérdésnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy a grammatikai viszonyok szövegnyelvészeti elemzése a kohézió fogalom háttérbe szorulásával sem veszített az aktualitásából.

5. Záró megjegyzések

A német szövegnyelvészeti szakirodalom általunk vizsgált szelete alapján a tanulmányunk elején feltett kérdésre, hogy ti. hogyan alakul és miként viszonyul egymáshoz a kohézió és a koherencia fogalma a szövegnyelvészet történetében, a következő válaszok körvonalazódnak:

(1) Megfigyelhető, hogy a kortárs német nyelvű szakirodalomban a kohézió és a koherencia fogalmának a viszonya határozottan átalakult. A szövegnyelvészeti monográfiákban elég világosan kirajzolódik az a tendencia, hogy a kohézió fogalma háttérbe szorul. Használata tulajdonképpen leszűkül a szövegfelszín grammatikai függőségi viszonyainak jelölésére. A koherencia fogalma ugyanakkor egyre több jelenséget foglal magában: Egyfelől megmarad a korábbi elmé-

⁶⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy Schwarz azzal a kérdéssel már nem foglalkozik részletesebben, hogy a többi forikus elemhez milyen viszony fűzi az ily módon értelmezett anaforikus utalást.

⁶⁹ Schwarz is hasonló szellemben nyilatkozik a két fogalom közti viszonnal kapcsolatban. (Schwarz 2000: 27)

letformáló funkciója, azaz továbbra is a szöveg tematikus viszonyainak összefoglaló elnevezéseként használják.⁷⁰ Másfelől azonban az integratív és a kognitív elképzelések térnyerésével (vagyis a nyelvi rendszert mint formális grammatikai rendszert a középpontba állító elképzelések elutasításával) a koherencia fogalma egy ideje kiterjed a szövegértelmezés és szövegalkotás pragmatikai és kognitív dimenzióira is. Megjegyzendő, hogy ez a tendencia kevésbé érzékelhető, ha a bevezető jellegű szövegnyelvészeti munkákat vesszük kézbe. A legtöbb ilyen jellegű könyv de Beaugrande és Dressler szövegszerűség-kritériumaira támaszkodva, illetve ezeket bemutatva továbbra is ellentétpárokként kezeli a kohézió és a koherencia fogalmát, azt sejtetve, hogy a két fogalom ma is ugyanolyan súlyú szerepet játszik a szövegnyelvészeti kutatásokban.⁷¹

(2) A koherenciajelenségek előtérbe kerülése leginkább a kutatási perspektíva megváltozásával magyarázható. Korábban a szövegalkotás grammatikai eszköztárát, azaz a kohéziós viszonyokat vizsgáló grammatikaközpontú elméletek arra helyezték a hangsúlyt, hogy miként épül fel alkotóelemeiből egy jólformált szövegstruktúra, amely a szövegértelem-összefüggés hordozója lehet. A kutatási perspektíva azonban a pragmatikai és a kognitív dimenzió érvényesítésével áttevődött a kohezív eszközök *bottom-up* vizsgálatáról a szövegértelmezési mechanizmusok, azaz a koherenciateremtő eszközök *top-down* feltárására. A koherenciaviszonyok létrejöttéért és fenntartásáért felelős eszközöket előtérbe állító integratív és kognitív elméletek a befogadói oldal felől közelítik meg a szöveget. A grammatikai függőségi viszonyok, a kohéziós eszközök ezen kutatások számára pontosan annyiban érdekesek, amennyiben hozzájárulnak a szöveg-összefüggés megteremtéséhez. Vagyis a kohézió vizsgálata ennyiben természetesen részét képezi a szövegértelem-összefüggés feldolgozására irányuló kutatásoknak, viszont mint ezt manapság meg szokás jegyezni, ezek a kohéziós viszonyok sem nem szükséges, sem nem elégséges feltételei egy szöveg értelmezhetőségének.

A grammatikai függőségi viszonyok feltárására koncentráló vizsgálódások szükségége ebből a perspektívából könnyen belátható. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kommunikatív–kognitív szempontok érvényesítése teljességgel érvénytelenítette volna a szöveggrammatikai elemek jelentőségét a szövegkoherencia leírásában. Miként erre Gansel és Jürgens írása Seltingre (Selting 1995) hivatkozva felhívja a figyelmet: „Ha a kategóriákat elsődlegesen kommunikatív szempontból definiáljuk, akkor elvész annak a lehetősége, hogy a mindannyiunk

⁷⁰ Vö. Schwarz (2000); Brinker (2005); Huber (2003).

⁷¹ Vö. Brinker (2005); Heinemann—Viehweger (1991); Vater (1994); Pörings—Schmitz (2003); Janich (2008).

számára intuitív módon ismert formai szervezőelveket [...] önálló, a kommunikáció szempontjából releváns jelölőrendszernek tekintve [...] vizsgáljuk.”⁷²

Továbbra is fontos kérdés tehát, hogy a szöveggrammatikai eszközök jelenléte milyen szerepet játszik a szövegvilág-modell kialakításában, fenntartásában, valamint továbbvitelében.

(3) Metaelméleti perspektívából a fentiekben bemutatott változásokat úgy jellemezhetjük, hogy a koherencia és kohézió fogalmai között eltolódás következett be. Kezdetben mindkét fogalom arra szolgált, hogy rájuk támaszkodva más elméleti terminusokat (például az anaforát, a szemantikai kontiguitást) magyarázzanak a kutatók. Viszont egyik fogalom sem vonatkozott közvetlenül a nyelvi jelenségek egy adott csoportjára. A koherencia fogalmának kiszélesedése, amely a pragmatikai fordulat hatására következett be, viszont hosszú távon gyakorlatilag oda vezetett, hogy a kohézió fogalma is bekerült a koherencia hatókörébe, és ennek következményeként manapság inkább hierarchikus, semmint egyenrangú kiegészítő viszony áll fenn köztük.

Ugyanakkor egyfelől kérdés, hogy miként értelmezendő a két fogalom közötti hierarchikus viszony, ha a kohézió sem nem elégséges, sem nem szükséges feltétele annak, hogy a befogadó egy szöveget koherensnek tekintsen. Másfelől tagadhatatlan, hogy a kohéziós eszközök vizsgálatát és számbavételét egyetlen gyakorlati elemzés sem nélkülözheti. A két fogalom átalakult viszonya ezért mind elméletalkotási, mind pedig gyakorlati szempontból nyitott kérdés.

Irodalomjegyzék:

- Adamzik, Kirsten 2004. *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag [Germanistische Arbeitshefte 40].
- Agricola, Erhard 1969. *Semantische Relationen im Text und im System*. Halle (Saale).
- de Beaugrande, Robert-Alain—Dressler, Wolfgang Ulrich 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Brinker, Klaus 2005. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. 6., Berlin: Erich Schmidt Verlag (= *Grundlagen der Germanistik* 29).
- Brinker, Klaus—Antos, Gerd—Heinemann, Wolfgang—Sager, Sven F. (Hrsg.) 2000/01. *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16.1. Berlin—New York: Walter de Gruyter.
- Bussmann, Hadumod 1983/1990. *Lexikon der deutschen Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner (Kröners Taschenbuchausgabe 452).
- Cornish, Francis 1996. 'Antecedentless' anaphors: deixis, anaphora, or what? Some evidence from English and French. In: *Journal of Linguistics* 32, 19–41.

⁷² L. Gansel—Jürgens (2008: 67).

- Coseriu, Eugenio 1994. *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Clark, Herbert 1977/1997. Áthidalás. In: Pléh Csaba—Siklaci István—Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris, 380–390.
- van Dijk, Teun A. 1980. *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- van Dijk, Teun A. (ed.) 1985. *Handbook of Discourse Analysis*. I–IV. London: Academic Press.
- Dressler, Wolfgang 1972. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Erkü, Feride—Gundel, Jeanette 1987. The pragmatics of indirect anaphors. In: Verschueren, Jef—Bertuccelli-Papi, Marcella (eds.): *The Pragmatic Perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Amsterdam: Benjamins, 533–545.
- Feilke, Helmut 2000. Die pragmatische Wende in der Textlinguistik. In: Brinker et al. (Hrsg.) 2000/01. 16.1., 64–82.
- Figge, Udo L. 2000. Die kognitive Wende in der Textlinguistik. In: Brinker et al. (Hrsg.) 2000/01. 16.1., 96–104.
- Gansel, Christina—Jürgens, Frank 2008. Textgrammatische Ansätze. In: Janich 2008., 55–83.
- Greber, Erika. 1993. Zur Neubestimmung von Kontiguitätsanaphern. In: *Sprachwissenschaft* 18/93, 361–405.
- Halliday, Michael A. K.—Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hartmann, Peter 1971. Texte als linguistisches Objekt. In: Stempel, Wolf-Dieter (Hrsg.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag, 9–29.
- Hartung, Wolfdietrich 2000. Kommunikationsorientierte und handlungstheoretisch ausgerichtete Ansätze. In: Brinker et al. 2000/01. 16.1., 83–96.
- Harweg, Roland 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Hawkins, J. 1978. *Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Groom Helm.
- Heinemann, Wolfgang—Viehweger, Dieter 1991. *Textlinguistik: Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag [*Germanistische Linguistik* 115].
- Huber, Oliver 2003. *Hyper-Text-Linguistik*. TAH. Ein textlinguistisches Analysemodell für Hypertexte. Theoretisch und praktisch exemplifiziert am Problemfeld der typisierten Links von Hypertexten im WWW. München: Herbert Utz Verlag.
- Isenberg, Horst 1976. Einige Grundbegriffe für eine linguistische Texttheorie. In: Daneš, František—Viehweger, Dieter (Hrsg.): *Probleme der Textgrammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 47–145. [*Studia Grammatica* 11]
- Isenberg, Horst 1977. Überlegungen zur Texttheorie. In: Kallmeyer et al. (Hrsg.) 1977. *Lektürekolleg zur Textlinguistik*. Frankfurt a. M.: Athenäum Fischer Taschenbücher 2., 193–212.

- Janich, Nina (Hrsg.) 2008. *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kallmeyer, Werner—Klein, Wolfgang—Meyer-Hermann, Reinhard—Netzer, Klaus—Siebert, Hans-Jürgen (Hrsg.) 1977. *Lektürekolleg zur Textlinguistik*. Frankfurt a. M.: Athenäum Fischer Taschenbücher 1–2.
- Kleiber, Georges 2001. *L' anaphore associative*. Paris: PUF.
- Pause, P. E. 1991. Anaphern im Text. In: Stechow, Arnim von—Wunderlich, Dieter (Hrsg.): *Semantik. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin—New York: W. de Gruyter, 548–559.
- Petőfi, Sándor János—Dobi, Edit 1998. Utószó. In: Petőfi, Sándor János—Dobi, Edit (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk*. [Officina Textologica 2.] Debrecen: Kossuth Lajos Egyetemi Kiadó, 238–261.
- Pörings, Ralf—Schmitz, Ulrich (Hrsg.) 2003. *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung*. [Narr Studienbücher] Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Rickheit, Gert—Günther, U.—Sichelschmidt, L. 1992. Coherence and coordination in written text: Reading time studies. In: Stein, D. (ed.): *Cooperating with Written Texts*. Berlin—New York: W. de Gruyter, 103–127.
- Rickheit, Gerd—Schade, Ulrich 2000. Kohärenz und Kohäsion. In: Brinker et al. (Hrsg.) 2000/01. 16.1., 275–283.
- Scherner, Maximilian 2000. Kognitionswissenschaftliche Methoden in der Textanalyse. In: Brinker et al. (Hrsg.) 2000/01. 16.1., 186–195.
- Schoenke, Eva 2000. Textlinguistik im deutschsprachigen Raum. In: Brinker et al. (Hrsg.) 2000/01. 16.1., 123–131.
- Schmidt, Siegfried J. 1977. Skizzen zu einer Texttheorie. In: Kallmeyer, et al. (Hrsg.) 1977. *Lektürekolleg zur Textlinguistik*. Frankfurt a. M.: Athenäum Fischer Taschenbücher 2., 30–46.
- Schwarz, Monika 2000. *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänen gebundenen Referenz und Kohärenz im Deutschen*. [Linguistische Arbeiten 413] Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schwarz, Monika 2008. *Einführung in die kognitive Linguistik*. [UTB 1636] Tübingen: Francke.
- Selting, Margret 1995. Der ‚mögliche Satz‘ als interaktiv relevante syntaktische Kategorie. In: *Linguistische Berichte* 158, 298–325.
- Szicszainé Nagy, Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vater, Heinz 1994. *Einführung in die Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Yule, George 1979. Pragmatically controlled anaphora. In: *Lingua* 49, 127–135.

4.

A szövegösszefüggés megközelítési módjai a francia szövegnyelvészeti szakirodalomban¹

KISS SÁNDOR—SKUTTA FRANCISKA

1. Bevezetés

Mielőtt foglalkoznánk a francia szövegvizsgálatok néhány jellegzetes irányával, röviden felidézzük a szövegnyelvészet kialakulását, majd kissé bővebben azt a grammatikai és stilisztikai hagyományt, amely Franciaországban előkészítette a mondatnál hosszabb szekvenciák rendszeres tanulmányozását. Fejtegetéseinkben természetesen kitérünk a francia nyelvnek néhány olyan vonására, amelyek különösen fölkeltek a szövegnyelvészek figyelmét, és amelyeket sikerült is új megközelítésben leírniuk.

Bár a szorosabban vett szövegnyelvészet csak az 1960-as/1970-es években bontakozott ki, az európai és az amerikai strukturális nyelvészetben már korábban felmerült az a gondolat, hogy a nyelvtudomány illetékes a szövegvizsgálat tekintetében, és túllépheti a mondat kereteit. Itt nem csupán annak a régebbi tudásnak az általánosításáról van szó, hogy egyes nyelvtani eszközök — nevezetesen a névmási reprezentáció — a mondathatárokon túl is működnek, hanem olyan kísérletekről is, amelyek egyes mondatleíró módszerek szövegre történő kiterjesztésére irányulnak. Hjelmslev algebrai jellegű elméletében a szöveg elemzésének követelménye szükségképpen adódik a „felosztás” egyetemes módszertani elvéből.² Hockett, miközben ürt lát az irodalomelmélet nagy szöveg-egységekre vonatkozó retorikai terminológiája és az alacsonyabb nyelvi szinteket megragadó nyelvészeti elnevezések között, megjegyzi, hogy egy regény-

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A kutatást az OTKA (K 81913-as pályázat) is támogatta.

² „the analysis of the text falls to the linguist as an inevitable duty, including the textual parts that have large extension” (*Prolegomena to a Theory of Language*, Baltimore, 1953: 63 [dán eredeti: 1943]).

nek is tulajdonítható valamilyen közvetlen-összetevős szerkezet.³ A nyelv poétikai funkciójának meghatározásakor Jakobson természetes módon hivatkozik a költői szöveg mondatokon túli folytonosságára.⁴ A módszertanilag legszigorúbb úttörő munkát e téren Z. S. Harris (1952, I. a bibliográfiában) végezte, aki — mint a disztribúciós elemzési módszer legnagyobb képviselője — az azonos környezetben előforduló morfémák ekvivalenciájának elvét terjeszti ki a szövegre.

A rendszeres és célzott szövegnyelvészet kezdetéről két munkát idézünk fel, mivel ezek — egymást kiegészítve — előre jeleznek két irányt, amelyek termékenynek bizonyultak a szövegnek mint egésznek a vizsgálatában. Harweg (1968) a szöveg benső összefüggését a megszakítatlan névmási helyettesítésre, illetve ennek transzformációira vezette vissza, előlegezve ezzel a mondatok közötti *grammatikai* és a szemantikailag igazolható *lexikai* kapcsolatokra vonatkozó kutatást.⁵ Expliciten a dekódoló szemszögéből tekint a szövegegészre Halliday és Hasan (1976), midőn a szöveg összefüggő voltának ismervét abban találják meg, hogy a szövegnek vannak olyan elemei, amelyek csak más szövegelemekre történő hivatkozással értelmezhetők.⁶ A kohézió itt kifejezetten szemantikai fogalom; ez a megközelítés utat nyit a mondatok közötti komplex szemantikai kapcsok többirányú vizsgálatának, amely az üzenet címzettjének szöveg- és világismeretére egyaránt épít.

2. Francia előzmények

A francia nyelvtudomány a szövegnyelvészet itt jelzett modelljeit és módszereit némi késéssel fogadta be. A hatvanas évek közepéig a francia nyelvészetben egyrészt — Antoine Meillet örökségeként — egy magasan fejlett indoeurópai iskola volt a meghatározó, amelyet Émile Benveniste neve fémjelez, másrészt egy olyan szintaktikai kutatási irány, amely messzemenően figyelembe vett pszichológiai és stilisztikai szempontokat. Annál érdekesebb, hogy ebben a hagyományban felfedezhető néhány olyan szál, amely a szövegprobléma iránti

³ „A whole novel, we must assume, has some sort of a determinate IC-structure, its ICs in turn consisting of still smaller ones, and so on down until we reach individual morphemes” (*A Course in Modern Linguistics*, New York, 1958: 557).

⁴ Nyelvészet és poétika, in: R. Jakobson: *Hang – jel – vers*, Budapest, 1969: 224 [a tanulmány dátuma 1960]. („A poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti.”)

⁵ Ezzel a szemantikai háttérrel értendő a szöveg következő meghatározása (Harweg 1968: 148): „ein durch ununterbrochene pronominale Verkettung konstituiertes Nacheinander sprachlicher Einheiten”.

⁶ „Where the interpretation of any item in the discourse requires making reference to some other item in the discourse, there is cohesion” (Halliday—Hasan 1976: 11).

érzékenységre utal, és később alkotóeleme lesz a Franciaországban is kibontakozó szövegnyelvészetnek. Négy ilyen irányt szeretnénk röviden megemlíteni:

a) A mondatfelépítés pszichológiai vizsgálata során megkerülhetetlen az üzenet kiinduló- és végpontjának, tehát a témának és a rémának a megkülönböztetése (utóbbi neve franciául gyakran *propos* = „mondanivaló”). Aligha szükséges arra utalnunk, hogy régebbi hagyományról van szó, amely a mondat logikai felépítésével szembeállította a „pszichológiai alanyon” és „pszichológiai állítmánynon” nyugvó tagolást.⁷ A mondat logikai struktúrája és kommunikatív perspektívája közötti konfliktussal részletesen foglalkozott a harmincas-negyvenes években Charles Bally, aki szerint „a nyelvtani alany és állítmány csak véletlenszerűen esik egybe a pszichológiai alannal és állítmánnyal.”⁸ Bally túllép a mondatok osztályozásán a kontextus felé, megmutatva, hogy a mondatot megelőző szövegdarab hogyan módosíthatja az értelmezést az aktuális kommunikációban.

b) A francia igei aspektus vizsgálatából kiindulva Émile Benveniste egy 1959-es tanulmányában⁹ két nyelvi univerzumot különböztet meg abban a tekintetben, hogy a nyelvhasználó milyen távolságot tart fenn önmaga és saját nyelvi üzenetének tartalma között. Ezt a tartalmat ugyanis kezelheti úgy, mint „történetet” (*histoire* vagy *récit*), amelybe mintegy nem avatkozik be¹⁰, de belehelyezheti az élő kommunikációba is, amelynek során mondandóját úgy alakítja, hogy kommunikációs partnerét befolyásolhassa — s ekkor a „történet” helyett a „diskurzus” („beszéd”, *discours*) világában mozgunk.¹¹ Benveniste elképzelése elsősorban a francia elbeszélő múlt idő (*passé simple*) sajátos működésén alapszik: ez az igeidő (amely a modern franciában csupán az irodalmi nyelvben használatos, miáltal a szóban forgó oppozíció is az irodalmi nyelvre korlátozódik) a

⁷ Ezt a szembeállítást világosan képviseli a klasszikus hagyományban pl. H. Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, Tübingen, ⁵1920: 124–125) vagy a prágai iskolában V. Mathesius (*On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English* [1928], in: J. Vachek (ed.): *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington, 1964: 61).

⁸ „le sujet et le prédicat grammaticaux ne correspondent qu’incidemment au sujet et au prédicat psychologiques” (Bally 1944: 73).

⁹ Les relations de temps dans le verbe français, in: Benveniste 1966: 237–250.

¹⁰ „présentation [...] sans aucune intervention du locuteur dans le récit” (Benveniste 1966: 239).

¹¹ „toute énonciation supposant un locuteur et un auditeur, et chez le premier l’intention d’influencer l’autre en quelque manière” (uo. 242). Figyelemreméltó, hogy a „történet” és a „diskurzus” Benveniste elméletében két „plan d’énonciation”-nak, mondhatnánk, nyelvhasználati síknak minősül. Az „énonciation” meghatározása Benveniste-nél a következő: „a nyelv működésbe helyezése egy egyéni használati aktus révén” („L’énonciation est [la] mise en fonctionnement de la langue par un acte individuel d’utilisation”, *Problèmes de linguistique générale* II. Paris, Gallimard, 1974, 80). Ez viszont összefügg a történetet jellemző 3. személy és a diskurzusban uralkodó 1./2. személy szembenállásával.

beszélő jelen világát elvben nem befolyásoló eseménysort mond el, s ebben közös az ógörög nyelv aorisztosz nevű igeidejével. Az eseménysor és a diskurzusvilág elemzése egyaránt feltételezi a mondat kereteinek túllépését, így az igeidők grammatikai vizsgálata volt az egyik lehetséges — és sikeres — út a szintaxistól a szövegnyelvészet felé.¹²

c) A nyelvi szintek közötti kapcsolat explicit feltérképezését a francia nyelv-tudományban — a prágai és az amerikai strukturalizmus eredményei nyomán — az elsők között végezte el Émile Benveniste, egy másik, 1962-es tanulmányában.¹³ A fonéma disztinktív jegyeitől a mondatig épülő hierarchia — ahol minden szintet az alatta elhelyezkedő szint disztribúciós szabályai alakítanak ki, és ugyanakkor minden szint a fölötte lévőbe integrálódik — logikusan veti fel a mondat fölötti tartomány, a szöveg problémáját. Benveniste válasza az, hogy a mondat, amely végtelenül változatos, és az alsóbb nyelvi szintek komponenseitől eltérően nincs „sem disztribúciója, sem használati szabálya”¹⁴, egy radikálisan más univerzumba vezet át, amely már nem a beszélő által felhasználható nyelvi jelrendszer, hanem az aktuális kommunikáció világa. Egy másik úton így eljutunk az elemző által oly nehezen megközelíthető, fentebb már bemutatott (és a fogalom említése nélkül a pragmatika problémájára utaló) „diskurzus”-világhoz s ezzel a mondat és a szöveg közötti határátlépés formális megalapozásához. Az élő kommunikáció természetesen a nyelvi rendszert is formálja: „*nihil est in lingua quod non fuerit prius in oratione*” (Benveniste 1966: 131).

d) Az irodalmi alkotást lehetővé tevő nyelvi tényezőkről legalább a XIX. század vége óta gondolkodnak rendszeresen Franciaországban. Olyan alkotóknál, mint Stéphane Mallarmé vagy Paul Valéry, ez a reflexió elsősorban a műalkotás egészének nyelvi formájára, teljességében szemlélt szövegfelépítésére vonatkozott, és előkészítette a nyelvészeti fogalmakra is épülő strukturális irodalom-szemléletet, amely Franciaországban a XX. század közepén alakult ki. Ezt a szemléletet tovább árnyalták a mitikus–folklorisztikus elbeszélések szekvenciátípusaiból levont tanulságok (pl. Claude Lévi-Strauss munkásságában). Így érthető, hogy az elbeszélés strukturális elemzésének elmélete az 1960-as években felveti azt a tipikusan szövegnyelvészeti problémát, hogy a szövegben a mondatok milyen funkciókat kaphatnak, hogyan viszik előre a történetet, és mennyi-

¹² A Benveniste által javasolt megkülönböztetés hamar ismertté vált; új elemekkel bővítve népszerűsítette H. Weinrich (*Tempus: besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart, 1964). Az ekkoriban születő francia narratológia, amely bizonyos értelemben szövegnyelvészetként jött létre, az „elbeszélt történet” és a „történet elmondásának módja” közötti különbségtételre foglalta le a benveniste-i terminusokat, l. már Todorov 1966: 126. Mindezekről vö. Skutta F.: *Aspects linguistiques de l'analyse du récit*, *Studia Romanica Univ. Debreceniensis*, Series Linguistica 5. 1987: 93–95.

¹³ *Les niveaux de l'analyse linguistique*, in: Benveniste 1966: 119–131.

¹⁴ „les phrases n'ont ni distribution ni emploi” (Benveniste 1966: 129).

ben utalnak annak hátterére és körülményeire. Idézzük fel Roland Barthes kérdését: milyen „nyelvtan” szerint kapcsolódnak össze a különböző szövegegységek a narratív szintagmában, és milyen szabályoknak engedelmessé válnak funkcionális kombinatorikájuk?¹⁵

3. Orientációk a mai francia szövegnyelvészetben

Rátérve a francia szövegnyelvészet mai problematikájára, érdemes utalni egy lexikon előszavára, ahol a kötet szerkesztői megjegyzik, hogy bár a szövegnyelvészet nemzetközi diszciplínává lett, és a különböző áramlatok egyre inkább „tudnak egymásról”, a kérdésfeltevések és a terminológiák mégsem feltétlenül azonosak a különböző nyelvterületeken folyó kutatásokban (Charaudeau—Maingueneau 2002: 8). E rövid áttekintés utolsó fejezetében éppen olyan vizsgálatokat szeretnénk bemutatni, amelyek különféle, főként a hagyományban gyökerező okokból előtérbe kerültek a francia nyelvterületen folyó kutatások utóbbi harminc évében. Az persze kétségtelen, hogy a szövegnyelvészet nem csupán polgárjogot nyert Franciaországban is, de a pragmatikai kutatásokkal ötvözve fontos és divatos nyelvészeti diszciplínává vált. Ezzel hozható összefüggésbe — s persze a benveniste-i örökséggel —, hogy egyre inkább beszélnek a zártságot implikáló *texte* helyett magáról a szövegalkotó beszédről, a *discours*-ról: a „diskurzus-elemzés” (*analyse du discours*) a szövegelemzésnél általánosabb kérdéseket is felvet, nevezetesen a cselekvésként értelmezett beszéd vonatkozásában.¹⁶

A hagyományos indíttatású, vagyis főképp a belső szövegkohéziót vizsgáló szövegnyelvészet részterületei közül — úgymint anafora, tematikus progresszió és konnektorok¹⁷ — a francia szövegnyelvészet a legárnyaltabb leírást az *anaphora* fajtáiról és működéséről adja. A rendszeres vizsgálatok kezdetei az 1980-as évekre nyúlnak vissza, ami ugyan más nagy nyelvterületek ilyen témájú kutatásaihoz viszonyítva kissé megkésettnek tűnhet, ám időközben a francia nyelvről szóló és franciául írott munkák egyre gazdagabb leírásokat eredményeztek, melyek ugyanakkor ötvöződhetnek olyan rokonterületek vizsgálatával, mint a referencia általánosabb kérdései, a határozottság fogalma vagy az anafora és a deixis

¹⁵ „Comment, selon quelle « grammaire », ces différentes unités s’enchaînent-elles les unes aux autres le long du syntagme narratif? Quelles sont les règles de la combinatoire fonctionnelle?” (Barthes 1966: 11–12).

¹⁶ Erről vö. különösen Charolles—Combettes 1999: 90–91.

¹⁷ *Anaphore, progression thématique, connecteurs* — e három terület szerepel az egyik legkiválóbb mai francia leíró nyelvten szövegnyelvészeti fejezetében (Riegel—Pellat—Rioul 1994: 603–623).

kapcsolata.¹⁸ Mindezen témák tanulmányozásához a francia kutatók természetesen felhasználták a külföldi — főképp elméleti — szakirodalmat, azon belül pedig leginkább az angol nyelvű munkákat, melyeket aztán a francia nyelv sajátosságaira alkalmazva fejlesztettek tovább.

Az eltelt harminc év során francia nyelvterületen végzett anaforakutatás három jeles képviselőjét érdemes kiemelnünk, bár a nevek sora folytatható lenne. A nyolcvanas években jelentkezett ilyen tárgyú tanulmányokkal Georges Kleiber és Michel Charolles, majd a kilencvenes évek elejétől Denis Apothéloz, ők egyébként mindhárman foglalkoznak a referencia és a szövegkohézió kérdéseivel is, valamint szemantikával (elsősorban Kleiber), illetőleg pragmatikával, s ez bizonyára hatással volt az anafora általuk adott leírásaira. Megemlíthetjük továbbá, hogy az angol nyelvű szakirodalomból is főként a pragmatikai és kognitív irányokat követő nyelvészeti tanulmányokat idézik, ugyanakkor Apothéloz 1995-ös könyvében részletes és elismerő fejezetet szentel a Halliday—Hasan megalkotta klasszikus szövegnyelvészeti munkának.¹⁹

Az itt következőkben a francia kutatások jellegzetességeit nem elsősorban az egyes szerzők vagy művek szerint kívánjuk bemutatni, hanem inkább a vizsgált kérdések és az elért eredmények áttekintése révén.

Georges Kleiber egy 1988-as tanulmányának már a címében felveti, hogy lehetséges-e az anafora általános meghatározása, majd pedig az anaforakutatás három fontos területét jelöli meg: az anafora fogalmának definíciója, az anaforikus kifejezések osztályozása, valamint e — referenciálisan hiányos, ezért nem önálló — kifejezések „feloldása” (*résolution*), vagyis referenciájuk azonosítása a kontextus segítségével (Kleiber 1988: 1). Az *ALFRED est soûl. II a bu du schnaps* [Alfréd részeg. Pálinkát ivott.] mondatsorból kiindulva Kleiber meghatározza az *anafora prototípusát*, miszerint az anafora olyan eljárás, melynek során az anaforikus névmás (*il* = ő) referenciáját a korábbi szövegkörnyezetben fellelhető névszói antecedens (*Alfred*) révén azonosíthatjuk, mivel a két nyelvi elem között korreferencia áll fenn; e meghatározás szerint tehát az anafora a szövegben már említett referens „újra említése” (*reprise*) (Kleiber 1988: 1). E „megnyugtató” anafora-kép után a tanulmány a definíció valamennyi pontját megkérdőjelezi, és arra a végkövetkeztetésre jut, hogy több irányban módosítani, illetőleg tágítani kell az anafora meghatározását, elsősorban kognitív megfontolások alapján.

A kutatások tehát egyrészt az anaforikus kifejezéseket veszik célba, másrészt a „feloldásokra” vonatkozó kérdéseket, közelebbről az antecedens explicit voltát

¹⁸ Jól tükrözi ezt az első reprezentatív gyűjteményes kötet az anafora „területeiről”: Kleiber—Tyvaert (éds.) 1990.

¹⁹ Apothéloz 1995: 99–156. A szerző egyúttal bemutatja az angol és a francia szövegkohéziós elemek és eljárások közötti eltéréseket, különösen a helyettesítés és az ellipsisz terén.

és az anaforikus kifejezéssel fennálló szemantikai és referenciális viszonyát elemzik.

Itt közbevetőleg érdemes megemlítenünk, hogy az antecedens általi „feloldást” érintő kérdéskör kapcsán elég korán kialakult egy önálló terület, nevezetesen a *katafora* vizsgálata, amely a francia nyelvű szakirodalomban hamarosan le is vált a további anaforakutatásról, és amely szinte egyetlen kutató, Marek Kęsik nevéhez fűződik. Kęsik *La cataphore* című 1989-es könyve a francia nyelv alapján meggyőzően bizonyítja, hogy bár a referenciálisan hiányos — kataforikus — elem és a rákövetkező „feloldás” viszonya látszólag csak a művelet irányában különbözik az anaforától, valójában „a katafora nem egyszerűen fordított anafora”, hanem e két művelet kiegészíti egymást (Kęsik 1989: 153), ugyanis míg az antecedens gyakrabban utal személyre, a „rákövetkező elem” (*subséquent*²⁰) inkább eseményeket, tényállásokat képvisel, s ez befolyásolja az utaló névmások / főnévi csoportok jellegét is (Kęsik 1989: 153).²¹

Visszatérve immár az anafora vizsgálatára megállapíthatjuk, hogy a francia szakirodalom irányultsága kettős. Egyrészt követi a hagyományosabb felfogást, amennyiben szófajok szerint osztályozza az anaforikus kifejezéseket, a jelenséget magát pedig — az anafora révén megvalósuló referenciális folytonosságának köszönhetően — a szövegkohézió lényegi elemének tekinti. Másrészt viszont az 1990-es évektől kezdve hangsúlyeltolódás történik mindkét tekintetben, ugyanis a kutatások kiemelnék és alaposabban elemeznek bizonyos anaforátípusokat, főként épp azokat, melyek kohéziós szerepükön túl a szöveget előre vivő képességgel rendelkeznek. További kettősség figyelhető meg kutatás-módszertani szempontból: a kifejezések osztályozásakor a nyelvészek — így Kleiber vagy Charolles — leggyakrabban introspekció révén, konstruált példákkal támasztják alá érveiket, máskor viszont — elsősorban Apothélosz — kiterjedt korpuszelemzést végeznek.

Az itt következőkben a francia kutatásoknak főképp a hagyományos felfogáson túlmutató jellegzetességeit kívánjuk vázolni.

Az anaforikus kifejezések osztályozása során a kutatók megkülönböztetett figyelmet szentelnek bizonyos névmási és főnévi anaforáknak, és ezek vizsgálatán keresztül jutnak el az anafora jelenségének tágabb meghatározásához. Így Kleiber elsősorban épp a prototipikus *il* személyes névmás szemantikai–pragmatikai elemzésével állapítja meg, hogy a referenciális feloldás szempontjából a

²⁰ Kęsik 1989: 37.

²¹ A különbségekkel szemben az anafora / katafora mint szövegen belüli (az iránytól függetlenül szemlélt) utalástípusok hasonlóságát hangsúlyozzák a következő — mindkét jelenségre utaló — terminusok: *diaphore* (Maillard 1974: 57), *endophore* (Kleiber 1988: 2, ez utóbbi forrása Halliday–Hasan 1976: 33), valamint az antecedent és a „rákövetkező elemet” közösen megnevező olyan kifejezések, mint „forrás” (*source*) vagy „értelmező” (*interprétant*).

tényleges, szövegszerű antecedens nem alapkövetelmény, hanem csak az egyik lehetséges megvalósulása egy általánosabb értelmezési feltételnek, amelynek döntő eleme a beszélők tudatában, vagyis „közvetlen emlékezetében” rendelkezésre álló, könnyen hozzáférhető, ún. „kiugró” (*saillant*) referens; ez a felismerés pedig lehetővé teszi egy új kategória, az *anaphore mémorielle* bevezetését (Kleiber 1994: 25–28). Ily módon Kleiber egységes keretben tárgyalja egyrészt a hagyományosan elkülönített anaforát és deixist, másrészt a referens fizikai, illetve emlékezeti jelenvalóságát mint az értelmezés feltételét.

Az anaforikus kifejezés és a szövegszerű antecedens közötti viszony egyik különleges esete a főnévi anaforák osztályába tartozó *associatív anafora*, amely kitüntetett helyet foglal el Charolles és Kleiber munkásságában; ez utóbbi hatalmas összefoglaló művet adott közre a témában (Kleiber 2001). Mint ismeretes, az assziociatív anafora főképp abban tér el az anafora prototipikus esetétől, hogy az anaforikus kifejezés és az antecedens között nem korreferencia, hanem „referenciális szétválás” (*disjonction référentielle*) áll fenn (Charolles 1990: 122), hiszen a *Beértünk EGY FALUBA. A templom a dombtetőn állt.* típusú mondat-sorokban az anaforikus viszony mindkét tagja önálló referensre utal. Ám az, hogy a két elem a beszélők tudatában — nyelvi és világismeretük révén — mégis viszonylag könnyen összekapcsolódik, lehetővé téve az anaforikus határozott főnév referenciájának azonosítását, feltételez bizonyos szemantikai-referenciális — általában érintkezésen nyugvó — kapcsolatokat, melyek rendszeres leírása az anaforakutatás feladata. Charolles és főleg Kleiber igen részletesen tárgyalják e kapcsolatok fajtáit²², egyben felhasználva a „sztereotípiá” és „forgatókönyv” fogalmakat a beszélők értelmezési stratégiáinak elemzésére.

Az előző elméleti kutatásokhoz képest némileg más irányt képvisel Denis Apothéloz korpuszelemzésre épülő vizsgálata: ő ugyanis nem elsősorban az anaforatípusokat jellemzi, hanem azt keresi, mi indokolhatja egy szövegben egy bizonyos (bármely típusú) anaforikus kifejezés alkalmazását. A kutató érdeklődése itt azonban nem egyszerűen a kifejezéshez kapcsolódó antecedensre tevődik át, hanem a *tágabb kontextusra*, célja pedig azoknak a *paramétereknek* a felállítása, melyek igazolhatják vagy legalább valószínűsíthetik a szöveg létrehozójának választását. Apothéloz kifejti, hogy az anaforikus kifejezés megválasztása egyaránt függ a közvetlenül megelőző és a rákövetkező kontextustól, hiszen egy-egy reprezentációs konfiguráció (*configuration de la représentation*) egy már folyamatban lévő konfigurációra támaszkodik, és egy újabbat eredményez (Apothéloz 1995: 159). A kontextus pontos leírása érdekében elkészül az ún. „leíró jegyek” (*descripteurs*) listája, amely mintegy huszonöt tételben foglalja össze mind az anaforikus elem, mind a bal- és jobboldali kontextus formai-funkcionális jellemzőit, többek között olyanokat is, mint a referens említéseinek száma és az

²² Vö. *anaphore méronymique / locative / actancielle / fonctionnelle* (Kleiber 2001).

említések között lévő távolság, további (esetleg zavaró) referensek felidézése stb. (Apothélosz 1995: 164–182). A vizsgálat eredményeként megállapíthatók bizonyos használati tendenciák a leggyakoribb anaforikus kifejezések terén (személyes névmás, határozott névelővel, illetve mutató determinánssal bevezetett főnév).

A különbségek ellenére mindhárom szerző munkásságában közös vonás, hogy az anaforát nem pusztán szövegkohéziós eljárásként definiálják, bár kétségtelenül ez marad az elsődleges funkciója. Apothélosz azonban az anaforát a dinamikus, előre tekintő szövegalkotás eszközének tartja, amely tehát nem kizárólag a korábbi szövegrészekhez kapcsol egy referenciálisan hiányos elemet, hanem az illető elem kiválasztásával előkészíti és befolyásolja a későbbi szövegrész alakulását (Apothélosz 1995: 160–161). Sőt bizonyos anaforatípusokban — így épp az asszociatív anafora esetében is — az anaforikus kifejezés eleve alkalmas új referens bevezetésére, s ezért a tisztán tematikus értékű prototipikus anaforával szemben az asszociatív anafora különös „hibrid” jelenség: antecedense révén fenntartja a témát, de maga az anaforikus kifejezés rematikus, új információt vezet be, s ezzel érdekes és gazdaságos tematikus progressziót valósít meg (Kleiber 2001: 13–14).

Összességében megállapítható, hogy a francia anaforakutatásokban jól ötvöződnek a hagyományosabb grammatikai és az újabb pragmatikai–kognitív leírási elvek, a kutatók pedig — s ennek szükségességét leginkább Kleiber hangsúlyozza — igyekeznek kialakítani a helyes arányokat a kétféle megközelítés között.

A szövegnyelvészet kialakulása és hatókörének kiterjesztése a legkülönbözőbb — szóbeli és írott, nem irodalmi és irodalmi — szövegekre természetesen felvetette a szövegek osztályozásának kérdését. A kérdés annyiban nem új, hogy az irodalmi szövegeket már az ókori retorika próbálta valamilyen csoportosítás alá vonni, a modern *szövegtipológia* azonban építhet a nyelvtudományban kidolgozott fogalmakra és formális meghatározásokra. A szövegfajták intuitív elkülönítésének verifikációjához hasznosnak bizonyult nevezetesen a kommunikatív perspektíva megvalósulásának vizsgálata, pontosabban annak megállapítása, hogy a szövegben hogyan jön létre a „tematikus előrehaladás” (*progression thématique* az elfogadott terminus szerint). A francia szakirodalomban szokásossá vált ezen az alapon a narratív, argumentatív és deskriptív szövegtípus megkülönböztetése, amelyek a tematikus előrehaladás három fajtájával jellemezhetők.²³ Leegyszerűsített képletekkel, ahol a betűcsoportok az egymást követő mondatok „téma → réma” lépéseit jelölik: a narratív szöveg a téma állandóságára épül (állandó cselekvő, pl. irodalmi hős egymást követő cselekvéseiről szól: XY + XZ + XW... – *progression à thème constant*); az argumentatív szövegben

²³ A kutatások és eredmények legvilágosabb összefoglalását l. Riegel—Pellat—Rioul 1994: 608–610.

„egyszerű lineáris előrehaladást” találunk (az érvelés „fokról fokra” lép, a réma így folytonosan a következő mondat témájává lesz: $XY + YZ + ZW \dots$ – *progression linéaire simple*); a deskriptív szöveg „hasadó” vagy „származtatott” témákkal dolgozik (ezek egy „hipertémáról” ágaznak le, s mindegyikükhöz külön réma csatlakozik, ahogyan a leírás darabjaira bont egy tárgyat, egy teret: X hipertéma esetén tehát az előrehaladás $X_1Y + X_2Z + X_3W \dots$ – *progression à thèmes dérivés*).

Miközben a francia szövegnyelvészek ilyen módon igyekeztek a szöveg „tartalmának” érzett jellegzetességeit precízebben megragadni a szövegelemek elhelyezkedésének és formális viszonyainak felderítésével, természetesen szembekeverültek azzal a nehézséggel, hogy a választott kritériumok szempontjából a szövegek heterogénnek, esetenként atipikusnak mutakozhatnak. Gazdag példanyagon mutatja ezt be Jean-Michel Adam, aki saját elemzése nyomán mind szkeptikusabbá lesz egy pontos szövegtipológia lehetőségét illetően. Igaz, hogy maga is kísérletet tesz a tipologizálásra a mondatok közötti szintaktikai és szemantikai kapcsolatok alapján, ahol jelentős szerep jut a retorikai eljárásoknak, valamint az összekapcsoló és az összefoglaló elemek számbavételének (Adam 1992); ugyanakkor azonban felhívja a figyelmet a dialógus és a drámaszöveg heterogén aspektusaira. Mivel „minden szöveg túlságosan heterogén valóságot képez ahhoz, hogy szoros definíció határai közé lehessen foglalni”²⁴, javaslata az, hogy teljes és zárt szövegek helyett (narratív, argumentatív stb.) *szekvenciák* legyenek a kutatás tárgyai (Adam 1992: 20–28; Adam 1999: 82–84). Ezzel nem csupán a „vegyes típusú” szövegek problémája lesz könnyebben megoldható, hanem — inkább már Adam 1999-es könyvében — szinte észrevétlen fordulat történik (a fentebb már felvázoltak jegyében) a *texte*-től a *discours* irányába. „A diskurzusfajtáktól a szövegekig”: ez a könyvcím a társadalmi praxisból kiinduló osztályozás igényét jelzi. A kommunikációs szükségletek valóban a legkülönbözőbb szövegfajtákat szülik (mint szónoki beszéd, újsághír, találós kérdés), és a diskurzuselemzés feladata ezek tipikus jegyeinek felfedezése, összefüggésben „szociodiskurzív” (Adam 1999: 37) eredetükkel. „Diskurzusról beszélni annyi, mint a szöveget rányitni egy olyan helyzetre, amelyben a nyelvi megnyilatkozás és interakció mindig egyedi formában valósul meg, s ugyanakkor arra az interdiskurzivitásra, amelybe minden szöveg beletartozik, elsősorban a diskurzusfajták révén.”²⁵

²⁴ „chaque texte est une réalité beaucoup trop hétérogène pour qu’il soit possible de l’enfermer dans les limites d’une définition stricte” (Adam 1992: 19).

²⁵ „Parler de discours, c’est ouvrir le texte, d’une part, sur une situation d’énonciation-interaction toujours singulière et, d’autre part, sur l’interdiscursivité dans laquelle chaque texte est pris – en particulier celle des genres” (Adam 1999: 40); vö. (egy főként konkrét elemzéseket tartalmazó műben) Adam 2005: 28–29.

Hogy az egyes szöveg-, illetve diskurzustípusok milyen sajátos problémákat vethetnek fel, azt persze a kutatók egyenlőtlenül, bizonyos preferenciákkal tanulmányozták; mindenesetre a fent említett előzmények miatt is különös gondot fordítottak az *elbeszélő szövegekre*, ezeken belül pedig az „előtérnek” és „háttérnek” nevezett „síkok” (*plans*) váltakozására, amelyet elsősorban az igeidők jelenítenek meg. Ez a magva Bernard Combettes szövegszerveződésről szóló munkájának (1992), amelynek középpontjában az idő leképezése áll. A szekvencialitás a szövegtipológiai megfontolásokhoz képest Combettes tanulmányában kevésbé absztrakt módon — mondhatnánk, bizonyos mértékig ikonikusan — jelenik meg, hiszen az elbeszélő szöveg időbeli lefutása alapvető szerepe szerint tükrözi az elbeszélő időt; ehhez az „első síkhoz” (*premier plan*) képest ismerhető fel a külső időt nem követő „második sík” (*second plan*, Combettes 1992: 8): leírás, környezetrajz, általában a helyzetet jellemző kommentár. Az eseményeket kronologikusan ábrázoló irodalmi múlt idő (*passé simple*, l. Fentebb), az állapotot / hátteret jelentő „folyamatos múlt” (*imparfait*) és a mindennapi nyelvben eseménymondó, az irodalmi elbeszélésben hangsúlyozottan a jelenhez kapcsolt „összetett múlt” (*passé composé*) játéka már nem a hagyományos stilisztika, hanem a szövegnyelvészet dimenziójában helyezkedik el, és ezt mondhatjuk a szabályok áthágásának tárgyalásáról is. Combettes megmutatja, hogy az igeidők közötti aspektuális különbségeket a szövegalkotó bizonyos szabadsággal állíthatja a szöveg megszervezésének szolgálatába (a kommentárban is lehetnek rövidebb elbeszélések, a főszál is ábrázolhat ismétlődést vagy szokást, az igeidő szokásos értékének módosításával): a szerző megfogalmazása szerint az időben elhelyezkedő tartalmakra vetett „tekintet” (*vision*) és a szó szoros értelmében vett kronológia nem esik feltétlenül egybe (Combettes 1992: 137–148). Combettes munkája szerencsés kézzel, konkrétan mutatja meg a történetmondó szubjektum — a benveniste-i „diskurzus” — szükséges jelenlétét a történetmondásban, és ez elméletileg is továbbgondolható hozadéka.²⁶

Az anaforikus kötés válfajai, a tematikus progresszió, az elbeszélő szöveg síkváltásai és síkjainak viszonya mind olyan relációk, amelyek hozzájárulnak a szöveg koherenciájához, szemantikai egészként történő értelmezésének lehetőségéhez. Felmerül azonban az a kérdés, hogy a szöveg megértése valójában mennyiben múlik a benne kifejezett koherenciaviszonyokon, és mennyiben még valami máson, ami a szöveg *interpretálásának magatartásával* függhet össze, nevezetesen azzal, hogy milyen szándékot tulajdonít a szöveg létrehozójának és milyen rendeltetést a szövegnek. A kérdésfeltevést az a pragmatikai elv motiválja, hogy a dekódoló a szöveg értelmezése során szüntelenül feltételezéseket alkot és ellenőriz (majd elfogad vagy elvet) a szöveg jelentésére vonatkozóan;

²⁶ „A síkokra bontás módját nem a szövegen kívüli világ írja elő („Le découpage en plans n’est pas imposé par le référent extérieur au texte”, Combettes 1992: 12).

eközben a nyelv ismeretén kívül szüksége van a világ ismeretére, valamint arra, hogy a szöveghez egyfajta „globális intencionalitás” hipotézisével közeledjék.²⁷ Ezt a problematikát egy bizonyos értelemben programadó tanulmány nyomán vetjük fel itt: Jacques Moeschler (1996) szerint az értelmezés folyamata során összekapcsolódnak az előzetes hipotézisek, a beszélőnek tulajdonított „lokális intenció” elképzelése és a diskurzusnak, illetve az egyes diskurzusfajtáknak tulajdonított „globális intenció”²⁸ képe (Moeschler 1996: 321). Ezekkel a reflexióival — amelyeket elsősorban a szöveg időviszonyainak felfejtésére vonatkoztat — Moeschler konkrétabbá teszi a szövegnyelvészet „kommunikatív” aspektusát.²⁹

A mondottakat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a francia szövegnyelvészet — és ma már egyúttal: diskurzusnyelvészet — szervesen épül a francia nyelvtudomány korábbi eredményeire, és az utóbbi évtizedekben érzékenyebbé váló reakcióival előkelő helyet vívott ki magának a nemzetközi kutatások spektrumában. Kérdésfeltevésai nemcsak pertinensek, de sok tekintetben távolabbra mutatók, válaszai gyakran filozofikusak, és a szöveg komplex modelljének kidolgozása révén mintát nyújthatnak más diszciplínáknak is.

Irodalomjegyzék:

- Adam, Jean-Michel 1992. *Les textes: types et prototypes*. Paris: Nathan.
Adam, Jean-Michel 1999. *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan.
Adam, Jean-Michel 2005. *La linguistique textuelle*. Paris: Armand Colin.
Apothélosz, Denis 1995. *Rôle et fonctionnement de l'anaphore dans la dynamique textuelle*. Genève—Paris: Droz.
Bally, Charles 1944. *Linguistique générale et linguistique française*. Bern: Francke.

²⁷ Ennek az elvnek korábbi megfogalmazására idézhetjük de Beaugrande—Dressler (1981: 9) „elfogadhatósági” elvét: „die Einstellung des Text-Rezipienten, einen kohäsiven und kohärenten Text zu erwarten, der für ihn nützlich oder relevant ist”. Hasonló jellegű Charolles (1988: 55) megjegyzése: a koherencia szükséglete „a diskurzus befogadásának egyfajta a priori formája” („une sorte de forme a priori de la réception discursive”).

²⁸ „une intentionnalité globale nécessairement attribuée au discours” (Moeschler 1996: 318).

²⁹ Az értelmező által alkotott hipotézisekkel kapcsolatban („le processus d’interprétation est un processus de formation et de confirmation d’hypothèses”, Moeschler 1996: 317) emlékeztessünk J. J. Katz és J. A. Fodor klasszikus tanulmányára a szemantikai értelmezés folyamatáról (The Structure of a Semantic Theory, *Language* 39 [1963], 170–210).

- Barthes, Roland 1966. Introduction à l'analyse structurale des récits. *Communications* 8: 1–27.
- Beaugrande, Robert-Alain de—Dressler, Wolfgang Ulrich 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Benveniste, Émile 1966. *Problèmes de linguistique générale* I. Paris: Gallimard.
- Charaudeau, Patrick—Maingueneau, Dominique (éds.) 2002. *Dictionnaire d'analyse du discours*. Paris: Seuil.
- Charolles, Michel 1988. Les études sur la cohérence, la cohésion et la connexité textuelles depuis la fin des années 1960. *Modèles linguistiques* X, 2: 45–66.
- Charolles, Michel 1990. L'anaphore associative. Problèmes de délimitation. *Verbum* XIII, 3: 119–148.
- Charolles, Michel—Combettes, Bernard 1999. Contribution pour une histoire récente de l'analyse du discours. *Langue française* 121: 76–116.
- Combettes, Bernard 1992. *L'organisation du texte*. Metz: Université de Metz.
- Halliday, M. A. K.—Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Harris, Zellig S. 1952. Discourse Analysis. *Language* 28: 1–30.
- Harweg, Roland 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Wilhelm Fink.
- Kęsik, Marek 1989. *La cataphore*. Paris: PUF.
- Kleiber, Georges 1988. Peut-on définir une catégorie générale de l'anaphore? *Vox Romanica* 47: 1–13.
- Kleiber, Georges 1994. *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Kleiber, Georges 2001. *L'anaphore associative*. Paris: PUF.
- Kleiber, Georges—Tyvaert, Jean-Emmanuel (éds.) 1990. *L'anaphore et ses domaines*. Metz: Université de Metz—Paris: Klincksieck.
- Maillard, Michel 1974. Essai de typologie des substituts diaphoriques. *Langue française* 21: 55–71.
- Moeschler, Jacques 1996. Ordre temporel, narration et analyse du discours. *Cahiers de linguistique française* 18: 299–328.
- Riegel, Martin—Pellat, Jean-Christophe—Rioul, René 1994. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- Todorov, Tzvetan 1966. Les catégories du récit littéraire. *Communications* 8: 125–151.

5.

A konnektor mint diskurzusjelölő-osztály tárgyalásmódjai¹

CSÜRY ISTVÁN

0. Elöljáróban

A konnektor problematikáját jelen tanulmány szerzője vezette be az Officina Textologica körüli kutatóprogram témáinak körébe. A sorozat ötödik számában megjelent cikke (Csüry 2001), valamint tizenharmadikként kiadott kötetének első fejezete (Csüry 2005: 9–30) már tartalmaz terminológiai és fogalmi áttekintést a konnektorról. Ez természetesen egy olyan — más keretek között már bevett módon használt — fogalom kritikai áttekintését és átvételét jelentette csupán, mely a magyar szövegtani irodalomban korábban sem volt teljesen ismeretlen, de amelynek a debreceni kutatóprogram eredetileg nem szánt különösebb szerepet. Miután a szerző mai álláspontjával a fent jelzett áttekintések alapvetően megegyeznek, a rájuk tett utalás mellett most egy szűkebb kérdéskör vizsgálatával kíván hozzájárulni e kötet céljainak megvalósításához.

Kiindulásképpen három tisztáznivalónk van. Az első a konnektorkutatás és a szemiotikai szövegtan viszonya. Ennek a kérdésnek a kimerítő tárgyalása túlnő e tanulmány keretein, ezért csak annyit lehetséges megjegyezni, hogy ez a keretdiszciplína optimálisnak látszik a konnektorjelenségek vizsgálatának céljaira (sőt: enélkül nem is képzelhető el, ha következetesen kitartunk a rá jellemző teljességigény mellett). A konnektorok a szöveg szerkezetének és főleg értelmének meghatározó elemei. Funkcióik, hatásuk nem redukálhatók más elemekéire, jelenségekéire, ugyanakkor több tudományterület együtt illetékes releváns sajátosságaik rendszerének megragadásában. Az a tény tehát, hogy a konnektorszakirodalom jelentős része nem tűnik érzékenynek olyan szövegszerkezeti és szöveg-jelentéstani kérdések iránt, amelyeket a szemiotikai szövegtan — eddigi fő orientációiból ítélve — elsődlegesnek tart, más részről pedig a (szemiotikai) szövegtan sem okvetlenül helyezi középpontba a konnektorokat, nem tekintendő a tárgy lényegéből fakadó szükségszerűségnek.

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

A tanulmány írása során a szerző a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatását élvezte.

A második kérdés a *konnektor* és a *diskurzusjelölő* fogalmaknak egymáshoz való viszonya. Ennek a területnek a terminológiai és rendszerezésbeli sokfélesége közzismert; jelen kötetben Furkó Péter tanulmánya szolgál hozzá adalékokkal. Utalva a fönt hivatkozott munkákban foglalt osztályozási javaslatra szorítkozunk annak megállapítására, hogy a diskurzusjelölő terminus egy globális kategória megnevezésére tűnik alkalmasnak, melyet célszerűnek látszik alosztályokra bontani. Így a konnektor kategóriája ilyen alosztálynak, a diskurzusjelölők egy fajtájának fogható fel. Bár átmenetek és határesetek léteznek a konnektor és a nem-konnektor diskurzusjelölők között, sőt maga a konnektor elnevezés is vethet fel kifogásokat, alapos érvek szólnak amellett, hogy sajátos szövegtani–diszkurzív kategóriaként tekintünk rá.

Végezetül leszögezendő, hogy itt és most a konnektor-szakirodalomnak leginkább csak egy szegmensével: a francia nyelven publikált kutatásokkal fogunk foglalkozni.² Ez ugyanis egy jól körülhatárolt, markáns irányokat mutató, mennyiségében és eredményeiben is jelentős terület, melynek azonban korlátozott — vagy legalábbis egyenlőtlen — a kisugárzása, miközben a magyar szövegtani kutatások számára is fontos tanulságokkal szolgálhatna. Ezért is zárjuk a tanulmányt a konnektornak a magyar szakirodalombeli sorsára vonatkozó kitekintéssel.

1. A konnektorok szakirodalmáról általában

A konnektor-szakirodalom, ha úgy tetszik, bőséges, ámde ez a bőség aszimmetriát mutat mind a területi megoszlás, mind pedig a megközelítésmódok tekintetében. Ráadásul a konnektor terminus használata önmagában messze nem jelenti azt, hogy egy és ugyanazon tárgyról van szó az egyes esetekben.³ Sokan nem is látszanak tudomást venni jelentésének bizonytalan voltáról, s arról, hogy ez a terminus nem tartozik a nyelvtudomány különböző területeinek és irányainak közös alapszókincséhez. Eleve tisztázatlannak bizonyul a konnektor státusza: nem világos, hogy valamilyen lexikai osztály (szófaj) alternatív megnevezésére szolgál, vagy valamely mondatrészére, vagy valami egészen mást kellene értenünk alatta (s hogy mit, az persze még inkább nyitott kérdés). Ami pedig az egyes konnektorok, illetve előfordulásaik értékének értelmezését és az ennek megállapítására használt módszereket illeti, ritkák az olyan munkák, melyek kategóriák (rendszerbe foglalt osztályok) részeként tekintenének rájuk; leginkább többé-kevésbé különálló esetek vizsgálatával találkozunk. Ehhez társulnak a be-

² A francia szakirodalomról mondtak megegyeznek a témáról francia nyelven publikált tanulmány megállapításaival (Csúry 2010).

³ A konnektor terminus bizonyos (nyelvészeti és logikai) alkalmazásaival itt nem is foglalkozunk.

mutatott elemzések statisztikai és pszicholingvisztikai alapjainak problémái, az érveléshez felhasznált adatok és a bizonyítéknak tekintett megfigyelések jellege.

A francia nyelven megjelent szakirodalmat tanulmányozva az a benyomásunk alakulhat ki, hogy a konnektor megközelítései csak részleges és hiányos leírást adnak erről a kategóriáról és a hozzá kapcsolódó jelenségekről. Ez a hiányosság pedig egyenesen nyelvi tények félreismeréséhez is vezethet.⁴ Ezért — amint az alábbi kritikai egybevetés ezt bizonyítani szándékszik — egy szintetikus megközelítésmód lehet csak igazán alkalmas arra, hogy a konnektorok leírásának lényegi javulását eredményezze az érintett tudományterületeken.

2. A kritikai összehasonlítás szempontjai

A következőkben a konnektorról a diskurzus jelentését (és felépítését) tárgyaló francia nyelvű szakirodalomban fellelhető elméletek/leírások összehasonlító kritikai bemutatásának vázlatát adjuk.

A többé-kevésbé jelentős eltérések mellett figyelemreméltó e munkák számos közös pontja (a hivatkozások terén); ilyen például a Grice-féle „konvencionális implikaturák” valamilyen formában való megjelenése.

A következő szempontok szerint végezzük el az összehasonlítást:

- a) a konnektor egyes felfogásait, értelmezéseit bevezető vagy ezeket munkáikkal szemléltető szerzők és műveik;
- b) kutatásaik célja mint a konnektorfelfogás szempontjából meghatározó tényező;
- c) az alkalmazott elemzési módszerek;
- d) a tanulmányozott konnektorok;
- e) az elemzett és/vagy bizonyítéknak tekintett adatok jellege és mennyisége;
- f) a kapott eredmények (a konnektorjelenségekről tett megfigyelések és a rájuk vonatkozó magyarázatok) jellege és érvényességük, alkalmazhatóságuk köre;
- g) a konnektorhasználat figyelmen kívül hagyott aspektusai/kérdései;
- h) a következtetések empirikus megalapozottsága és érvényessége (a konnektorok tekintetében);
- i) más elméletekkel/leírásokkal való terminológiai kompatibilitás.

⁴ Erre egy példát Jayez ad (1985: 24–25) a fr. *au contraire* konnektor Danjou-Flaux-féle elemzését bírálva (1983).

3. A konnektorok a francia nyelvészeti és pragmatikai kutatásokban

3. 1. Argumentáció a nyelvben

Ez a nem igazságfeltételeken alapuló (nem verikondicionális) jelentéstani elmélet fejlődésének különböző stádiumaiban más-más néven vált ismertté (ami persze nem pusztán névváltást jelent): integrált pragmatika, argumentációelmélet, illetve — legújabban — a szemantikai tömbök elmélete (théorie des blocs sémantiques, TBS). Oswald Ducrot, Jean-Claude Anscombre, munkatársaik és tanítványaik munkáiról van szó.⁵ Számos kötet és tanulmány közül kiemelendő Anscombre és Ducrot (1983), Ducrot (1980, 1984), Ducrot et al. (1980). A kutatások célja elméleti természetű: a pragmatika nyelvi meghatározottságának (vagy, ha úgy tetszik, a nyelv pragmatikai determináltságának) és a diskurzus szemantikai szerveződése alapjainak leírása, a (technikai értelemben vett) érvelés mint alapvető szemantikai-pragmatikai kategória nyelvrendszerbeli működésének megértése. Lévé, hogy az elmélet az érvelést és a megnyilatkozások egymáshoz kapcsolódását a szemantika központi elemeként kezeli, a konnektorok fő szerephez jutnak e keretek között, olyannyira, hogy a TBS-ben a szavak alapvető jelentéstani tulajdonságának tekintett „belső argumentáció” a *donc* ’tehát’ és a *pourtant* ’mégis’ konnektorok segítségével határozható meg. Mindezek ellenére a konnektorok működéséről szóló elemzések — az általános célkitűzésekből következően — mindenekelőtt az elmélet tételeit hivatottak illusztrálni és bizonyítani.

Az elemzések módszerét alapvetően deduktív eljárás mód jellemzi. A vizsgált konnektorok köre meglehetősen szűk, főként, ha az elmélet alaplőveit tekintjük, azonban elemzésük — mindenekelőtt a *mais*-é (’de’, ill. ’hanem’), mely a konnektorok osztályának emblematikus képviselője, s amelynek az argumentativisták kiemelt figyelmet szenteltek — a későbbi munkák számára meghatározó inspirációt jelentett. A *mais* ideális példának bizonyult a pragmatikai értékek lexikalizációjának diakrón vizsgálata céljára⁶ csakúgy, mint a konnektorok többértékűségének bemutatására, de legfőképpen magának az érvelésnek a tanulmányozására. Főként az argumentativista vonulatba tartozó vagy az ebből az elméletből inspirálódó kutatások szélesítették aztán ki a vizsgált elemek körét. Ami az elemzett és/vagy bizonyítéknak tekintett adatokat illeti, az integrált pragmatikáról szóló munkákat a kitalált példák szisztematikus alkalmazása jellemzi,

⁵ Az elmélet fejlődésével és a változatai közötti különbségek vizsgálatával nem foglalkozunk, mert ezek a kérdések vizsgálódásunk tárgyát nem érintik.

⁶ Ducrot et Vogt (1979).

ami „korpuszok”⁷ korlátozott használatával egészül ki (ilyen „korpusz” pl. G. Feydeau *Occupe-toi d'Amélie* c. darabjának első két jelenete, melyre több cikk elemzése is épülnek). Az elemzett példák szövegdimenziója tehát általában korlátozott. A kapott eredmények, azaz a konnektorok tulajdonságairól és használatáról szóló megfigyelések és magyarázatok többnyire elméletiek, hipotetikusak és nem teljeseek, és továbbvitelük (mind módszertani értelemben, mind pedig az elméleti orientáció tekintetében) bizonyos túlzásokra is alkalmat ad (mint a konnektorok állítólagos értékeinek megsokszorozása, jelentésük spekulatív leírása). A konnektorhasználat figyelmen kívül hagyott vonatkozásainak és kérdéseinek terén föltűnik, hogy hiányzik a konnektorosztályok „paradigmatikus” vizsgálata, s az a tény, hogy a szövegstruktúrák és a konnektorok lexikai–grammatikai aspektusai kevés figyelmet kapnak, vagy épp semennyit. A konnektorok szűk és kevésbé vagy egyáltalán nem strukturált csoportjának vizsgálatából levont következtetések hatóköre és empirikus érvényessége csakis korlátozottan tekinthető a statisztikailag és pszichológiailag releváns szövegszintű validálás hiányának következtében (amit persze nem volna igazságos számon kérni egy olyan tudományos vállalkozástól, mely ilyen célt nem is tűzött ki). Ezzel szemben azonban az egyéb reprezentációkkal való (terminológiai) kompatibilitás kedvezően értékelhető, ugyanis az integrált pragmatika a maga többé-kevésbé „újrahasznosítható” (és más keretek közé valóban át is vett) fogalmaival, mint amilyen az argumentatív irányultság, a szkalaritás, a toposzok vagy a konnektorok jelölte viszony reprezentációja), igen erős hatást gyakorolt a francia nyelvű kutatások világában.

3.2. A konverzációanalízis vagy társalgáselemzés

A társalgás elemzésének hierarchikus és funkcionális modelljét Eddy Roulet genfi iskolájának tagjai dolgozták ki. Számos publikációjuk sorából két szintetizáló kötet tűnik ki: Roulet et al. (1985), Roulet, Filietaz és Grobet (2001).

Kutatásaik célja a hierarchikus dialógusstruktúra reprezentálása a beszédaktus-elmélet alapján, illetve a fönt bemutatott argumentációelmélet nyomán. Tekintve, hogy a konnektorok jelentősége igen nagy a társalgás fordulóinak szervezésében, osztályozásuk és leírásuk a genfi iskola által kezdetben kitűzött fő célok egyike volt. Így a kutatások kiterjedtsége és a kidolgozott reprezentációk minősége okán is alapvető a hozzájárulásuk a francia konnektorok leírásához.

⁷ Az idézőjelek azt szándékoznak érzékeltetni, hogy meg kell különböztetni néhány fellejegyzett nyelvhasználati adat vagy egy rövidebb szöveg vizsgálatát a szó igazi értelmében vett korpuszoknak a korpusznyelvészeti eszközökkel és módszerekkel végzett rendszeres feltárásától.

A vizsgálati módszert alapvetően deduktív megközelítésmód jellemzi, mely empirikus eljárásokkal kapcsolódik össze. A kitalált példák mellett ugyanis az elemzett és/vagy bizonyítéknak tekintett adatok autentikus diskurzusokból álló korpuszból is származnak, a regisztrált adatok megfigyelése pedig (magától értetődő módon) kiterjed a szöveg dimenziójára, még ha korlátok között is. Eddy Roulet iskolájának érdeme, hogy nagyszámú, szemantikai osztályok keretében vizsgált konnektor szisztematikus feltárására vállalkozott (ilyen osztályok például az érvelő, az ellenérvelő, a következtető-újraértékelő konnektorokéi).

A konnektor-meghatározás és -leírás terén kapott eredmények egyszerre elméleti és leíró jellegűek, de nem tekinthetők kimerítőnek. Egyrészről a társalgás strukturálásában betöltött szerepük feltárása a kérdéses munkáknak kétségkívül erőssége, ugyanakkor éppen a társalgásnak szentelt kizárólagos figyelem szabja szűkre a megfigyelések hatókörét. A konnektorok paradigmatis megközelítése szintén eredeti és igen gyümölcsöző, azonban a pragmatikai–funkcionális kritérium kizárólagos rendszerező elvként való alkalmazása miatt nem vezet kellően árnyalt és összetett elemzéshez.

Másrészről pedig itt is korlátozott a következtetések empirikus érvényessége (még ha nem is annyira, mint az előbbi esetben), mivel az elméleti és módszertani keretek s a kitűzött célok nem annyira a konnektor-előfordulások statisztikailag (és szövegtanilag) releváns feltárását kívánják meg, hanem sokkal inkább a társalgási struktúrák típusaira vonatkozó adatok gyűjtését. Így a konnektorok lexikális szemantikai és szintaktikai tulajdonságai és szövegbeli viselkedésük figyelmen kívül maradnak, illetve nem nyernek olyan mélységű figyelmet, amelyre egy lexikai-funkcionális kategória egészét érintő strukturált reprezentáció létrehozásához szükség volna.

Mindemellett szép számú igen tanulságos munkát köszönhetünk egyes konnektorokról az Eddy Roulet-féle iskolának⁸; megállapításaik és a konnektorok osztályozásának bizonyos elemei a kérdéskörre vonatkozó minden további kutatás számára jól hasznosíthatók. A terminológia egy része más elméleti keretek között is használható: ha az olyan terminusok esetében, mint például az *ellenérvelő*, ez korlátozottnak tűnő lehetőséget jelent is, mások, mint például a *konkluzív* vagy az *újraértékelő* esetében, megkerülhetetlennek tűnik.

⁸ Lásd mindenekelőtt a *Cahiers de Linguistique Française* (CLF) 4., 5., 8. és 24. számát.

3.3. A konnektorok a relevanciaelméletben

A francia nyelvészetben a relevanciaelmélet Jacques Moeschler és munkatársai nevéhez fűződik, l. Moeschler (1996), Moeschler et al. (1994), Reboul és Moeschler (1998). Moeschler működésének korábbi szakasza a genfi iskolához kötődik, melynek akkoriban legjelentősebb munkálataiban vett részt.⁹ Kutatásai a kezdetektől fogva kiterjedtek a konnektorokra, melyeknek elméleti problémáit (diskurzusbeli funkciójukat, procedurális jelentésüket és interpretációjukat) vizsgálta. Ezen a társalgáselemzéstől a pragmatikai relevanciaelméletig vivő úton egyszerre látunk folyamatosságot és törést. A konnektorok a relevanciaelmélet kutatói számára is ugyanolyan fontosak és érdekesek, csak ők más megvilágításban tanulmányozzák őket. Arra kíváncsiak, miként járulnak hozzá a megnyilatkozások relevanciájához azáltal, hogy interpretatív feldolgozásukat optimalizálják.¹⁰

Mivel a konnektorok tanulmányozásának a célja a relevanciaelmélet védelmezése és illusztrálása, nem meglepő, hogy azt tapasztaljuk: csak kis számban válnak vizsgálati tárggyá, még hozzá deduktív eljárás mód keretében, és olyan — kimerítő leírásukra irányuló — törekvés nélkül, amely rendszerező-értelmező osztályozásuk kidolgozását lehetővé tenné. Ami az elemzett és/vagy bizonyítéknak tekintett adatokat illeti, a pragmatikai relevanciaelmélet a főnt tárgyalt elméletekhez képest — nézetünk szerint — visszalépést jelent, ugyanis csekély számú, az elemi megnyilatkozás vagy dialógusforduló-pár nagyságrendjén túl nem lépő gyártott példával dolgozik.

Mindezek ellenére a kapott eredmények (megfigyelések és magyarázatok) valóban relevánsnak tűnnek annyiban, amennyiben ez az elmélet igen érdekes ötleteket vet föl a kognitív környezetnek az inferencia révén elérhető releváns elemeihez való hozzáférésre, azaz a konnektorok jelezte szemantikai-pragmatikai viszonyok értelmezésére. A konnektorok meghatározása ugyanis nem látszik lehetségesnek anélkül, hogy jelentésük procedurális természetével számot ne vetnénk, hiszen az általuk jelzett koherencia-relációk olyan diskurzus-összetevők között létesülnek, melyekhez — legalábbis részben — inferencia útján férünk hozzá.

Miután azonban a relevanciaelméletnek még annyira sincsenek empirikus célkitűzései, mint a föntebb tárgyaltaknak, érthető, hogy típusaik/osztályaik/kategóriáik mellett a konnektorok lexikai, szintaktikai és szövegtani tulajdonságai sem kerülnek szóba, kiváltképp, hogy ezek olyan kérdésfölvetésekhez vezetnének, melyek nem kompatibilisek a teóriával. Az elemzés és bemutatás példahasználati módszereiből eredően korlátozott a következtetések gyakorlati érvé-

⁹ Mint például Moeschler (1989).

¹⁰ Lásd például Luscher (1994)-et.

nyessége a nyelv működésének tekintetében, hiszen hiányoznak a statisztikailag érvényes empirikus alapok s a valódi diskurzus dimenziója. Ezzel szemben viszont fontosnak és a konkrét episztemológiai keretektől függetlenül is használhatónak kell tekintenünk bizonyos fogalmakat, melyeket Moeschler és az erre az elméletre hivatkozó kutatók használnak (mint például a procedurális jelentés, a konnektorok inferenciális instrukciói és használati feltételei, a konnektorszekvenciák stb.).

3.4. Nyelvtani, szemantikai, szövegtani és diakrón megközelítések

A földézett három elmélet messze nem meríti ki mindazt, amit a kutatás a konnektorok tárgyában felszínre hozott a francia nyelvtudomány világában; csupán általános hatásuk és (nézetünk szerint) a konnektorok iránt tanúsított figyelmük intenzitása révén tűnnek ki. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, jeleznünk kell, hogy a konnektorokkal számos olyan, különböző ihletésű és célú kutatás foglalkozik a szóban forgó nyelvterületen, melyekben maga a konnektor terminus fel sem bukkan. Ezek a munkák néha még akkor is alapvető elemekkel járulnak hozzá a konnektorok általános felfogásához, ha csupán valamely rész-kérdéssel foglalkoznak.

J-M. Adam szövegnyelvészeti munkája (1990) például a *mais* értékeinek tisztázására tesz figyelemreméltó javaslatot, és — ami még fontosabb — a szövegszervező elemeknek olyan osztályozását vezeti be, melynek keretén belül a konnektoroknak világosan meghatározott helyük van. A példaként hozott elemzéseken túlmenő konkrét vizsgálatokra és rendszerezésre azonban már nem vállalkozik; céljai ennél általánosabbak és elméletibbek.

M-A. Morel a megengedésről szóló művében egy olyan alapvető jelentés-viszonnyal foglalkozik, melynek jelzésére nagyszámú konnektor használatos. Ezek abba az elmosódó körvonallakkal meghatározott halmazba tartoznak, melynek bizonyos elemei magukra vonták a pragmatika művelőinek figyelmét, anélkül, hogy az utóbbiak e halmaz mint nyelvészeti kategória jelentéstani és nyelvtani tulajdonságainak a szintéziséig eljutottak volna (ami — lássuk be — mégis elsőrendűen fontos feladat). Az ő megközelítésmódja szilárd empirikus megalapozottsága okán is példaszerű: a példák vagy bizonyítékok s a következtetések érvényességének problémája — az előbb vizsgált esetektől eltérően — fel sem merül.

Léteznek aztán az adverbális elemek/kifejezések lexikalizációjáról és grammatikalizációjáról szóló tanulmányok is, melyek kitűnnek terminológiai óvatosságukkal és pontosságukkal. Lamiroy és Charolles (2004) például olyan nyelvi változási folyamatokat ír le, melyek a kötőszói kifejezések (hogy azt ne mondjuk: konnektorok) működésének alapjaira és eredőire világíthatnak rá. A formális tesztek és a korpuszelemzés együttes alkalmazása módszertani és kvantitatív

szempontból is garantálja a megállapításaik helytállóságát. Ha e kutatásokhoz Ducrot és Vogt (jóval régebbi keletű, 1979-es) tanulmányát vagy Combettes bizonyos cikkeit is hozzávesszük¹¹, azt kell gondolnunk, hogy a szükségszerűen dokumentált természetéből (azaz a valóságos diskurzusok szisztematikus elemzésén alapuló voltából) adódóan a konnektorok diakrón megközelítése hozta a legkézzelfoghatóbb, legmegalapozottabb és legmegbízhatóbb eredményeket.

4. Rövid kitekintés a magyar szövegtani irodalomra

Korábban (Csűry 2005: 13–17) az *Officina Textologica* keretei között már adtunk egyfajta áttekintést a konnektor fogalmának kezeléséről a magyar szövegtani irodalomban. Most ezért csak röviden foglaljuk össze megállapításainkat, szükségesnek tartván ezt az ismétlést az itt felvázolt kép kiteljesítése érdekében, de értelemszerűen lemondva az eddig követett összehasonlítási szempontok alkalmazásáról.

Azt a „divatot”, mely a konnektorokat a francia nyelvtudományban körülvette, itthon semmilyen formában nem találjuk meg. Tanulmányozásuknak nálunk nem annyira pragmatikai elméletek adtak keretet, mint inkább a szövegtan, aminek kedvező következményei is lehet(né)nek. A helyzet azonban összetett.¹²

Mindjárt abban is jelentős különbségek mutatkoznak a szövegtani munkák között, hogy használják-e ezt a fogalmat, létezik-e vagy sem számukra a konnektor. Balázs (1985) művében fel sem bukkan ez a fogalom, Nagy (1981) esetében viszont teljes értékű, önálló terminológiai elemként jelentkezik. Vass (1993) vagy Szikszainé Nagy (1999) számára kiegészítő, lehetséges terminus, míg Tolcsvai Nagy (2001) kerüli (legalábbis) a megnevezést, noha a szövegértelemnek a konnektorhasználattal összefüggő aspektusaira — természetesen — kitér.

Ha jelen is van egyik vagy másik szövegtani felfogásban a konnektor, korán sincs összhang annak megítélésében, hogy voltaképpen mire is szolgál. Nagy vagy Vass a konnexió biztosítékát látja benne, míg Szikszainé Nagy vagy Tolcsvai Nagy a kohézió, illetve a koherencia eszközeként fogja fel a szöveg mezoszintjén működő kötőelemeket.

Ezzel szemben egyértelmű és egységes a felfogás abban a tekintetben, hogy mit kapcsolnak össze a konnektorok. Minden szerző úgy véli ugyanis, hogy mondatokat. Csak jelezni tudjuk, mennyire problematikus vonatkozása ez a konnektorfelfogásnak: a mondat szintje alatti és a több (tag)mondatnyi tömbök összekapcsolása ugyanannyira természetes funkciója a konnektoroknak, mint az

¹¹ Például Combettes (1994).

¹² Szándékosan — a bevezetőben mondottak miatt s a jelen kötet szerzői közötti munkamegosztás értelmében — nem térünk itt ki a diskurzusjelölők szintaktikai, pragmatikai, fonetikai stb. megközelítéseire a magyar nyelvészek munkáiban.

explicité meg nem fogalmazott szövegjelentés-konstituáló (inferábilis) tartalmak becsatolása. Fontos kivételként jelezniünk kell azonban Békési munkásságát az értelemszerkezetekről, mert nála kézzelfoghatóbban látszik a ki nem fejtett értelmi komponensek részvétele a kötőelemek tagolta struktúrákban, és ez utóbbi elemek hierarchikus szövegszervező működése is.

Végezetül a konnektor kategóriájához rendelhető nyelvtani és/vagy lexikai minőség kérdésében tett állásfoglalást kell megvizsgálni. Ezen a téren többkevesebb egyetértést látunk a kutatók között, akik a konnektort leginkább lexikai kategóriaként, gyakorlatilag a kötőszó terminus szinonimájaként hajlanak föl-fogni, ami nem kevés problémát vet fel.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a magyar szakirodalomban ugyanúgy megmutatkozik egy bizonyos fajta sajátos felfogás- és kezelésmódja a konnektoroknak, még ha szerzőnként jelentős különbségekkel is, mint ahogyan a francia nyelvtudományban is jelen van egyfajta markáns hagyomány, szintén nem csekély divergenciával az egyes képviselői között. Más-más okból azonban egyik hagyomány alapján sem tudott eddig létrejönni a konnektoroknak szintetizáló, összegző, rendszerező leírása, mely az elméleti kérdések tisztázását az empirikus adatfeldolgozással és nyelvléirási feladatok elvégzésével kapcsolná össze.

5. Konklúzió és a feladatok kijelölése

„A konnektorok témája immár alaposan dokumentálva és illusztrálva van, leíró szempontból csakúgy, mint elméleti tekintetben”¹³ — írja Moeschler (2002: 265). A fentiekben azt próbáltuk bizonyítani, hogy ennek a fogalomnak a meghatározása — a konnektorokról szóló munkák széles köre, sőt még annak ellenére is, hogy számos tételük és megfigyelésük helytálló — még mindig sok bizonytalanságot hordoz; és — ami a legfőbb — azt, hogy a konnektorok szintetikus és strukturált, őket tényleges működésük közegében: a szöveg (vagy a diskurzus) keretében tekintő leírása, melyet statisztikailag releváns nyelvi adatok alapoznak meg és igazolnak, korántsem tekinthető elvégzett feladatnak. Úgy ítéljük meg ugyanis, hogy ez a bizonytalan kontúrú lexikai-funkcionális halmaz szintetikus feldolgozást kíván: lexikológiai, szemantikait, mondattanit és szövegtanit, amit statisztikai és pszicholingvisztikai validálás tesz teljessé.

Természetesen nincs értelme számon kérni egy elméletől olyasvalamit, ami nem is tartozik a tulajdon tárgykörébe. Ezzel szemben igenis szükséges rámutatni arra, ami még elvégzendő feladat, s ennek érdekében felhívni a figyelmet a különböző elméleti keretek között tett megfigyelések egymást kiegészítő voltára. Joggal vethető fel tehát a kérdés, hogy milyen elméleti keretek lennének ideáli-

¹³ Le thème des connecteurs est maintenant bien documenté, bien illustré, tant du point de vue descriptif que du point de vue théorique.

sak a konnektorok tanulmányozására. A szemiotikai textológia mint kerettudomány alkalmasnak látszik arra, hogy befogadja ezeket a nyelvtudomány több területének metszéspontjában végzett kutatásokat.¹⁴ Ami közelebbről az Officina Textologica körüli kutatásokat illeti: a szövegmodell részletes kidolgozása és alkalmazása szükségessé teszi a diskurzusjelölőknek és közelebbről a konnektoroknak a szöveg értelemszerkezetében betöltött szerepére irányuló tüzetes vizsgálatot, szoros összefüggésben a korreferencia, a tematikus struktúra és a fogalmi sémák eddig is tárgyalt kérdésköreivel. Elengedhetetlen a kutatás határozott kiterjesztése az orális diskurzusra, ami minimálisan két dolgot jelent: az akusztikai figura tekintetbe vételét és a párbeszédnek/társalgásnak az őt megillető helyen való szerepeltetését a kutatási tárgyak és anyagok között. Célszerű volna visszatérni a diskurzusjelölők rendszerezésének kérdéseire is a szemiotikai textológia szempontjából, összekapcsolva az elméleti kérdésfelvetést a magyar nyelv érintett elemeinek és jelenségeinek a feldolgozásával.

Irodalomjegyzék:

- Adam J-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Liège: Mardaga.
- Anscombre J-Cl.—Ducrot O. 1983. *L'argumentation dans la langue*. Liège: Mardaga.
- Balázs J. 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Békési I. 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Bruxelles S.—Ducrot O.—Fouquier É.—Gouazé J.—Dos Reis Nunes G.—Rémis A. 1980. «Mais occupe-toi d'Amélie» In : Ducrot O. et al.: *Les mots du discours*. Paris: Minuit, 93–130.
- Cahiers de linguistique française (CLF)*: 4/1982: Concession et consécution dans le discours. 5/1983: Connecteurs pragmatiques et structure du discours. 8/1987: Nouvelles approches des connecteurs argumentatifs, temporels et reformulatifs, 24/2002: Nouveaux regards sur les mots du discours.
- Carel M. 2002. „«Occupe-toi d'Amélie»: Emploi contrastif de mais et illustration.” In: *Nouveaux regards sur les mots du discours = CLF 24*, Genève: Université de Genève, 169–205.
- Combettes, B. 1994. „Une approche diachronique des connecteurs et des modalisateurs.” In: *Pratiques* N° 84, 55–67.
- Csűry I. 2001. *Le champ lexical de mais*. *Studia Romanica de Debrecen, Series Linguistica VII*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

¹⁴ Ebben a szellemben vágott neki e tanulmány szerzője a francia ellentétjelző konnektorok leírásának (Csűry 2001), de sok tennivaló van hátra.

- Csúry I. 2005. *Kis könyv a konnektorokról. Officina Textologica 13*. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Csúry I. 2010. „Trop de cuisiniers gâtent la sauce? L'étude des (adverbiaux) connecteurs dans différents cadres théoriques.” In: *Des mots et du texte aux conceptions de la description linguistique*. Dutka-Mańkowska, A.—Giermak-Zielińska, T. (éds.) Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 77–86.
- Danjou-Flaux N. 1983. «AU CONTRAIRE, connecteur adversatif.» In: *Cahiers de linguistique française* 5, 275–303.
- Ducrot O. 1980. *Les échelles argumentatives*. Paris: Minuit.
- Ducrot O. 1984. *Le Dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Ducrot O. et al. 1980. *Les mots du discours*. Paris: Minuit.
- Ducrot O.—Vogt C. 1979. «De MAGIS à MAIS: une hypothèse sémantique.» In: *Revue de linguistique romane* 43, 317–341.
- Jayez J. 1985. «„Trop”: l'excès par défaut.» In: *Le Français moderne* 53, 22–48.
- Lamiroy B.—Charolles M. 2004. «Des adverbes aux connecteurs: SIMPLEMENT, SEULEMENT, MALHEUREUSEMENT, HEUREUSEMENT.» In: *Travaux de linguistique* 49, 57–79.
- Luscher J-M. 1994. «Les marques de connexion: des guides pour l'interprétation.» In: Moeschler J.—Reboul A.—Luscher J-M.—Jayez J., *Langage et pertinence*. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 175–228.
- Moeschler J. 1989. *Modélisation du dialogue: représentation de l'inférence argumentative*. Paris: Hermès.
- Moeschler J. 1996. *Théorie pragmatique et pragmatique conversationnelle*. Paris: Armand Colin.
- Moeschler J. 2002. «Connecteurs, encodage conceptuel et encodage procédural.» In: *Nouveaux regards sur les mots du discours. Cahiers de linguistique française* 24, 265–292.
- Moeschler J.—Reboul A.—Luscher J-M.—Jayez, J. 1994. *Langage et pertinence*. Nancy: Presses universitaires de Nancy.
- Morel M-A. 1996. *La concession en français*. Paris: Ophrys.
- Nagy F. 1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Reboul A.—Moeschler J. 1996. «Faut-il continuer à faire de l'analyse de discours?» In: *Hermes* 16, 61–92.
- Reboul A.—Moeschler J. 1998. *La pragmatique aujourd'hui: une nouvelle science de la communication*. Paris: Seuil.
- Roulet E. et al. 1985. *L'articulation du discours en français contemporain*, Berne—Francfort s/Main: Peter Lang.

- Roulet E.—Filieta L.—Grobet A. 2001. *Un modèle et un instrument d'analyse de l'organisation du discours. Sciences pour la communication* 62, Bern—Berlin—Bruxelles—Frankfurt/M—New York—Oxford—Wien: Lang.
- Rubattel C. 1982. «De la syntaxe des connecteurs pragmatiques.» In: *Cahiers de linguistique française* 4, 37–61.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vass L. 1993. Terminológiai szótár. In: *Szemiotikai szövegtan I*, 85–114.

6.

A névmási referencia pragmatikai megközelítése a francia nyelvű szakirodalomban¹

NAGY ANDREA

1. A korreferencia egy olyan viszonylag egyszerűen leírható, szövegösszefüggést biztosító jelenségnek látszik, amely elsősorban a szöveg mikroszintjén működik. A szerkezetileg összetettebb korreferens viszonyok azonban már a szöveg mezoszintű kötéseit erősíthetik, „sőt, az ugyanarra a referensre vonatkozó és ugyanarra az antecedensre utaló anaforák sora láncot alkothat, és a teljes szöveg értelemszerkezetéhez hozzájárulhat (például egy szereplő azonosításával)” — állapítja meg Tolcsvai Nagy (2001: 274).

A francia nyelvű szakirodalomban más fogalmakkal ugyan, de ehhez lényegében hasonló megközelítést találunk. J.-M. Adam (1990, 1999, 2005) koncepciójában mondatmegnyilatkozások (proposition-énoncé) rendeződnek periódusba (période), a periódusok pedig szekvenciába (séquence). A referenciális kontinuitásért felelő anafora egyike annak az öt alapvető mikroszintű kötésnek, amelyek a mondatmegnyilatkozások periódusba szerveződését biztosítják úgy, hogy „közeli mondatok összetevőit kötik össze, de amelyek nagy távolságra is hatnak, prospektív és retrospektív módon, garantálva így a szövegkohéziót.” — írja Adam (2005: 85), s ugyanott hozzáteszi: „Az ezekre a műveletekre vonatkozó tudás nyelvi ismeretek rendszereit jelenti, melyeket szöveg létrehozásakor csak úgy, mint interpretálásakor aktiválunk.”

Ezekhez az alapvetően nyelvi dimenziójú megközelítésekhez képest igen eltérő módon értelmezi a névmási referenciát a francia nyelvű szakirodalomban a J. Moeschler és A. Reboul nevével fémjelzett szövegpragmatika, illetve diskurzus-pragmatika. Az általuk képviselt irányzat ráirányítja a figyelmet arra, hogy a nyelvi tevékenység, mind a szövegalkotó, mind a befogadó oldalán, egy olyan sokrétű kompetenciát jelent, amely egyszerre végzi többek között az emlékezet aktiválását, az inferenciák kezelését, a kétértelműségek megoldását, tehát egyaránt mozgósít mentális műveleteket és nyelven kívüli valóságra vonatkozó ismereteket. Ugyanakkor számos kritika érte/éri felfogásukat. Egyrészt azért, mert — ahogy J.-M. Adam írja a referenciával kapcsolatban — „a jelentést

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

tisztán instrukciónak tartják és egyáltalán nem deskriptívnek”². Hasonlóképpen bírálja őket Kleiber, az *Anaphores et pronoms* című munkájában (1994), amikor ezt írja: „L. Fant (1990) az egész szemantikára javasolja, mint O. Ducrot az argumentatív jelentésre, kiterjeszteni ezt az instrukciós modellt, procedurális és nem deskriptív jelentést látva már egy olyan lexéma jelentésében is, mint az *alma*. Nem gondoljuk, hogy egész idáig kellene menni [...]”³ A szemantikai tartalom szerepének ilyen mértékű leértékelése valóban nem túl szerencsés, hiszen így nyelvi jelenségek különbségei mosódhatnak össze, nem tudunk számot adni például arról, hogy egy referenst miként azonosíthat több nyelvi elem, vagy milyen módon történik az utalás.

Másképp azé a kritika, mert ebben a pragmatikai keretben nincs szó terjedelmesebb szövegek vizsgálatáról. Emiatt vonja kétségbe J.-M. Adam a diszkurzus-pragmatika diszkurzív, sőt nyelvészeti dimenzióját: „az arra való képessége, hogy némi terjedelemmel bíró szövegeket a maguk kontinuitásában kezeljen, oda vezethet, hogy komolyan kételkedni lehet e pragmatika „diszkurzív”, mi több nyelvészeti dimenziójában.”⁴

A Moeschler-Reboul-féle irányzat Dan Sperber és Deirdre Wilson pragmatikai elméletét veszi alapul, és a relevancia-elv alkalmazásával integrálja a pragmatikai perspektívát a referencia-leírásba. A relevancia-elv — azaz hogy minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból — első látásra valóban nagyon gazdaságos és minden referenciaviszonyra egységes magyarázatot nyújt. A hallgató eszerint mindig a legkisebb erőfeszítéssel megszerezhető legnagyobb tudásra törekszik, a legkönnyebben elérhető információk lesznek számára a legrelevánsabbak, s ez „a relevanciakeresés érvényesül mindazoknak az információknak a kiválasztásában, amelyek — függetlenül attól, hogy milyen forrásból származnak — bekerülnek a kontextusba”⁵ — állapítja meg Moeschler és Reboul. Kleiber azonban arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, ami éppen ennek az elvnek a túlzott erejéből fakad: a különböző nyelvi eszközökkel megvalósuló referencia túlságosan általános érvényű magyarázatot nyer a relevancia-elv által, „az elvnek már az említése is megoldást jelent”⁶, s így végső soron magyarázóképeségét veszti el.

Reboul több tanulmánya foglalkozik részletesen a névmási referencia, anafora kérdésével: az ezek alapján kirajzolódó névmási referenciaértelmezést, anaforafogalom-használatot foglalom össze a következőkben, és néhány konkrét

² J.-M. Adam (1999: 123).

³ G. Kleiber (1994: 14).

⁴ J.-M. Adam (1999: 120).

⁵ A. Reboul—J. Moeschler (2006: 77).

⁶ G. Kleiber (1994: 12).

példán azt mutatom be, vannak olyan szemantikai komponensek is, amelyek szerepet játszhatnak a referenciális viszony értelmezése során.

2.1. Reboul kiindulópontja az, hogy a névmások teljes egészében referenciális kifejezések, melyeket nem lehet kizárólag nyelvi jelenséggként kezelni, hiszen „a referencia egy kifejezést a világ egy dologához köt, és ily módon kikerül a nyelvészet hatóköréből”⁷.

J.-C. Milner (1982) nyomán megkülönbözteti a referenciális kifejezések aktuális és virtuális referenciáját: az aktuális referencia egyszerűen visszautal a világ egy tárgyára, a virtuális referencia pedig a lexikális jelentésnek felel meg; s megállapítja, hogy míg a virtuális referencia vizsgálata a szemantika, lexikológia feladata, addig a virtuális és az aktuális referencia kapcsolata már pragmatikai probléma.

Ez a két fogalom, mint a következőkben látni fogjuk, fontos szerepet játszik az anafora és az antecedens fogalmak definiálásában.

Az anafora terminussal azokat az eseteket jelöli, amikor egy referenciális kifejezés a kontextus révén, endoforikusan utal a referensére. Az anafora prototipikus esetében az anaforikus névmás referense az antecedens által érhető el. Ahhoz pedig, hogy egy nominális kifejezést egy névmás antecedensének lehessen nevezni, a következő feltételeknek kell teljesülniük:

„Egy nominális kifejezés akkor és csak akkor antecedense egy anaforikus névmásnak, ha

- (i) virtuális korreferenciában van ezzel a névmással;
- (ii) referenciálisan önálló.”⁸

Az, hogy a két referenciális kifejezés aktuális korreferenciában is legyen, nem feltétel, a virtuális korreferencia elégséges az anaforikus viszony sikeres interpretálásához. A „referenciálisan önálló” kitétel pedig kizárja azt, hogy például egy beágyazott összetevő tulajdonítson jelentést az anaforikus névmásnak.

Ez a felfogás tehát leszűkíti az antecedens fogalmát az anafora tipikus eseteire, mint ahogyan ez a következő példákban látható:

- (1) Pierre a laissé *son vélo* devant la maison, et quelqu'un l'a volé.

Pierre a ház előtt hagyta a *biciklijét*, és valaki ellopta (*azt*).

- (2) Pierre a laissé *son vélo* devant la maison, tandis que Paul l'a monté au quatrième.

Pierre a ház előtt hagyta a *biciklijét*, míg Paul felvitte (*azt*) a hatodikra.

⁷ A. Reboul (1994: 125).

⁸ A. Reboul (1994: 118).

Az (1) példában a *son vélo* és a *l' (le)* névmás a világ ugyanazon tárgyára utal, tehát a korreferencia egyszerre aktuális és virtuális. A (2) mondatban azonban míg virtuális korreferencia van a két elem között, aktuális már nincs, hiszen nem ugyanazt a biciklit viszik fel a negyedekre, amelyiket az épület előtt hagyták. Ez azt mutatja, hogy egy anaforikus névmás az aktuális referenciáját egy olyan elemtől is szerezheti, amelyikkel csak virtuális korreferenciában van. Tehát a virtuális korreferencia valóban elégséges feltétel ahhoz, hogy a *son vélo* referenciálisan önálló kifejezés antecedense lehessen a *le* névmásnak.

2.2. Miként elemezhetők azonban az alábbi példák, amelyekben szemmel láthatóan működő, nehézség nélkül értelmezhető referenciális viszony van két elem között, anélkül, hogy a fenti kritériumok teljesülnének?

(3) Mme Martin: — Y a-t-il un âge limite pour le groupe dont vous vous occupez?

Mme Bennet: — Oui. Vous voulez parler de la taille des salles? Excusez-moi.

Mme Martin: — Je veux dire $\{l'âge (des enfants)\}_{ij}$ qui fréquentent_i votre centre.

Mme Bennet: — De deux à cinq ans. Nous en_i acceptons *quelques-uns_i* avant deux ans.

(Canadian Hansard Corpus)

(Mme Martin: — Van korhatára annak a csoportnak, amelyikkel foglalkozik?

Mme Bennet: — Igen. A termék méretét kérdezi? Elnézést.

Mme Martin: — Úgy értem *a gyerekek életkora*, akik az ön intézményébe járnak.

Mme Bennet: — Kettőtől ötéves korig. Felveszünk *(belőlük) néhányat* kétéves kor előtt.)

(4) Une fois, elle lui amena un individu replet, ayant de petits yeux à la chinoise, un nez en bec de vautour. C'était M. Goutman, $\{négociant en (articles de piété)\}_{ij}$, — il en_i déballa *quelques-uns_i*, enfermés dans des boîtes, sous le hangar: croix, médailles et chapelets de toutes les dimensions, candélabres pour oratoires, autels portatifs, bouquets de clinquant — et des sacrés-coeurs en carton bleu, des saints Joseph à barbe rouge, des calvaires de porcelaine. (Flaubert: Bouvard et Pécuchet, Association des Bibliophiles Universels, <http://www.abu.cnam.fr>)

(Egyszer egy pocakos alakot vitt el hozzá, akinek apró, kínai szeme és karvalyorra volt. Gutman úr volt, a *kegyszerárus*; — a kocsiszínben kicsomagolt

(*abból*) néhány dobozba zártat: keresztek, medáliákat és mindenféle méretű olvasókat, imaterembe való gyertyatartókat, hordozható oltárokat, aranyfüstös bokrétákat, kék kartonból készült szent szíveket, vörös szakállú szent Józsefeket, porcelánkálváriákat.)

Az ilyen atipikus anaforák esetében azt a nominális kifejezést, amely lehetővé teszi ugyan egy referens megnevezését, az antecedens fentebbi kritériumainak azonban nem felel meg, Reboul (1994) forrásnak (source) nevezi. Az anaforával kapcsolatos kutatásai során arra a következtetésre jut, hogy ez utóbbi típusra több figyelmet kell fordítani, mert az atipikus anaforák sokkal nagyobb számban fordulnak elő, mint első látásra gondolnánk. Számtalan kérdés merül fel velük kapcsolatban: mi biztosítja az utalás sikerét,

- ha az antecedens referenciálisan nem önálló elem;
- ha nincs nyelvi eszközzel kifejezett antecedens;
- vagy akkor, amikor anaforikus névmás és antecedense nincs nemből és/vagy számból egyeztetve?

(5) *Le nouveau ministre a promis qu'elle prendrait les mesures nécessaires.*

(Az új miniszter megígérte, hogy meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.)

Reboul a referencia kizárólag pragmatikai kontrollja mellett teszi le a voksát: a beszélő úgy utal egy adott dologra, hogy annak a különböző lehetséges fogalmai közül egyet kiválaszt. A fogalom ebben az esetben a memóriában található olyan cím, amelyhez rendelve az adott dologra vonatkozóan bizonyos mennyiségű információ található, amelyek logikai, enciklopédikus és lexikális természetűek. Ez utóbbiak a szóban forgó fogalom nyelvi ellentételei. A dolgok különböző fogalmakként azonosíthatók, ezeknek a fogalmaknak pedig különböző nyelvi ellentételei vannak. Az tehát, hogy milyen kifejezéssel valósul meg az utalás, attól függ, hogy a beszélő milyen fogalom alatt azonosítja azt a dolgot, amiről beszélni akar, s e szerint választódik ki annak nyelvi ellentétele is. Ennek megfelelően az (5) példában a beszélő először a *miniszter* fogalommal gondol a referensre, azután azonban vált, és akkor már mint nőnemű személyt azonosítja.

A referencia pragmatikai megközelítésének legitimitása természetesen nem kérdőjelezhető meg, ugyanakkor, véleményem szerint, célszerűnek látszik a szemantikai dimenziót is tekintetbe venni, mert ily módon a referenciális utalás sikerességében szerepet játszó nyelvi összetevőkről is számot tudunk adni, még a kissé „sántító” anaforák esetében is.

A (3) és a (4) példa közös vonása, hogy a névmás a referensét egy referenciálisan nem önálló elemről kapja, tehát az antecedens-kritériumnak az a tétele nem teljesül, amely szerint antecedens csak referenciálisan önálló kifejezés lehet.

A (3) párbeszédben az *en* (abból) és a *quelques-uns* (néhány) névmások a referenciát a *des enfants* (gyerekek) alárendelt összetevőtől kapják, amely csupán része a referenciálisan önálló *l'âge des enfants* (a gyerekek életkora) kifejezésnek. Mitől sikeres mégis az utalás? Mind az *en*, mind a *quelques-uns* névmás mennyiséget implikál: az *en* halmazra utal, a *quelques-uns* pedig ezen a halmazon végez el egy mennyiségi kijelölést, s a szövegelőzményben egyedül a többes számú *des enfants* alkalmas arra, hogy az *en* referált halmaza legyen. Az anaforikus utalás értelmezhetőségét ezen kívül valószínűleg még két tényező segíti: Egyrészt a *des enfants* és az *en/quelques-uns* névmások között nemcsak virtuális korreferencia van, hanem aktuális is: ugyanarról a gyerekekről van szó mind az életkoruk, mind az intézménybe való felvételük kapcsán. Másrészt a *l'âge des enfants* kifejezést egy olyan vonatkozó alárendelés követi, amely nem a *l'âge* szóhoz, hanem annak bővítményéhez kapcsolódik, s ez nagymértékben elősegíti, hogy a hangsúly átcsússzon az alsóbbrendű összetevőre, s így a *des enfants* kerüljön a fókuszba.

A Flaubert-részletben a *négociant en articles de piété* (kegytárgykereskedő) szintén összetett névszói szerkezet, amelynek a *négociant* (kereskedő) a központi eleme, az *articles en piété* (kegytárgy) csak alárendelt összetevője a teljes kifejezésnek, tehát referenciálisan nem autonóm. Ennek ellenére az *en* (abból) névmás ez utóbbról, a kegytárgyak halmazára utal vissza, s ebből választ le egy kisebbnek ábrázolt részhalmazt a *quelques-uns* (néhány). A helyzet itt is hasonló tehát az előző példában tapasztaltnak: az *articles* az egyetlen többes számú főnév, amelyből értelmezhető a részhalmaz kijelölése, s amely így a kotextusból kiugróvá, a legkönnyebben elérhetővé válik. A referens sikeres azonosításában ugyanakkor szerepet játszik a *déballer* (kicsomagol) ige szemantikai tartalma is, a *déballer* tárgyi bővítményének szerepét ugyanis természetesebben töltik be dolgok, mint személyek: „DÉBALLER verbe trans. A. — [Le compl. d'obj. désigne le contenu d'un emballage] *Déballer (des objets)*. Les extraire de leur emballage. *Déballer des achats, des livres, des cadeaux, des provisions, des bouteilles*.⁹

3. Ezzel a két rövid példával azt kívántam bemutatni, hogy az adekvát referens megtalálásában nyelvi eszközök is szerepet játszanak. Ha a referencia működését részleteiben kívánjuk megismerni és árnyaltabban leírni, célravezetőbbnek látszik nem leszűkíteni kizárólag nyelvi vagy kizárólag kognitív aspektusára. A legtöbb referenciális viszony interpretációjában valószínűleg egyaránt szerepe van egyrészt a nyelvi kotextusnak: a referenciális kifejezés és a vele kapcsolatban lévő igék és nominális kifejezések szemantikai tartalmának, esetleges nembeli, számbeli egyeztetéseknek; másrészt a nyelven kívüli valóságra vonatkozó és enciklopédikus ismereteinknek, hiedelmeinknek, elvárásainknak, valamint magának a beszédsszituációnak is.

⁹ Trésor de la Langue Française: <http://www.cnrtl.fr/definition/deballer>.

Irodalomjegyzék:

- Adam, J.-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle*. Liège: Mardaga. 265.
- Adam, J.-M. 1999. *Linguistique textuelle, Des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan. 208.
- Adam, J.-M. 2005. *La linguistique textuelle, Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin. 233.
- Kleiber, G. 1994. *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Duculot. 229.
- Milner, J.-C. 1982. *Ordres et raisons de langue*. Paris: Seuil.
- Moeschler, J.—Reboul, A. 2006. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris. 210.
- Moeschler, J.—Reboul, A. 1994. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Seuil. 562.
- Reboul, A. 1994. L'anaphore pronominale: le problème de l'attribution des référents, In: Moeschler, J.—Reboul, A.—Luscher, J.-M—Jayez, J. *Langage et pertinence*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 105–173
- Reboul, A. 1994. La pragmatique de la pertinence. In: Moeschler, J.—Reboul, A.—Luscher, J.-M—Jayez, J. *Langage et pertinence*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 21–28.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. A szöveg mezoszintjének jelentősége. In: *A nyelvtantól a szövegtanig*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 273–284.
- Trésor de la Langue Française : <http://www.cnrtl.fr>

7.

Korreferencialitás és hipertextuális kapcsolatok a poétikai kommunikációban¹

BODA ISTVÁN KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT

1. Hipertextualitás és poétikai kommunikáció

A költészet, ezen belül különösen a modern költészet egyik legnagyobb problémája kommunikációelméleti szempontból a versek *poétikai jelentéstartalmának* megértése. A probléma egyik alapvető oka — legalábbis a versek jó részében — a versszövegek egyre összetettebb inter- és hipertextuális szerveződése. Ennek következtében a *nyelvi szintű tudás* mellett megnövekszik a *metanyelvi szintű tudás* jelentősége, másképpen megfogalmazva a versek szó szerinti és/vagy szimbolikus jelentéstartalmának megértéséhez egyre nagyobb mértékű háttértudás szükséges.

Az általunk használt „jéghegy-paradigma” szerint egy versszöveg csak „a jéghegy csúcsa”, önmagában nem vagy csak rendkívül korlátozott mértékben értelmezhető. Az értelmezéshez további háttérismeretekre van szükség, amelyet „hagyományosan” a verselemzések és versértelmezések szolgáltatnak, különösen összetett művek esetében pedig (mint például a *Biblia*, Dante *Isteni színjátéka* vagy T. S. Eliot *Átokföldje*) a megértést elősegítő vagy lehetővé tevő kommentárokat fűznek hozzá a versszöveghez: a kommentárok forrása ilyenkor lehet maga a költő, a mű szövegét gondozó filológus, az exegéta stb.

Az eredeti szöveg és a kommentárok „együttolvasása” hagyományos, papíralapú technológia esetében meglehetősen nehéz feladat (valószínűleg a lábjegyzetek jelentik a legjobb megoldást, azonban ilyenkor csak rövid, néhány soros kommentárok használhatóak, és ez nem mindig elegendő). A probléma hatékony megoldására azonban napjaink információs technológiája természetes megoldást kínál. A modern HTML alapú webes technológia segítségével olyan komplex *hipertext struktúrát* szervezhetünk a szöveg köré, amely a megértéshez és az értelmezéshez szükséges legfontosabb információkat közvetlenül elérhetővé teszi a felhasználók számára. Érdekes módon azonban a világhálón (és ezen belül a

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

magyar szegmensben különösen) ritka az ilyen módszerrel feldolgozott hipertextuális versszöveg.

A hipertext létrehozása azonban nemcsak a szöveg „végfelhasználója”, az olvasó számára ad rendkívül hatékony eszközt. A szöveg értelmezője, miközben „dolgozik” a hiperszövegen, lényegében saját tudása *hipertextuális reprezentációját* alakítja ki, illetve — az einsteini „tollam ír helyettem” modern általánosításaként — közvetlen kapcsolatba lép a szöveggel, és miközben a tudását folyamatosan szélesíti, mélyíti és strukturálja, olyan összefüggésekre bukkanhat rá, amelyet korábban még csak nem is sejtett. A hipertextuális szövegértelmezést ilyen értelemben nyugodtan tekinthetjük intenzív *tanulási folyamatnak* is, amelynek során egy hipertextuálisan szervezett „tudásbázist” alakítunk ki.

Tanulmányunkban a hipertextuális szövegértelmezés paradigmáját alkalmazzuk. A választott példaszöveg T. S. Eliot *Átokföldje* című költeményének első része, *A halottak temetése*.

2. Hipertextualitás és az *Átokföldje*

A szövegközi (intertextuális) kapcsolatok a szövegszerűség általánosan elfogadott kritériumai közé tartoznak (Szikszainé Nagy 1999: 58). Például T. S. Eliot *Marina* című költeménye már a címben utal Shakespeare *Pericles* című színművére, e nélkül a költemény jelentéstartalmának nagy része aligha érthető meg. Azonban egyes szövegekben (és különösen a költői szövegekben) sok olyan intertextuális kapcsolat, allúzió található, amelyek nélkül — legalábbis egy bizonyos mértékig — megérthetjük a szöveget, azonban nem juthatunk el a szöveg „mélyebb”, esetenként másodlagos jelentéstartalmaihoz. **A hipertextualitást mint szövegtani fogalmat éppen azért vezettük be, hogy az ilyen típusú szövegközi kapcsolatokat terminológiailag is azonosítani tudjuk, ezáltal az intertextuális kapcsolatokról mintegy „leválasszuk” a hipertextuális kapcsolatokat.**

- *Intertextuális kapcsolatokon* olyan szövegközi kapcsolatokat értünk, amelyek szükségesek egy adott szöveg megértéséhez.
- *A hipertextuális kapcsolatokat* ezzel szemben opcionálisaknak tekintjük: olyan szövegközi kapcsolatokat értünk rajtuk, amelyek a szöveg megértéséhez nem feltétlenül szükségesek, de a hozzáadott jelentéstartalommal együtt bővebb és/vagy alternatív szövegértelmezéseket tesznek lehetővé.

Például T. S. Eliot *Átokföldje* című költeményének utolsó soraiban mind intertextuális kapcsolatok (pl. az Eliot által más művekből átvett idegen nyelvű szövegrészek nyilvánvalóan ilyenek), mind pedig hipertextuális kapcsolatok bőven fellelhetőek, illetve hozzáadhatóak az eredeti műhöz. (pl. Tóth Árpád

alábbi versrészlete, amely tartalmilag tökéletesen illik az *Átokföldje* adott pontjához: „«Szent örületben² a költő szeme...» / Hogy is mondá a régi mester, Shakespeare? [...] Zord partokon ül s didereg a horgász, / Arany halak, suhanó aranyversek, / Hol késtek?»)

T. S. Eliot *Átokföldje* című alkotása a modern költészet egyik alapműve, az elfogadott irodalmi kánon része, amely a középiskoláktól az egyetemekig, a tudományos konferenciáktól a szakkönyvekig (és magától értetődően az Internetes fórumokig) máig az értelmezés tárgya. Úgy tűnik, az 1922-ben közzétett mű — egyebek közt az Eliot (és részben Pound) által választott szerkesztésmódnak, valamint a feldolgozott hatalmas kulturális háttéranyagnak köszönhetően — szinte kimeríthetetlen. „Eliot első verseskönyve, a *Prufrock és egyéb észrevételek* (1917) már az érett költőt mutatja, de az igazi beérkezést az *Átokföldje* (1922) jelentette. Ezt a művet az angol irodalomkritika és a történeti elemzés egyaránt fordulópontnak tekinti a modern líra egészének szempontjából is.” (Mohácsy-Vasy 1996: 41) A mű „jelentősége még ma sem csökkent, és ha visszapillantunk, kiadása a modern angol irodalom egyik mérföldkövének tetszik.” (Bowra 1970: 217) A mű egyik legizgalmasabb, „korszakalkotó” újítása az volt, hogy Eliot más (költői, drámai, vallási stb.) szövegekből vett át, „emelt be” részleteket a költeménybe, ezáltal már a huszadik század elején egy mai értelemben vett hipertextuális szöveget alkotott.

Ebből következően a szöveg koherenciájának biztosítása csak megfelelő kommentárokkal volt lehetséges: részint a megfelelő háttértudás szükségessége miatt, részint pedig azért, mert Eliot sok esetben eredeti nyelven illesztette be a más szövegekből átvett szövegrészleteket. „Bizonyos pontok magyarázatára, a költeménybe foglalt idézetek eredetének feltüntetésére Eliot jegyzeteket fűzött az *Átokföldjéhez*: 433 verssorhoz hétoldálnyí jegyzetet.” (Fauchereau 1974: 59) Emiatt a mű hagyományos, megszokott módon aligha olvasható. A kommentárok már csak azért sem hagyhatók el, mert annyira töredékes a szöveg, hogy ezek nélkül sokszor észre sem vesszük, hogy „belépett” egy új szereplő pl. a *Trisztán és Izolda* első soraiban éneklő Ifjú Hajós.

A mű — Eliot (és a fordító, Vas István) szavaival — „egy csomó tört képet” tartalmaz, amelyekkel a mű keletkezése óta számos nyelvész és irodalmár foglalkozott. A kutatók a mű egyes részleteinek, ill. egészének értelmezésére különböző sémákat javasoltak. Ezek egy része magának Eliotnak volt köszönhető, aki

² Az azonban már „túl szép” lenne, ha a „szent örületben” Shakespeare-allúzió és az *Átokföldjének* 432. sorában szereplő „Hieronymo megint megőrült.” kapcsolatát is feltételeznénk. Az eredeti, angol nyelvű szövegekben ugyanis ez a kapcsolat már nem áll fenn (vagy legalábbis nem nyilvánvaló): „*The poet's eye, in a fine frenzy rolling*” (Shakespeare: *A Midsummer Night's Dream* V. i. 12) és „*Hieronymo's mad againe.*” (Kyd/Eliot) Mindez mutatja, hogy a hipertextualitás fordításelméleti szempontból is érdekes kérdéseket vet fel.

a kommentárookban maga is vázolta a mű kialakításakor alkalmazott gondolatmenetét (vagy legalábbis ennek egyes vonatkozásait, pl. a Madame Sosostiris vagy Tiresias alakjához fűzött kommentárookban). Ez felveti azt az alapvető kérdést, hogy melyek azok a kritériumok, amelyek alapján a javasolt sémákat elfogadhatjuk, azaz „érvényeseknek” tekinthetjük őket.

Néhány példa, a teljesség igénye nélkül:

„Ha valaki a társadalmi tevékenységet teljességgel elviselhetetlennek találja, és nem lel kiutat, akkor megeshetik vele, hogy társadalmi funkciójától olyképpen menekül, hogy az identitásának minden tudatát elveszti. E költeményben, azt hiszem, ilyesféle vágy rejtőzik. Az egymásba olvadó karakterek, az események, amelyek úgy fűződnek egymáshoz, hogy mindennapi cselekvéseink mércéi többé nem alkalmazhatók rájuk, annak a vágnak külső kifejezői, hogy meneküljünk attól a társadalmi tevékenységtől, amely az embereket és az eseményeket szükségképpen egymástól különbözőknek látja...” (West 1986: 369–70)

„Eliot a korszellemet tükrözi, amikor pusztulásról és zűrzavarról ír. Sokféleképpen értelmezhetjük az Átokföldjét, sorait joggal alkalmazhatjuk a legkülönbözőbb helyzetekre. De ihletése, az egész verset összefogó alapgondolata, lírájának hangneme és légköre mind egy olyan szellem eredménye, amely mélységesen elégedetlen a fennálló körülményekkel, mivel magas normáihoz képest azok sajnálatosan elégtelennek bizonyulnak.” (Bowra 1970: 219)

„A több mint négyszáz soros, öt tételes mű — mert Eliot szereti nagy költeményeiben ezeket a zenei formákra emlékeztető szerkezeteket, egy kritikusának kifejezésével „a gondolatok zenéjét” — válságköltemény, az európai civilizáció válságának hatalmas képe, amely — és ezt fontos észben tartani — jóformán közvetlenül az első világháború után született meg, egy győztes országban.” (Vas István 1961: 882)

„A summation of the war-weary spirit of the 1920s, the poem emphasized the decay and sterility of Western culture, and it came to be heralded as the major document of modern despair. [...] It was a poem of “fragments shored against my ruins”, a quest for feeling, faith and prophecy in an age that felt itself cut off from history and meaning. In this sense, Eliot’s poem can be seen as the culmination of the modernist mood.” (Virágos 2008: 245)³

³ Az 1920-as évek háborútól kimerült légkörében, ennek összegzéséként, a költemény kiemelte a nyugati kultúra hanyatlását és meddőségét. Mindez a művet modern kor kiáb-

Az értelmezések létjogosultságának eldönthetősége szorosan összefügg azzal, hogy a használt sémák és a művel való kapcsolatuk milyen információszerzési mechanizmussal írhatóak le (ha egyáltalán leírhatóak). A probléma konstruktív, „empirikus” vizsgálatára két technikát tartunk rendkívül alkalmasnak:

- (1) informatikai szempontból a hiperszövegeket és a létrehozásukat támogató HTML nyelvet (és a hozzá szorosan kapcsolódó egyéb technológiákat);⁴
- (2) szövegtani szempontból pedig a Petőfi S. János által bevezetett korreferenciális indexeken alapuló szövegelemzési technikát.

Utóbbinak egy további előnye kétnyelvű (vagyis poliglott) környezetben az, hogy a korreferenciális indexek és kapcsolatrendszerük segítségével az eredeti versszöveg és fordítása közvetlenül is összevethető.

3. Hipertextualitás és korreferencialitás

Mind intertextuális mind hipertextuális kapcsolatok esetében az alapvető probléma a befogadó szöveg és a hozzákapcsolt, „beillesztett” szövegek vagy szövegrészeket összekapcsolásával kapott komplex szöveg összefüggőségének biztosítása. Az eredeti szöveg és a hozzákapcsolt szövegek különböző forrásokból származnak, ami a beillesztett szövegek egyes elemeinek szintaktikai-szemantikai átalakítását, transzformálását igényli az eredeti szöveg kontextusának megfelelően (mind grammatikai, mind szemantikai szempontból). Ez egy szöveg olvasásakor az esetek jó részében „automatikusan” megtörténik a befogadó által, de „nehezebb” szövegek esetében — és bízást ide sorolhatóak a (modern) költészet egyes produktumai — a szöveg megértéséhez már nem vezet „királyi út”, és csak alapos elemző, értelmező folyamat során tárul fel a szöveg (mélyebb) értelme.

Vizsgáljuk meg ezt a problémát a *korreferencialitás* szempontjából, amely (a téma-réma szerkezettel együtt) a szövegösszefüggés egyik alapvető hordozója (Petőfi 1997: 7). A korreferenciát a szakirodalom főként a szövegek kohéziójával kapcsolatban tárgyalja (Szikszainé Nagy 1999: 181), esetünkben azonban a pragmatikai vonatkozások előtérbe kerülése miatt legalább ennyire fontos a koherencia vizsgálata. A különböző forrásból származó szövegek összekapcsolásá-

rándultságának fő dokumentumává avatta. A költemény, amely kimondta, hogy „romjaimat védem e törmelékkel” (Vas István ford.), magában foglalta az érzések, a hit és a próféciák keresését egy olyan korban, amely úgy érezte, hogy megszakadt a kapcsolata a történelemmel és az értelemmel. Ezért azt mondhatjuk, hogy Eliot műve a modern életérzés betetőzésének tekinthető. (Boda I. K.)

⁴ Az *Átokföldje* szerkezete szinte „sugallja” a mű hipertextuális reprezentációjának elkészítését és közreadását — reményeink szerint ezt hamarosan az interneten megtehetjük.

val kapott komplex szövegek esetében ugyanis a megértés előfeltétele egy *koherens szövegvilág* előzetes megkonstruálása, a szemiotikai szövegten terminusával élve a *relátum-imágó* (Petőfi 1998: 49, 2004: 56) létrehozása. Ebben a folyamatban „korreferenciális elemeknek nevezzük azokat a nyelvi elemeket/ki-fejezéseket, amelyek verbális megjelenési formájukat tekintve különbözőek, de az olvasó/interpretátor meggyőződése szerint a szövegvilág ugyanazon tárgyra/tényére utalnak” (Petőfi 1997: 23). Világos, hogy a szövegvilág verbális leírása feltételezi részint a korreferenciális elemeknek, részint ezek kapcsolatrendszerének explicit feltárását. Ha pedig mindezt analitikusan szeretnénk vizsgálni, rendkívül hatékony módszer a Petőfi S. János által kidolgozott korreferenciális elemzés, egyebek közt azért, mert „a korreferencialitás reprezentációja [...] csupán akkor válik egészen világossá (egyértelművé), ha korreferencia-indexeket alkalmazunk” (Petőfi 1997: 53).

A korreferenciális elemzés során használt indexek közül talán a legfontosabbak azok, amelyek (valós vagy elképzelt, de mindenképpen konkrét) entitásokat azonosítanak. Amennyiben egy komplex szövegben inter- vagy hipertextuális kapcsolatokat akarunk reprezentálni, eddigi vizsgálataink alapján (legalább) kétféleképpen járhatunk el:

(1) a koherencia egyrészt úgy biztosítható, hogy az eredeti szöveg egyes kulcsszavait *szimbólumoknak* tekintjük, amelyeknek meghatározott szövegek vagy szövegrészek adják az adott szövegkörnyezetben egy lehetséges jelentéstartalmát. Ilyenkor a szövegbe „beemelt” szövegrészek kulcsszavaiban az eredeti szöveg korreferenciális indexeit alkalmazzuk, ami lényegében a hozzárendelt szöveg(részlet) absztrakcióját, „transzformálását” jelenti egy új szövegkörnyezetbe (mivel az „idegen” szövegből származó korreferenciális indexekkel értelemszerűen megváltoztatjuk az eredeti szövegkörnyezet természetes interpretációját);

(2) jóval összetettebb módszerhez jutunk, ha mind az eredeti, „befogadó” szöveget, mind a hozzákapcsolt szövegeket vagy szövegrészeket szimbolikusan értelmezzük, vagyis egy absztrakt (például archetipikus) sémában helyezzük el őket. Ilyenkor megőrizhetőek az eredeti szövegkörnyezetek „eredeti” entitásai (és az ezeket azonosító korreferenciális indexek) mint az absztrakt séma szimbólumainak az adott szövegekben érvényes konkrét helyettesítései (interpretációi), mivel a komplex szöveg összefüggőségét „magasabb” absztrakciós szinten, az alkalmazott séma szimbolikus jelentésének szintjén értelmezzük.

Intertextuális kapcsolatok esetében természetesnek tűnik az (1) módszer alkalmazása. Az *Átokföldje* esetében azonban a (2) módszer alkalmazása tűnik megfelelőnek: a továbbiakban ezt mutatjuk be.

4. Az *Átokföldje* elemzése az előforduló személyiségtípusok alapján

Az alábbiakban T. S. Eliot: *Átokföldje* című költeménye első részének (*I. A halottak temetése*) meghatározott szempontok szerinti elemzésével — és ezáltal részben értelmezésével — szeretnénk bemutatni, hogy a költeményen belüli szövegközi és szövegek közötti (inter- és hipertextuális) kapcsolatokat egyszerűen és hatékonyan reprezentálhatjuk korreferenciális indexek segítségével. Csak a korreferenciális elemzés „végeredményeivel”, a korreferenciális indexekkel foglalkozunk, és közülük is elsősorban azokkal, amelyek az *Átokföldje* első részében előforduló személyeket, szereplőket azonosítják.

A választott elemzési szempont: a szövegben explicit módon (jelölésük: [i..]) és implicit módon, például a szöveghez rendelt kommentárokból (jelölésük: [x..]) előforduló alakok, személyek meghatározása, és besorolása egy szimbolikus személyiségtípusba (archetípusba) (jelölésük: [t..]). Vagyis csak a személyekhez rendelünk korreferenciális indexeket, és ezeket később egy személyiség-típushoz (archetípushoz) kapcsoljuk.

Lássuk először a mű szerkezetére és a benne előforduló szimbolikus személyiségtípusokra („főszereplőkre”) leginkább elfogadott sémát. Eszerint a cselekmény főbb motívumai szoros kapcsolatban állnak a Grál-legendával:

- a cselekmény egy kiégett, kiszáradt, Pusztában játszódik (ez az *Átokföldje*), amelynek újjászületésre („vízre”) van szüksége;
- az országot terméketlenség (meddőség, testi és szellemi „impotencia”) sújtja, ami kapcsolatban áll Királyának az állapotával (a Grál-mítoszban ő a Halászkirály);
- a Halászkirály tehetetlenül várakozik („halászik” stb.), mert önmagában már nem képes az újjászületésre; ezért
- szükség van egy kívülről jövő Megváltóra, aki sikeres próbatételek és/vagy rituális szexuális aktus segítségével megtöri az átkot;
- a Megváltónak rendszerint egy Asszony nyújt segítséget.

Megjegyezzük, hogy a Halászkirály kikerülhetetlenül férfi, és ezzel kapcsolatos az, hogy a Megváltón keresztül egy Asszony segítségére van szüksége. (Bár ezzel a kérdéssel nem foglalkozunk tovább, de érdekes szempont lehetne, hogy a költeményben — pl. Sibylla alakjában — megjelenik a Halászkirály női megfelelője is, akinek valószínűleg egy Férfira — pl. Apollónra — lenne szüksége az újjászületéshez.)

A fenti séma alkalmazása egy modern költői mű esetében egyáltalán nem nyilvánvaló. A legkevesebb, amit fel kell tételeznünk, hogy a mű szimbolikus értelmű, amit az is kifejez, hogy „A jelenetek és a szereplők minduntalan áttűnnek egymásba, mert végül is az egész költemény egyetlen jelenet, amelynek csu-

pán három szereplője van.” (Bowra 1970: 223–224)⁵ Ezt a kijelentést korreferenciális indexekkel formálisan úgy tudjuk leírni, hogy

- az egyes szereplőkhöz, mint egyedi entitásokhoz rendelt korreferenciális indexeket egy általános (archetipikus) személyiségkategóriába soroljuk, és
- feltételezzük, hogy a szöveg kohéziója „magasabb” (ti. szimbolikus) szinten valósul meg.

A személyiségkategóriák alkalmazását maga Eliot sugallja a *tarot* (és néhány fordítással szemben *nem tarokk*!) kártyáinak említésével. A tarot első 22 kártyája „ugyanis azokat az ősképeket, ún. archetipusokat jeleníti meg, amelyek mindannyiunkban benne vannak, s amelyeket tudatosan fel kell ismernünk, meg kell tanulnunk, és át kell élnünk” (Szabó Mária 2006: 11). Vagyis — ellentétben a legtöbb értelmezési móddal — úgy véljük, hogy a Pusztai Ország az emberi test és lélek (psziché) szimbóluma és elsősorban nem, de legalábbis nem csak „a háború utáni társadalom” levertségének, kiábrándultságának, kiüresedésének, elidegenedésének stb. képe jelenik meg benne. Egyebek közt azért, mert „társadalmi szintű” szimbólumrendszer feltételezése esetében például meg kellene mondanunk, minek/kinek a szimbóluma a társadalomban a Halászkirály, akinek a betegsége az egész ország kiszáradásához vezet — és mintha manapság igencsak hiányában lennénk az Arthurhoz hasonló nagy királyoknak...

Az alábbi táblázatban megadjuk az *Átokföldje* első részében előforduló alakokat azonosító korreferenciális indexeket, és egyszersmind csoportosítjuk is őket. Megjegyezzük, hogy az indexek könnyebb azonosíthatósága érdekében az indexek sorszámának annak a sornak a számát választottuk, amelyben az indexek először előfordultak az *Átokföldje* szövegében (vagy amelyik sornak a kommentárjában előfordultak).

A Tarot és az Átokföldje szimbólumai	(Mitológiai alakok) Az Átokföldje történelmi és irodalmi alakjai	Az Átokföldje főszereplői
I. csoport: Királyok		
	(Arthus király) [x048.3] <i>Alonso nápolyi király,</i> <i>Ferdinánd apja</i> (A vihar; azt hiszik róla, hogy vízbefulladt) [i013] <i>a főherceg</i>	
[t051.1] <i>az Ember a Három Bottal</i> („a Halászkirályhoz kapcsolódik” — Eliot)	(Amfortas, a Halászkirály) [x031.1] <i>Marke király</i> (Trisztán és Izolda)	

⁵ Később látni fogjuk, hogy pontosabb lenne *négy* szereplő/személyiségtípus megkülönböztetése.

[t047] <i>a vízbefúlt Föníciai Tengerész</i>	[x008] <i>II. Lajos</i> (belefullad a tóba; Wagner egyszer a Halászkirályhoz hasonlította)	[i047] <i>ÉN</i> (itt: „ön”; a Férj?) („Az ön lapja, a vízbefúlt Föníciai Tengerész”)
II. csoport: Királynők		
	(Guinevere) [x013] <i>Erzsébet</i> („Sissi”) királyné [i015] <i>Marie</i> (Larisch)	
	[x031.3] <i>Izolda</i> (Miranda)	[i036] <i>a Jácintos Lány</i>
[t049] <i>a Sziklák Hölgye</i> vagy <i>a Helyzetek Hölgye</i> (Belladonna, „beautiful lady”)	(a Szirének)	[i057] <i>Equitone-né</i> (a Feleség?)
III. csoport: Férfiak		
	[i033] <i>Az Ifjú Hajós</i> („ír gyermekem”; Trisztán és Izolda)	
	[x031.2] <i>Trisztán</i> [x048.2] <i>Ferdinánd</i> nápolyi királyfi	[i035] <i>ÉN</i> (a Szerető)
[t052] <i>a Félszemű Kalmár</i>	(?a velencei kalmár?)	
[t000] <i>a Halottak</i> [t056] <i>a Rengeteg Ember</i> (holt, pokolba jutott lelkek)		[i069] <i>Stetson</i> [i063] <i>ÉN</i> (a Megfigyelő) [i076] <i>TE</i> (az Álszent Olvasó)
[t054] <i>az Akasztott Ember</i> („I do not find / nem talá-lom”)	[x068] <i>Jézus</i>	
IV. csoport: Öregek		
		[i020] <i>TE</i> (a Próféta)
[t051.2] <i>a Kerék</i>		
	[i000] <i>Sibylla</i>	[i043] <i>Madame Sosostis</i> („Európa legokosabb asszonya”)
[t052] <i>a Letakart Kártya</i> (?a Jövő; az Ítélet?)		
		[i027] <i>ÉN</i> (Isten)

Személyeket azonosító korreferenciális indexek az *Átokföldje* I. részében

Ezek után foglaljuk össze az *Átokföldje* első részének alapvető személyiség-típusait.

4.1. A Királyok vagy Császárok

Az *Átokföldje* első részének érett férfialakjai három nagy csoportba sorolhatóak:

- azok, akik nincsenek (még) válságban (Alonso nápolyi király és a Főherceg);
- akik válságban vannak (a Halászkirály, és valószínűleg Marke király);
- akik nem éltek túl a válságot, „vízbefúltak” (II. Lajos és valószínűleg a Férj).

Meglehetősen beszédes az, hogy az utóbbi két csoport kap szimbolikusan „kártyát” Eliottól; az Ember a Három Bottal, és a vízbefúlt Föníciai Tengerész kártyáját. Bár Eliot nem említi, Arthur (Arthus) király története mindhárom személyiségtípust magában foglalja.

4.2. A Királynők vagy Császárnők

Az *Átokföldje* első részének nőalakjai szintén három nagy csoportba sorolhatóak:

- kiegyensúlyozott, vélhetően férjes asszonyok, anyák (Erzsébet királyné, Marie);
- azok, akik szenvedélyesen szerelmesek egy Férfiba (Izolda, Miranda és természetesen a titokzatos Jácintos Lány);
- azok, akik „kiszáradtak”, lelkiileg halottak (és mint később tapasztaljuk, hisztérikusak, nem képesek érzelmekre stb.), ők a „helyzetek hölgyei”.

Eliot csak az utolsó csoportba tartozóknak „oszt lapot”, a szimbolikus Sziklák Hölgye vagy Helyzetek Hölgye lapját. Nagy kérdés, hogy a Feleség, Equitone né melyik csoportba tartozik, de erről itt még nem tudunk meg semmit. Az *Átokföldje* második részének alapján azonban — a hisztérikus asszonynak fásult választató férfi ugyanis alighanem a nő férje — valószínű, hogy a Feleséget a harmadik csoportba sorolhatjuk. Bár Eliot őt sem említi, Arthur (Arthus) király feleségének, Guinevere királynénak az alakja szintén mindhárom személyiségtípust magában foglalja.

4.3. A Férfiak

Ebbe a csoportba az *Átokföldje* első részének azok a férfialakjai tartoznak, akiknek a végső feladata (lenne) a válságba jutott Király („Halászkirály”) meggyógyítása. A Férfiak a következő csoportokba sorolhatóak:

- a fiatal, naiv, vágyakkal és illúziókkal teli férfiak: a Tarot terminológiájában ők a „Bolondok” (az Ifjú Hajós);
- a szerelmes férfiak (Trisztán, Ferdinánd nápolyi királyfi, a Szerető);
- *(a csoport itt kettéágazik, mintegy két „utat”, azaz a személyiségfejlődés két alternatíváját szimbolizálva);*
- azok a Férfiak, akikből Megváltók lesznek:
 - azok, akik megtapasztalták a szenvedést (az Akasztott Ember, akit azonban Madame Sosostriis „nem talál”;⁶ Jézus keresztre feszítése viszont felsejlik a mű 68. sorában);
 - a Megváltók, akik elérték a személyiségfejlődésnek azt a fokát, amely már meggyógyítja a Halászkirályt (a Grál legendában Percival lenne ilyen, de ő az *Átokföldjében* nem szerepel);
- azok, akik elbuknak:
 - azok, akik elutasítják az Akasztott Ember archetípusát és inkább a Bűnt választják⁷ (valószínűleg a Félsemű Kalmár ide sorolható; később a pattanásos gyakornok stb.);
 - a Rengeteg Ember, akik — legalábbis szimbolikus vagy „spirituális” értelemben — meghalnak (a Halottak, akiknek a temetéséről szól az *Átokföldje* I. része; a Rengeteg Ember, akiket „eltiport a halál”; Stetson; a Megfigyelő; és maga az Álszent Olvasó⁸).

A Megváltó személyiségfejlődése során a Bolond archetípusából eljut az érett férfi, a Király archetípusáig. „Percival alakjában az a természetes ember testesül meg, akinek szembe kell néznie a gonoszhoz és a női nemhez való viszony problémájával, és ezáltal meg kell küzdenie önmaga nagyobb fokú tudatosodásának feladatával, s aki ennek révén számos kerülő út után megváltja a Grál birodalmát, amelynek végül maga lesz a királya.” (Jung—Franz 2002: 134) A gyógyítást szimbolizáló Grál pedig — egyebek közt — az anima felszabadítását, ezáltal az anima és a (szuper)ego összhangba hozását, azaz a Király (Férfi) és a Királynő (Asszony) egymásra találását szimbolizálja *az emberi pszichén belül*, és ezáltal „lezárul az ellentétek minden további kiéleződése, és célként megfogalmazódik összebékítésük szándéka. Emez összebékítést szolgálja *edényként* az emberi individuum, hiszen az ellentétek csak akkor oldódhatnak fel egymásban, ha az egyes ember magamagába integrálta őket.” (Uo. 135) Mind Percival, mind

⁶ Az Akasztott Ember archetípusa, aki a szenvedés révén képes mások szenvedését is átérezni, központi szerepet játszik Amfortas, a Halászkirály megváltásában. „Isteni rendelés szerint csak az hozhatott gyógyulást neki, akit balgából a részvét tett bölccsé” (Tóthfalusi 1994: 23).

⁷ „Barabást kiáltanak”; l. Garry Kilworth: *Utazzon a Golgotára* c. novelláját.

⁸ Itt ismét utalhatunk Kilworth novellájára, amelyben a Tömeg és a velük kiáltozó Időutazók, lényegében a novella olvasói, a Bűnös, és nem az Akasztott Ember archetípusát választják.

a Halászkirály tehát a fenti értelmezés szerint az emberi lélek „országában” létezik. Már ha létezik, mert az *Átokföldje* egyebek közt éppen a Megváltó hiányáról szól...

4.4. Az Öregek

Ebbe a csoportba az *Átokföldje* első részének azok a női és férfialakjai tartoznak, akik — időtől, helytől és nemtől (!) függetlenül, mintegy „álomszerűen” (*Gerontion*) — előre látják ugyan a történéseket, de nem avatkoznak be:

- a jósnők (Sibylla, Madame Sosotris);
- a Próféta (Ezékiel vagy a Prédikátor), akinek Isten megmutatja a jövőt;
- Isten, aki megmutatja a jövőt a Prófétának.

Ebbe a csoportba sorolható majd később Tiresias, a mű „legfontosabb személyisége” (Eliot szavaival), „aki magában egyesíti mind a többit”, ti. a többi személyiségtípust. Érdekes, hogy Eliot két olyan lapot is „leoszt”, amelyekhez nem tartozik szereplő: ezek a Kerék és a Letakart Kártya.

Izgalmas, de tanulmányunk jelenlegi kereteit meghaladó kérdés az, miért játszott Eliot (korai) műveiben és az *Átokföldjében* központi szerepet az Öregség:

*Nem vagy ifjú, se vén,
De mintha csak ebéd után aludnál,
Álmodod mind a kettőt.*

(T.S. Eliot: *Gerontion*, mottó)

A fenti csoportosítás az *Átokföldje* egy olyan értelmezését sugallja, amely a személyiség fejlődésére helyezi a hangsúlyt. Mindez, és ezt fontosnak tartjuk kiemelni, teljes összhangban van Eliotnak magában a műben és a műhöz kapcsolt kommentárokból leírt gondolataival. Valójában értelmezésünk ezek következetes és explicit kifejtésén alapul, a vizsgált szövegben és az ezekhez hipertextuálisan kapcsolódó szövegrészletekben előforduló korreferenciális indexek meghatározásával, csoportosításával és az így kapott csoportok (szimbolikus) értelmezésével.

Irodalomjegyzék:

Bowra, C. M. 1970. *Az alkotó kísérlet*. Budapest: Európa Kiadó.

Fauchereau, Serge 1974. *Századunk amerikai költészetéről*. Budapest: Európa Kiadó.

Mohácsy K.—Vasy G. 1996a. *Irodalom IV*. A középiskolák negyedik osztálya számára. Budapest: Korona Kiadó.

- Petőfi S. János 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. Officina Textologica 1.* Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel.* Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa 1998. *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba.* Budapest: Iskolakultúra.
- Szabó Mária 2006. *Életállomásaink a Tarot-ban.* Budapest: Cheiron Studio.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Tótfalusi István 1994. *Irodalmi alakok lexikona.* Budapest: Móra Kiadó.
- Vas István: *Eliot és a Pusztaság.* In: *Nagyvilág* 1961. június, 881–888.
- Virágos Zsolt 2008. *The Modernist and Others.* The American Literary Culture in the Age of the Modernist Revolution. Debrecen: Univ. of Debrecen, Inst. of English and American Studies.
- West, Alick 1986. *T. S. Eliot: Átokföldje.* In: Sarbu Aladár (szerk.): *Könyörgés nyilvános költészetért.* Tanulmányok, esszék, vitairatok a harmincas évek szocialista angol irodalmából. Budapest: Európa Kiadó, 365–372.

Források:

- Eliot, T. S. 1986. *Versek – Drámák – Macskák könyve.* (Jegyzetekkel ellátta Takács Ferenc.) Budapest: Európa Kiadó.
- Eliot, T. S. 1996b. *Átokföldje.* (Fordította Vas István; az eredeti jegyzeteket fordította, és jegyzetekkel ellátta Takács Ferenc.) In: Mohácsy K.—Vasy G.: *Irodalmi szöveggyűjtemény.* A középiskolák negyedik osztálya számára. Budapest: Korona Kiadó, 23–38.
- Eliot, T. S. 1973. *The Waste Land.* In: Kermode, F.—Hollander, J. (eds.): *The Oxford Anthology of English Literature.* Volume II. 1800 to the Present. Oxford: University Press, 1980–1998.
- Eliot, T. S. May, 1998. *The Waste Land.* [Etext #1321] (The Project Gutenberg Etext of The Waste Land, by T. S. Eliot)
(<http://www.gutenberg.org/cache/epub/1321/pg1321.txt>, 2011-03-22)
- Eliot, T. S. 2003. *The Waste Land and Other Poems.* (Edited with an Introduction and Notes by Frank Kermode.) Penguin. (Penguin Classics.)
- Jung, Emma—Franz, Marie-Louise von 2002. *A Grál-legenda lélektani nézőpontból.* Budapest: Európa Kiadó.
- Kilworth, Gary 1982. *Utazzon a Golgotára!* In: *IPM Magazin* 1982. február; *Galaktika* 2006. augusztus.

Abstract

The authors of this volume have undertaken the task of providing an evaluative overview of the terminology used in the (multilingual i.e. Hungarian, English, French and German) literature on particular (sometimes narrower, sometimes broader) areas of text linguistics.

Such an overview of the relevant concepts and the (convergent or divergent) terminology used in a variety of scientific approaches is in accordance with the principle aim of the *Officina Textologica* series, formulated by János S. Petőfi, founder and editor of the periodical, as follows:

There are two intended characteristics of the forum that has been created for continuous professional discussion:

- first, it needs to be polyglot based on the conviction that the textological-text linguistic properties of a given language cannot be fully explored unless we look at them through the glasses of at least another language;
- second, it needs to be integrative (as far as such an aim is attainable), inasmuch as we would like to set up a paradigm under which researchers from different backgrounds and interests, using different languages, can study textological / text linguistic issues from similar, or, at least, explicitly comparable perspectives.

In Volume 15 (the previous issue) of the *Officina Textologica* series, in the course of evaluating the results of previous research and outlining current textological issues and tasks, János S. Petőfi made programmatic statements intended for researchers working in the field of textology / text linguistics. The first task set in the program is to look at the terminology used in textology / text linguistics from a polyglot perspective. The papers in the present volume constitute a preliminary, exploratory approach to some of the terminological uncertainties and unclarified issues in the field, thereby contributing to the process of setting further tasks in the text linguistic-textological research project. The order in which the papers appear in the volume reflects our intention to move gradually from the more comprehensive studies to the ones that cover specific issues.

Edit Dobi reviews some of the most basic terminological issues and uncertainties that appear in the text linguistic frameworks predominant in the Hungarian literature. After a short historical overview of the theory of texts, she introduces the main conceptual and theoretical innovations of semiotic

textology. János S. Petőfi's interpretation of text as a complex sign has important implications and raises several interesting issues regarding the interpretation of texts as well as the study of connectivity: these are reflected in the complex terminology of this framework and they outline interesting tasks for text linguistics.

Péter Furkó sets out to provide an evaluative overview of the study of discourse markers in the relevant English literature, which, considering the lack of generally accepted terminology and typology, is not an easy task. He looks at the functions discourse markers have on different planes of discourse as well as the role they play in connectivity. He points out a range of uncertainties and unclarified issues the resolution of which is crucial with a view to formulating a unified approach to cohesion and coherence in general and discourse markers in particular.

Péter Csátár and Zsófia Haase, in their survey of the relevant German literature, concentrate on the concepts of cohesion and coherence. They provide an in-depth overview of the changes that the interpretation of the two concepts as well as their interrelationship has undergone in linguistic theory. In the course of the discussion, they review transphrastic, communicative-pragmatic and cognitive frameworks.

Sándor Kiss and Franciska Skutta provide a survey of the relevant French literature. We learn that in French linguistics the main frameworks of text linguistics were adopted "with some delay". At first, the scientific study of texts was predominated by syntactic, stylistic and psychological perspectives: the approaches that can be considered the antecedents of present day French text linguistics appeared as a later development. The authors provide a survey of present day French text linguistics by describing four such approaches and point out the expansion of pragmatically motivated frameworks.

István Csűry also deals with a group of discourse markers in his study, which is based on the relevant French literature. The author published a monograph on the topic in the form of a previous volume of the *Officina Textologica* series (volume 13), where he presented important findings of his research on 'connectors'. A central aim of the paper in the present volume is to demonstrate the relationship between discourse markers and connectors as well as to give a detailed description of the latter, using Péter Furkó's study (also appearing in the volume, see above) as a point of reference.

Andrea Nagy's study (based on the literature written in French) also deals with an issue that is related to pragmatic motivation. Pronominal reference, at first glance, appears as a relatively straightforward case of co-referentiality. The author uses a variety of approaches and analyzes a wide range of examples to give a detailed account of the treatment of pronominal reference as well as the types of knowledge used in the interpretation of referential relations.

Károly I. Boda and Judit Porkoláb deal with a unique text type: in their study they analyze T.S. Eliot's *The Waste Land* and discuss the features of poetic communication. They posit that in the course of representing and interpreting poetic texts it is necessary to make a distinction between intertextuality and hypertextuality. The authors point out that the hypertextual organization of a text has interesting implications for the (re)interpretation of the concept of coherence.

It is our hope that the studies that appear in the present volume amply illustrate the nature of the terminological problems, and, at the same time, underline the necessity for us to attempt to provide an evaluative overview of the complete set of concepts and terms that are used in the scientific study of texts while using a unified and homogeneous frame of reference.

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

Herausgegeben von
ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *MetaLinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The *MetaLinguistica* series is a forum for studies focusing on theoretical, methodological, and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis*. 1995. 280 S., zahlr. Darst. ISBN 3-631-47705-8. 40.10 €
2. TIBOR LACZKÓ: *The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach*. 1995. 207 pp., num. tab. and graph. ISBN 3-631-47791-0. 31 €.
3. PÉTER PELYVÁS: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*. 1996. 208 pp., num. fig. ISBN 3-631-49534-X. 31.00 €.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik*. 1997. 232 S., 1 Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. 33 €.
5. GÁBOR ALBERTI: *Argument Selection*. 1997. 186 pp., 6 graph. ISBN 3-631-32202-X. 31.00 €.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. 1998. 300 S. ISBN 3-631-32746-3. 42.50 €.
7. PIROSKA KOCSÁNY & ANNA MOLNÁR (Hrsg.): *Wort und (Kon)text*. 2001. 290 S. ISBN 3-631-36790-2. 42.50 €.
8. ÉVA SÁFÁR: *Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien*. 2001. 200 S., 2 Abb. ISBN 3-631-36756-2. 31.00 €.
9. ANDRÁS KERTÉSZ (ed.): *Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourse*. 2001. 248 pp., 8 fig., num. tables. ISBN 3-631-37293-0. 37.80 €.
10. ZSUZSANNA IVÁNYI & ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Gesprächsforschung. Tendenzen und Perspektiven*. 2001. 260 S., 5 Abb. ISBN 3-631-37627-8. 37.80 €.
11. PETER PLÖGER: *Wissenschaft durch Wechselwirkung. Bausteine zu einem diskursiven Modell der Wissenschaften*. 2002. 226 S., zahlr. Graf. ISBN 3-631-38559-5. 35.30 €.
12. ANNA MOLNÁR: *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. 2002. 129 S. ISBN 3-631-38190-5. 23.50 €.

13. LÁSZLÓ HUNYADI: *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology – Syntax Interface*. 2002. 328 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-361-38251-0. 46.80 €.
14. MARCELLO LA MATINA: *Texts, Pictures and Scores. Some Aspects of a Philosophy of Languages*. 2002. 296 pp., 16 fig., 2 tab. ISBN 3-631-39076-9, pb. 42.50 €.
15. KRISZTINA KÁROLY: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. 2002. 208 pp., num. fig. and tab. ISBN 3-631-39135-8, pb. 33.00 €.
16. LÁSZLÓ TARNAY & TAMÁS PÓLYA: *Specificity Recognition and Social Cognition*. 2004. 349 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-631-50226-5, pb. 50.10 €.
17. GÁBOR TOLCSVAI NAGY: *A Cognitive Theory of Style*. 2005. 162 pp., 7 fig., 23 tables. ISBN 3-631-37551-4 / US-ISBN 0-8204-5361-7. 29,80 €.
18. LAJOS MAROSÁN: *The Meaning of Word Classes*. 2006. X, 207 pp. ISBN 3-631-54836-2 / US-ISBN 0-8204-9844-0 pb. 39.00 €.
19. RAKOVA, MARINA & PETHŐ, GERGELY & RÁKOSI, CSILLA (eds.): *The Cognitive Basis of Polysemy. New Sources of Evidence for Theories of Word Meaning*. 2007. 264 pp., 5 tab. ISBN 978-3-631-54094-7 / US-ISBN 978-0-8204-7740-4 pb. 45.50 €.
20. GÁBOR TOLCSVAI NAGY (ed.): *Function and Genres. Studies on the Linguistic Features of Discourse Types*. 2008. 270 pp., num. tables, 5 graphs. ISBN 978-3-631-56199-7, pb. 45.50 €.
21. ENIKŐ TÓTH: *Mood Choice in Complement Clauses. A Semantic Approach with Special Reference to Hungarian*. 2008. 160 pp., num. tables, 7 graphs. ISBN 978-3-631-57257-3, pb. 34.00 €.
22. KERTÉSZ, ANDRÁS & RÁKOSI, CSILLA (eds./Hrsg.): *New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies. Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien*. 2008. 233 pp., 2 fig., 5 tables. ISBN 978-3-631-56577-3, pb. 42.50 €.
23. GIZELLA BOSZÁK: *Realisierung der valenzbestimmten Korrelate des Deutschen*. 2009. 210 pp. ISBN 978-3-631-58864-2, pb. 39.00 €.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
 Lehrstuhl für germanistische Linguistik
 Pf. 47, H-4010 Debrecen
 Tel.: (36) 52/512-900
 Fax: (36) 52/412-336
 E-mail: kert.esz@freemail.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Szaknyelvi szövegek. 2. Tankönyvi szövegek. 2000.
14. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Kép és szöveg. 2. Kommunikáció a médiában. 2001.
15. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Kép és szöveg. 2. Szöveg és fordítás. 2003.
16. A szövegtani kutatás általános kérdései. 1. Szöveg és zene. 2. Mediális transzpozíciók. 2004.
17. Vass László: Poézis és piktúra. 2005.
18. Petőfi S. János: Szövegkompozíció és jelentés. Témák és megközelítések a szövegtani kutatásban. 2007.

Levelezési cím:

Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Vass László

E-mail: vass@jgyrk.u-szeged.hu

RESERACH IN TEXT THEORY

UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York

Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitaforumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplinák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions* (Studies in Text Theory and Text Analysis), 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung* (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung), 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution* (Empirical Aspects, Theoretical Approaches), 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts* (New Approaches in Word Semantics), 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm* (Studies in Discourse Phonology), 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics* (Discourse, Procedures and Evolution), 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication* (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication), 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse* (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches), 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence* (Analysis of Text and Discourse), 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAIJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Mester u. 28. II. em. 5.
 H-1095 Budapest
 E-mail: jspetofi@freemail.hu

PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK / PAPERS IN TEXT LINGUISTICS [= PT]

hg. von IHWE, Jens—PETŐFI, János S.—RIESER, Hannes
Hamburg, Buske Verlag

1971-ben kezdte meg munkáját Konstanzban a Projektgruppe Textlinguistik elnevezésű kutatócsoport azzal a céllal, hogy (a) elemezze a szövegkonstitúció mind általános, mind nyelvspecifikus aspektusait, és hogy (b) szövegelemzésre szolgáló elméleti modelleket dolgozzon ki.

A pt rövidítéssel jelzett kiadványsorozatot a kutatócsoport három tagja (Jens Ihwe, János S. Petőfi és Hannes Rieser) hozta létre 1972-ben a Helmut Buske Kiadónál Hamburgban annak érdekében, hogy gyors publikációs lehetőséget biztosítson a szöveg-tani kutatás kérdéseivel foglalkozó (interdiszciplináris) nemzetközi tudományos eszmecsere számára. — Minthogy e sorozat léte nem kötődött szorosan a szóban forgó kutatócsoport léteéhez, fennmaradt annak megszűnése után is.

van DIJK, T. A.—IHWE, J.—PETŐFI, J.S.—RIESER, H.

1972 *Zur Bestimmung narrativer Strukturen auf der Grundlage von Textgrammatiken* [= pt1]. Hamburg, Buske Verlag. 161 S. 2. Aufl. 1974.

HARTMANN, P.—RIESER, H. (Hg.)

1974 *Angewandte Textlinguistik 1.* [= pt2]. Hamburg, Buske Verlag. 222 S. 2. Aufl. 1974.

RÜTTENAUER, M. (Hg.)

1974 *Textlinguistik und Pragmatik. Beiträge zum Konstanzer Textlinguistik Kolloquium 1972.* [= pt3]. Hamburg, Buske Verlag. 265 S. 2. Aufl. 1978.

IHWE, J.

1974 *On the Validation of Text Grammars in the Study of Literatur.* [= pt4]. Hamburg, Buske Verlag. 74 S.

PROJEKTGRUPPE TEXTLINGUISTIK. KONSTANZ (Hg.)

1974 *Probleme und Perspektiven der neueren textgrammatischen Forschung 1. Teil.* [= pt5]. Hamburg, Buske Verlag. 177 S.

DAHL, Ö. (ed.)

1974 *Topic and Comment. Contextual Boundness and Focus* [= pt6]. Hamburg, Buske Verlag. 140 pp.

PETŐFI, J. S.—RIESER, H. (Hg.)

1974 *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten* [= pt7]. Hamburg, Buske Verlag. 175 S.

GÜLICH, E.—HEGER, K.—RAIBLE, W.

1974 *Linguistische Textanalyse. Überlegungen zur Gliederung von Texten* [= pt8]. Hamburg, Buske Verlag. 157 S. 2. Aufl. 1979.

- PETŐFI, J. S.
 1975 *Vers une theorie partielle du texte* [= pt9]. Hamburg, Buske Verlag. 148 S.
- PETŐFI, J. S. (ed.)
 1978 *Logic and the Formal Theory of Natural Language. (Selected Bibliography)* [= pt10]. Hamburg, Buske Verlag. 333 pp.
- HEGER, K.—PETŐFI, J. S. (Hg.)
 1977 *Kasustheorie, Klassifikation, semantische Interpretation. Beitrage zur Lexikologie und Semantik* [= pt11]. Hamburg, Buske Verlag. 358 S.
- WIRRER, J. (Hg.)
 1977 *Textgrammatische Konzepte und Empirie, Probleme und Perspektiven der neueren textgrammatischen Forschung 2. Teil.* [= pt12]. Hamburg, Buske Verlag. 226 S.
- PETŐFI, J. S.—BREDEMEIER, J. (Hg.)
 1977 *Das Lexikon in der Grammatik – die Grammatik im Lexikon. Beitrage zur Struktur des Lexikons und zur Texttheorie* [= pt13]. Hamburg, Buske Verlag. 2 Bde. 561 S.
- RIESER, H.
 1977 *Textgrammatik, Schulbuchanalyse, Lexikon. Arbeitspapiere 1973-1976.* [= pt14]. Hamburg, Buske Verlag. 124 S.
- COULMAS, E.
 1977 *Prezeptives Sprachverhalten- Eine theoretische Studie über Faktoren des sprachlichen Verstehensprozesses* [= pt15]. Hamburg, Buske Verlag. 301 S.
- RÜTTENAUER, M.
 1978 *Vorkommen und Verwendung der adverbialen Proformen im Deutschen* [= pt16]. Hamburg, Buske Verlag. 91 S.
- ALLÉN, St.—PETŐFI, J. S. (eds.)
 1979 *Aspects of Automatized Textprocessing* [= pt17]. Hamburg, Buske Verlag. 194 pp.
- BIASCI, C. —FRITSCHKE, J. (Hg.)
 1979 *Texttheorie und Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten* [= pt18]. Hamburg, Buske Verlag. 265 S.
- GENOT, G.
 1979 *Elements of Narrativics. Grammar in Narrative, Narrative in Grammar* [= pt19]. Hamburg, Buske Verlag. 136 pp.
- PETŐFI, J. S. (ed.)
 1979 *Text vs. Sentence. Basic Questions on Text Linguistics* [= pt20]. Hamburg, Buske Verlag. 2 vs. 666 pp.

OPALKA, H.

- 1979 *Untersuchung zu redekonstituierenden Funktionen der Modalpartikel 'ja'. Eine pragmlinguistische Grundlagenstudie zur gesprochenen deutschen Umgangssprache* [= pt21]. Buske Verlag. 283 S.

RIESER, H.

- 1979 *Taspekte einer partiellen Texttheorie. Untersuchungen zur Textgrammatik mit nicht-linear festgelegter Basis unter besonderer Berücksichtigung des Lexikon, und des Fachsprachenproblems* [= pt22]. Hamburg, Buske Verlag. 2 Bde 671 S.

RATH, Chr.

- 1979 *Zur Einführung von lokalen Argumentlabels. Eine Untersuchung lokaler prapositionaler Ausdrücke und der ihnen in einer kanonischen Repräsentation entsprechenden Elemente* [= pt23]. Hamburg, Buske Verlag. 465 S.

BALLMER, Th.—KINDT, W. (Hg.)

- 1980 *Zum Thema Sprache und Logic. Ergebnisse einer interdisziplinären Diskussion* [= pt24]. Hamburg, Buske Verlag. 356 S.

EIKMEYER, H.-J.

- 1980 *Transformationsgrammatiken mit Multilabels. Definition und Anwendungsmöglichkeiten* [= pt25]. Hamburg, Buske Verlag. 174 S.

EIKMEYER, H.-J.—JANSEN, L. M. (Hg.)

- 1980 *Objektargumente. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten III* [= pt26]. Hamburg, Buske Verlag. 148 S.

NEUBAUER, F.

- 1980 *Die Struktur der Explikationen in deutschen einsprachigen Wörterbüchern. Eine vergleichende lexiko-semantische Analyse* [= pt27]. Hamburg, Buske Verlag. 215 S.

HÖLKER, K.

- 1981 *Zur semantischen und pragmatischen Analyse von Interrogativen* [= pt28]. Hamburg, Buske Verlag. 480 S.

PETŐFI, J. S. (ed.)

- 1981 *Text vs. Sentence Continued* [= pt29]. Hamburg, Buske Verlag. 247 pp.

FRITSCHKE, J. (Hg.)

- 1981 *Konnektivausdrücke, Konnektiveinheiten. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten I* [= pt30]. Hamburg, Buske Verlag. 329 S.

HEYDRICH, W. (Hg.)

- 1981 *KLexikoneinträge. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten V* [= pt31]. Hamburg, Buske Verlag. 219 S.

METZING, D. (Hg.)

- 1981 *Dialogmuster und Dialogprozesse* [= pt32]. Hamburg, Buske Verlag. 241 S.

- Van de VELDE, R. G.
 1981 *Interpretation, Kohärenz und Inferenz*. [= pt33]. Hamburg, Buske Verlag. 137 S.
- ZAMMUNER, V. L.
 1981 *Speechproduction, Strategies in Discourse Planning. A theoretical and empirical Enquiry* [= pt34]. Hamburg, Buske Verlag. 316 pp.
- DORFMÜLLER-KARPUSA, K.—PETÖFI, J. S. (Hg.)
 1981 *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der text-theoretischen Forschung. Mit einem Appendix diverser Bibliographien* [= pt35]. Hamburg, Buske Verlag. 354 S.
- SCHMIDT, S. J.
 1982 *Foundations for the empirical Study of Literature. The Components of a basic Theory. Translated and fully revised by Robert de Beaugrande* [= pt36]. Hamburg, Buske Verlag. 207 pp.
- HEYDRICH, W.
 1982 *Gegenstand und Sachverhalt. Bausteine zu einer nominalistisch orientierten Semantik für Texte* [= pt37]. Hamburg, Buske Verlag. 450 S.
- NEUBAUER, F. (ed.)
 1983 *Coherence in natural-language Texts* [= pt38]. Hamburg, Buske Verlag. 169 pp.
- SCINTO, L. F. M.
 1982 *The Acquisition of functional Composition Strategies for Text* [= pt39]. Hamburg, Buske Verlag. 272 pp.
- KAYSER, H. (Hg.)
 1983 *Propositionen und Propositionskomplexe. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten II*. [= pt40]. Hamburg, Buske Verlag. 284 S.
- BIASCI, CL.
 1982 *Konnektive in Sätzen und Texten. Eine sprachübergreifende pragmatisch-semantische Analyse* [= pt41]. Hamburg, Buske Verlag. 293 S.
- PETÖFI, J. S. (Hg.)
 1983 *Texte und Sachverhalte. Aspekte der Wort- und Textbedeutung* [= pt42]. Hamburg, Buske Verlag. 402 S.
- LONGACRE, R. E. (eds.)
 1984 *Theory and Application in Processing Texts in non-indoeuropean Languages* [= pt43]. Hamburg, Buske Verlag. 272 pp.
- WIESE, R.
 1983 *Psycholinguistische Aspekte der Sprachproduktion: Sprech-verhalten und Verbalisierungsprozesse* [=pt44]. Hamburg, Buske Verlag. 213 S.
- PETÖFI, J. S.—SÖZER, E. (eds.)
 1983 *Micro and Macro Connexity of Texts* [= pt45]. Hamburg, Buske Verlag. 314 pp.

- RIEGER, B. (Hg.)
 1985 *Dynamik in der Bedeutungskonstitution* [=pt46]. Hamburg, Buske Verlag. 277 S.
- DORFMÜLLER-KARPUSA, K.
 1983 *Temporalität, Theorie und Allgemeinwissen in der Textinterpretation. Eine sprachübergreifende Analyse* [=pt47]. Hamburg, Buske Verlag. 285 S.
- DRESSLER, W: U.—WODAK, R. (Hg.)
 1984 *Normale und abweichende Texte. Studien zur Bestimmung und Abgrenzung von Textstörungen* [= pt48]. Hamburg, Buske Verlag. 245 S.
- SÖZER, E. (ed.)
 1985 *Text Connexity, Text Coherence. Apects, Methods, Results* [= pt49]. Hamburg, Buske Verlag. 597 pp.
- CONTE, M.-E. (Hg.)
 1985 *Kontinuität und Diskontinuität in Texten und Sachverhalts-Konfigurationen. Diskussion über Konnexität, Kohäsion und Kohärenz* [= pt50]. Hamburg, Buske Verlag. 247 S.
- HEYDRICH, W.—PETŐFI, J. S. (Hg.)
 1986 *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Textens* [= pt51]. Hamburg, Buske Verlag.
- ROTHKEGEL, A.—SANDIG, E. (Hg.)
 1984 *Text – Textsorten – Semantik. Linguistische Modelle und maschinelle Verfahren* [= pt52]. Hamburg, Buske Verlag. 29 S.
- CHAROLLES, M—PETŐFI, J. S. and SÖZER, E. (eds.)
 1986 *Research in Text Connexity and Text Coherence* [= pt53]. Hamburg, Buske Verlag. 397 pp.
- CHAROLLES, M (ed.)
 1989 *The Resolution of Discourse: Processing Coherence or Consistency Dissonances* [= pt54]. Hamburg, Buske Verlag. 215 pp.
- PETŐFI, J. S. (ed.)
 1986 *Text Connectedness from psychological Point of View* [= pt55]. Hamburg, Buske Verlag. 222 pp.
- MELLIES, R—OSTERMANN, F. und VAUTH, Fr. (Hg.)
 1986 *Erschwerte Kommunikation und ihre Analyse* [= pt56]. Hamburg, Buske Verlag.
- HOFFSTAEDTER, P.
 1986 *Poetizität aus der Sicht des Lesers. Eine empirische Untersuchung der Rolle von Text-, Leser- und Kontexteigenschaften bei der poetischen Verarbeitung von Texten* [= pt57]. Hamburg, Buske Verlag.
- MARTINDALE, C. (ed.)
 1988 *Psychological Approaches to the Study of literary Narratives* [= pt58]. Hamburg, Buske Verlag. 290 pp.

- KINDERMANN, J.
 1987 *Experten-Parsing. Parsing und Wissensrepräsentation im text-theoretischen Rahmen* [= pt59]. Hamburg, Buske Verlag.
- SCHRÖDER, H.
 1987 *Aspekte sozialwissenschaftlicher Fachtexte. Ein Beitrag zur Fachtextlinguistik* [= pt60]. Hamburg, Buske Verlag. 343 S.
- PETŐFI, J. S. (ed.)
 1986 *Text Connectedness from psychological Point of View* [= pt61]. Hamburg, Buske Verlag. 222 pp.
- PETŐFI, J. S.—OLIVI, T. (eds.)
 1988 *Von der verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung – From verbal Constitution to symbolic Meaning* [= pt62]. Hamburg, Buske Verlag. 454 pp.
- KUSCH, M.—SCHRÖDER, H. (eds.)
 1989 *Text, Interpretation, Argumentation* [= pt64]. Hamburg, Buske Verlag. 273 pp.
- ALTEHENDER-SMITH, Sh.
 1990 *Language Change via Language Planning. Some theoretical and empirical Aspects with a Focus on Singapore* [= pt65]. Hamburg, Buske Verlag. 212 pp.
- BEGEMANN, P.
 1991 *Poetizität und Bedeutungskonstitution. Ein Modell poetischer Textverarbeitung unter besonderer Berücksichtigung der Rolle der Lautäquivalenzen* [= pt66]. Hamburg, Buske Verlag.
- TITTULA, L.
 1993 *Metadiskurs. Explizite Strukturierungsmittel im mündlichen Diskurs* [= pt68]. Hamburg, Buske Verlag. 301 S.
- MOILANEN, M—VIEHWEGER, D.—CARLSON, L. (Hg.)
 1994 *Zugänge zur Text- und Dialoganalyse* [= pt69]. Hamburg, Buske Verlag. 205 S.
- ALTEHENDER, B.
 1996 *Forensische Texte. Aspekte einer Explikation der im forensischen Diskurs vorkommenden Texte und ihrer Verarbeitung am Beispiel des Zivilprozesses* [= pt70]. Hamburg, Buske Verlag. 318 S.
- KONSTANTINIDOU, M.
 1997 *Sprache und Gefühl. Semiotische und andere Aspekte einer Relation* [= pt71]. Hamburg, Buske Verlag. 146 S.

Information:

Petőfi Sándor János
 Mester u. 28. II. em. 5.
 H-1095 Budapest
 E-mail: jspetofi@freemail.hu

A Debreceni Egyetem kiadványaiból:

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSES, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to *Hungarian Studies in English*). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Korponay, Béla—Hollósy Béla* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

Studies in Linguistics VI. (A Supplement to the *Hungarian Journal of English and American Studies*). *Kissné Gulyás Judit—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, DE, 2002.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen
H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.
Phone: (36) 52/512-900/2192
e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

When grammar minds language and literature
Festschrift for Professor Béla Korponay
on the occasion of his 80th birthday

Szerkesztette: Andor József, Hollósy Béla, Laczkó Tibor, Pelyvás Péter
Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézete, 2008. ISBN 978 963 473 087 3

A kötettel a 80 éves Korponay Béla, a Debreceni Egyetem Angol Nyelvészeti Tanszékének emeritus professzora, nyugdíjas éveiben is aktívan oktató tanára előtt tisztelegnek magyar és külföldi kollégák, pályatársak, barátok.

Kutatói és oktatói tevékenységét mindig is meghatározta a modern angol nyelvészet iránti elkötelezettség. Munkásságának központi témája az Esetgrammatika, melynek ő a magyarországi meghonosítója, az ilyen irányú kutatómunkák vezető itthoni személyisége. Kutatásait kiterjesztette a modern, kognitív szemléletű jelentéstan irányába, nem csupán az angol nyelv leírására koncentrálni figyelmét, hanem kontrasztív módon összevetve az angol és a magyar nyelv grammatikáját, jelentései viszonyrendszerét. Amellett, hogy eredményeit folyamatosan publikálta és publikálja, tovább is adja azokat az általa tanított nyelvészgenerációknak.

Kimagasló oktatói munkájának, iskolateremtő egyéniségének tanúbizonyságául szolgál, hogy a magyarországi egyetemi képzés csaknem valamennyi szaktanszékén tanítványai vezető oktatói pozícióban oktatják a tőle elsajátított ismereteket, és kutatják az általa művelt területeket. A kötetben szereplő tanulmányok tematikájának színessége tényként tükrözi mindezt.

Az ünnepi kötetben a szaktanulmányok mellett visszaemlékezések és köszöntések is szerepelnek, valamint az ezeket kiegészítő gratulálók sora.

A tanulmányok tematikája szerteágazó. Neves külföldi nyelvész-kollégák cikkeit is felvonultatva a nyelvészet legkülönbözőbb területeit öleli fel, de az irodalom is helyet kap benne, mintegy megjelenítve a Korponay Béla pályája során kutatott tudományterületek sokrétűségét.

Tartalom (tudományos cikkek):

John ANDERSON: A case of functional equivalence

Olga BÁRSONY: Indirectness – a universal pragmatic category

Ágota BUZOGÁNY: Reflexive verbs of body actions

Attila CSERÉP: Idioms and metaphors

CSERESNYÉSI László: A tautológia funkcionális megközelítése

Mária CSERNOCH: Condensed versions of literary works

Mária CSERNOCH & Ildikó KORPONAYNÉ NAGY: The English language school-leaving examination in Hungary – a European outlook

Csaba CZEGLÉDI: Constructive linguistics

Péter FURKÓ: General extenders in English and Hungarian

Gábor GYŐRI: Universal tendencies in meaning extension

Irén HEGEDŰS: Deconstructing «Grimm's Law»

Pál HELTAI: Ellipsis in English and Hungarian

Zsuzsa HOFFMANN: Standard international English: a mere idea or living reality?.

Béla HOLLÓSY: Heterogeneous treatment of homonyms in dictionaries

József HORVÁTH: Exploring the online version of the JPU corpus

László HUNYADI: Rhythm and Blues and computation in language

Yoshihiko IKEGAMI: 'Fashions of speaking' and the ecological self as construer
 IMRE László: Az Ember tragédiája jelentésváltozásai
 Éva KARDOS: Remarks on implicit object arguments
 Dieter KASTOVSKY: The genesis of the Modern English genitive plural: structural and phonostylistic factors
 András KERTÉSZ & Csilla RÁKOSI: A note on the alleged circularity of conceptual metaphor theory
 László I. KOMLÓSI: From paradox to presumptive fallacy: the way we reason with counter-factual mental spaces
 Éva KOVÁCS: An investigation into phrasal verbs and their single-word equivalents in English
 Zoltán KÖVECSES: Cross-cultural aspects of metaphor
 Tibor LACZKÓ: What Hungarian and English possessors have in common
 Pál LIELI: The (non)-reflection of the thou-you contrast in Lőrinc Szabó's translation of *As You Like It*
 Leonhard LIPKA: The re-discovery of onomasiology and Referential Semantics
 Sándor MARTSA: Conversion in lexical morphology
 MATICSÁK Sándor: Tiu, Wotan, Donar és Frija napja – a hét napjainak elnevezése az angolban ["Tiu's day, Wotan's day, Donar's day and Frija's day – days of the week in English"]
 Lenke NÉMETH: Self-completion: a subjectivity formation model
 NYIRKOS István: A kontaminációról és nyelvtörténeti háttéréről
 Péter PELYVÁS: Extension in the meanings of *will*
 Günter RADDEN: The cognitive approach to language
 György RÁKOSI: Some remarks on Hungarian ethical datives
 Judit SÁROSDYNÉ SZABÓ: Cause in English and Hungarian
 Judit SZABÓNÉ PAPP: The prototypical case in the ditransitive construction: the class of *give*
 Monika SZIRMAI: The case of tennis
 Igor V. TOLOCHIN & Olga V. KAMENEVA: Over- as a root in compounds: an analysis of corpus contexts
 Ágoston TÓTH: Current trends in FrameNet-based semantic labeling
 Zsolt VIRÁGOS: The system as mythopoeic discourse

További információ:

DE Angol Nyelvészeti Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 73.

Tel.: (36) 52/512-900/2192

e-mail: holbla@delfin.unideb.hu, pelyvp@delfin.unideb.hu

Studies in Applied and Theoretical Linguistics

Szerkesztette: Sheorey, R. és Kiss-Gulyás, J.
Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

A könyv ötlete Ravi Sheorey, az Oklahoma State University vendégprofesszorától származik, aki magyarországi tartózkodása alatt bekapcsolódott az angol nyelvhez kötődő hazai alkalmazott nyelvészeti kutatásokba, és érdeklődött az itt folyó nyelvészeti kutatások iránt is. A Kiss-Gulyás Judittal együtt szerkesztett kötetben előzetes válogatás után 12, független bírálók által lektorált tanulmány kapott helyet azzal a céllal, hogy az amerikai szakmai közösségnek bemutassa a Magyarországon folyó kutatómunka néhány, az angol nyelvhez kapcsolódó eredményét.

CONTENTS

Preface	
Chapter 1	<i>Variables Influencing Hungarian 6th Graders' Foreign Language Learning and Development</i> Marianne Nikolov
Chapter 2	<i>The Size of an English Receptive Vocabulary. An Exploratory Study of the EFL Vocabulary Size of English Majors at the University of Pécs</i> Magdolna Lehmann
Chapter 3	<i>Peer Response in the EFL Academic Writing Classroom in Hungary: A Critical Analysis</i> Susan Roberta Katz
Chapter 4	<i>Foreign Language Anxiety among Hungarian EFL Teachers: An Exploratory Study</i> Judit Heitzmann, Zsuzsanna Tóth, Ravi Sheorey
Chapter 5	<i>Hungarian Teachers' Classroom Language Use</i> Ildikó Némethné Hock
Chapter 6	<i>The Champion and the Laggard: Or What Can Hungarians Learn from Dutch Foreign Language Education?</i> Katalin Mónos & Beáta Niemeijer
Chapter 7	<i>If Women are Being Discriminated Against, You Don't Say 'You should Become a man': An Interview with Peter Trudgill</i> Miklós Kontra
Chapter 8	<i>Hungarian EFL Students' Beliefs about English Language Learning</i> Ravi Sheorey
Chapter 9	<i>The Effect of L1 Parsing and Processing Preferences on L2 Acquisition: The Case of L1 Hungarian Learners of L2 English</i> Judit Kiss-Gulyás
Chapter 10	<i>UR's in OT</i> Szilárd Szentgyörgyi
Chapter 11	<i>How to Get Rid of Hiatuses</i> Péter Siptár
Chapter 12	<i>Conceptual Mappings Underlying Metaphoric Applications of Generic and Specific Terms for Animals</i> Sándor Martsa

Studies in English Language Teaching and Learning

Szerkesztette: Kiss-Gulyás, J. és Furkóné Banka, I.
Debrecen: Angol-Amerikai Intézet, 2005.

Az angol nyelvű kötet az Angol Nyelvoktatási Tanszék megalakulásának tíz éves évfordulójára készült. A két fő részből álló kiadvány első, terjedelmesebb része a tanszék oktatóinak kutatómunkájába nyújt betekintést. A második rész a Tanszék által kifejlesztett nyelvi alapvizsga tervezési és kivitelezési folyamatát, valamint az első vizsgatapasztalatokat elemzi és összegzi.

CONTENTS

Foreword

Part One: Current Research Interests

Judit Kiss-Gulyás

The Applicability of Linguistic Theories in Second Language Acquisition Research

Ildikó Furkóné Banka

Parameter Resetting in Second Language Acquisition: The Case of the Pro- Drop Parameter

Gyula Dávid

English Idioms and their Hungarian Counterparts

Katalin Mónos

A Study of the English Reading Strategies of University Students in Debrecen with Implications for Reading Instruction in an Academic Context

Gyula Sankó

Perceptions and Reality: Intermediate EFL Students' Vocabulary Learning Strategies in a Computer-Supported Hypertext Environment

Ildikó Csépes

The Validity of the Paired Oral

Part Two: The English Yardstick Exam

Ildikó Csépes and Judit Kiss Gulyás

An Eye on the EYE

Ildikó Csépes, Pál Csontos, Ildikó Furkóné Banka, Katalin Mónos, Gyula Sankó

Components of the English Yardstick Exam: a Report on Test Development and Lessons Learnt

Tímea Balogh

The EYE in the Public Eye

További információ:

DE Angol Nyelvészeti Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 73.

Tel.: (36) 52/512-900/2192

e-mail: holbla@delfin.unideb.hu, pelyvp@delfin.unideb.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.
- XXXIX. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2001.
- XL. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2002.
- XLI. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS, Debrecen, 2003.
- XLII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2004.

- XLIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2005.
XLIV. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2006.
XLV. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2007.
XLVI. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2008.
XLVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN—TÓTH VALÉRIA, Debrecen, 2009.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
4010 Debrecen, Pf.: 54.
Tel.: 52/512-900/2522
E-mail: hoffmann@mnytud.arts.klte.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: ZSUZSANNA IVÁNYI, PÉTER CSATÁR, MARIANNA F. BALOGH (technische Redakteurin)

Wissenschaftlicher Beirat: ULRICH DAUSENDSCHÖN-GAY (Bielefeld), GUNTHER DIETZ (München), REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCH (Mannheim), ERNEST W.B. HESS-LÜTTICH (Bern), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Stuttgart), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ-FRIESEL (Jena), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind. Alle eingereichten Beiträge werden doppelt blind begutachtet.

ERIH-Kategorie: Laut *European Reference Index for the Humanities* (ERIH) wird *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* in Kategorie B eingeordnet. Sie gilt demnach als eine Zeitschrift von internationaler Qualität und hoher Reputation.

Erscheinungsweise: Zweimal jährlich.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf. 47
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: kert.esz@freemail.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceiensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

VIII.: 2001

IX.: 2002

X.: 2003

XI.: 2004

XII.: 2005

XIII.: 2006

XIV.: 2007

XV.: 2008

XVI.: 2009

Italianistica Debreceiensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: *Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: *A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Italianistica Debreceiensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: *Lineamenti di storia del Risorgimento italiano*. 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: *Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó*. 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: *La fonologia in Italia*. 1998.
4. GIANCARLO GOGOI: *Lineamenti di storia del Regno d'Italia*. 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: *Olasz váteszek*. Alfieri, Manzoni, Mazzini. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996.
2. MADARÁSZ IMRE: *Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996.
3. MADARÁSZ IMRE: *Az olasz irodalom antológiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

4. MADARÁSZ IMRE: „*Titus íve alatt*”. *Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
5. MADARÁSZ IMRE: *Az olasz irodalom története* (ötödik kiadás). Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.
6. MADARÁSZ IMRE: „*Az emberélet útjának felén*” *Italianisztika jelen időben*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1999.
7. PETE LÁSZLÓ: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*. Debrecen, Multiplex Média - Debrecen University Press, 1999.
8. GIANCARLO COGOI—PETE LÁSZLÓ: *A szentévek története*. Debrecen, Multiplex Média - Debrecen University Press, 2000.
9. MADARÁSZ IMRE: „*Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban...*” *Olasz klasszikusok – mai olvasók*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2000.
10. MADARÁSZ IMRE: „*Költők legmagasabbja*”. *Dante – tanulmányok*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2001.
11. MADARÁSZ IMRE: *Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2002.
12. SZTANÓ LÁSZLÓ: *Az ezernevű város*. Budapest, Attraktor Kiadó, 2002.
13. MADARÁSZ IMRE: *Letérés*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 1. kiadás: 2000, 2. kiadás: 2002.
14. SZÁRAZ ORSOLYA—PETE LÁSZLÓ (fordítás): *Girolamo Savonarola: Prédikációk Aggeus prófétáról*. Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor, 2002.
15. SZTANÓ LÁSZLÓ: (fordítás) *Sándor Csoóri: Così mi veda chi vuol vedermi (Így lásson, aki látni akar.) Válogatott versek*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2002.
16. PETE LÁSZLÓ: *Il colonnello Monti e la Legione italiana nelle lotta per la libertà ungherese*. Catanzaro, Rubbetino, 2003.
17. MADARÁSZ IMRE: „*Örök megújulások*” Budapest, Hungarovox Kiadó, 2003.
18. MADARÁSZ IMRE: *Vittorio Alfieri életműve*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2004.
19. GUSTAVO MASSONERI: *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról*. (Ford.: Száraz Orsolya), 2006.
20. IMRE MADARÁSZ: *Romanitas alfieriana e altri saggi sulla letteratura e sui rapporti letterari italo–ungheresi*. Róma, 2006.
21. MADARÁSZ IMRE: *Halhatatlan Vittorio. Alfieri utóélete: kultusz és kritika*, 2006.
22. PUSKÁS ISTVÁN: *Herkules színpadán. Egy humanista, egy fejedelem és a reneszánsz színház születése Itáliában*, 2007.
23. MADARÁSZ IMRE: *Kultusz, vita, feledés. Olasz irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*, 2008.
24. SZTANÓ LÁSZLÓ: *Olasz–magyar kulturális szótár*, 2008.
25. MADARÁSZ IMRE: *A legfényesebb századforduló. Tanulmányok a XVIII–XIX. század olasz irodalmáról*, 2009.

Levelezési cím:

Madarász Imre

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék

4028 Debrecen, Kassai u. 26.

Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, *Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard*, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi et l'évolution de la nouvelle courtoise*, 1966.
3. T. KARDOS, *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, 1967.
4. P. EGRI, *Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun*, 1969.
5. A. SZABÓ, *L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie*, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo de Paul Lafargue*, 1979.
7. K. HALÁSZ, *Structures narratives chez Chrétien de Troyes*, 1980.
8. F. SKUTTA, *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*, 1981.
9. *Roger Martin du Gard*, 1983.
10. *Jean-Richard Bloch*, 1984.
11. *Analyses de romans*, 1985.
12. *Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle*, 1986.
13. G. TEGYEY, *Analyse structurale du récit chez Colette*, 1988.
14. T. GORILOVICS, *Correspondance (1921–1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond*, 1989.
15. L. SZAKÁCS, *Le sens de l'espace dans La Fortune des Rougon d'Émile Zola*, 1990.
16. A. SZABÓ, *Le personnage sandien. Constantes et variations*, 1991.
17. K. HALÁSZ, *Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, 1992.
18. *Retrouver Jean-Richard Bloch*, Textes réunis par T. GORILOVICS, 1994.
19. G. TEGYEY, *L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux*, 1995.
20. T. GORILOVICS, *Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902–1903)*, 1998.
21. *Lectures de Zola*, 1999.
22. *Études de littérature médiévale*, Textes réunis par K. HALÁSZ, 2000.
23. *Destins du siècle — Jean-Richard Bloch, Roger Martin du Gard. Mélanges offerts au Professeur Tivadar Gorilovics*, Textes réunis par K. HALÁSZ et I. CSÚRY, 2003.
24. *Jean-Richard Bloch: Le cuistre mystifié*, Édition présentée et annotée par T. GORILOVICS, 2007.
25. Anna SZABÓ, *George Sand. Entrées d'une œuvre*, 2010.

Bibliothèque Française

- N° 1. *Le chantier de George Sand – George Sand et l'étranger*. Actes du Xe Colloque International George Sand (Debrecen, 7-9 juillet 1992), 1993.
- N° 2. *Préfaces de George Sand*. Édition établie et annotée par A. SZABÓ, I-II, 1997.
- N° 3. L. SPAAS, *Le cinéma nous parle. Stratégies narratives du film*, 2000.
- N° 4. *Exils*. Colloque international de Herstmonceux (Sussex, Grande-Bretagne) 31 mai – 3 juin 2001. *L'imaginaire et l'écriture de l'exil. L'exil politique*, 2002.

- N° 5. *Regards croisés. Recherches en Lettres et en Histoire, France et Hongrie*, Textes publiés sous la responsabilité de J.-L. FRAY et T. GORIOVICS. 2003.
- N° 6. *Les couleurs en question*. Colloque international de Herstmonceux (Sussex, Grande-Bretagne) 26-29 mai 2005, Textes réunis par J. DURNERIN, 2006.

Series Linguistica (sous la direction de S. KISS)

1. L. GÁLDI, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, 1964.
2. S. KISS, *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*, 1972.
3. *Études contrastives sur le français et le hongrois*, 1974.
4. S. KISS, *Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif*, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, *Analyse grammaticale – analyse narrative*, 1987.
6. *La linguistique textuelle dans les études françaises*. Actes du colloque LITEF (Debrecen, 12–13 novembre 1999) publiés par I. CSÜRY, 2001.
7. I. CSÜRY, *Le champ lexical de MAIS*, 2001.
8. A. CSÜRY, *Les pronoms indéfinis du français contemporain. Une approche sémiotique textuelle*, 2003.
9. I. SZILÁGYI, *Les tendances évolutives de la versification française à la fin du XIXe siècle (La problématique du vers libre)*, 2004.
10. S. KISS, *Les documents latins du Haut Moyen Âge et la naissance du français I: La chronique d'Hydatius*, 2006.

Bibliothèque de l' Étudiant

- N° 1. M. MAROSVÁRI, *Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de L'Assommoir d'Émile Zola*, 1990.
- N° 2. *Analyses de textes*, 2002.
- N° 3. *Études de linguistique française*, 2003.
- N° 4. *Anthologie de la prose française médiévale*, publiée par K. HALÁSZ, 2005.

Önálló kiadványok

- Hankiss János redivivus* (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17–18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.
- Magyar irodalom fordításokban (1920-1970)* (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16–18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.
- « *Du sexe, rien d'autre* » - *Sexualité, sexe(s) et genres dans les études françaises*. (Actes du Colloque des Journées d'Études Françaises, Debrecen, 4-6 octobre 2007), Szerk.: Sándor Kálai, Ildikó Lőrinszky, Franciska Skutta, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék
 4010 Debrecen, Pf.: 33.
 Tel. et fax: (52) 512-926
 Internet: www.unideb.hu/~francia
 E-mail: csury@delfin.unideb.hu

Az *Officina Textologica* kötetei:

Debrecen, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Sorozatszerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diszkusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2001.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diszkusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma-réma-szerkezet.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
8. DOBI EDIT, Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. 2002.
9. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: tematikus progresszió) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2003.
10. A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2004.
11. Adalékok a magyar nyelvészet szövegtani diszkurzusához. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS. 2005.
12. A korreferencialitás poliglott megközelítése. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2005.
13. CSÜRY ISTVÁN, Kis könyv a konnektorokról. 2006.
14. A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő. Szerk.: DOBI EDIT. 2008.
15. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. 2009.

Levelezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel./Fax.: 52/512-900/22193

E-mail: dobie@tigris.unideb.hu